IVAN ILLICH

2. BASKI

Tüketim köleliği

PINAR YAYINLARI

IVAN ILLICH

Tüketim Köleliği

"Halk, uzmanın kendilerine bir ihtiyaç diye yamadığı şeyin eksikliğini duymaya hazır hale gelmedikçe, uzman meslekler, egemen ve kabiliyetsizleştirici şeylere dönüşemezlerdi."

"Ulaşımla felce uğratılan, programlarla uykusuz bırakılan, hormon tedavisiyle zehirlenen, hoparlörlerle susturulan, yiyeceklerle hasta edilen vatandaşlar yığını arasındaki bir kaç grup azınlık, örgütlenmiş ve aktif vatandaşlardır. Şu sıralarda bunlar, yeni yeni büyümeye ve genel muhalefet için yekvücut olmaya başlamaktadırlar. Öyle sanıyorum ki bu gruplar bir çağı kapatmaya hazırdır. Fakat işinin çabucak bitmesi için darbe indirici bir isim gereklidir, bu çağa. Ben, yirminci yüzyılın ortalarını, *kabiliyetsizleştirici uzmanlıklar çağı* olarak isimlendirmeyi öneriyorum."

ISBN 975-352-118-9

9 789753 521185

Fehmi 2016

TÜKETİM KÖLELİĞİ

IVAN ILLICH

1926'da Viyana'da doğdu. Doğa bilimleri konusundaki öğreniminden sonra tarih, felsefe ve dinbilimi sahalarında çeşitli dereceler elde etti. 1950 yılında, beş yıl süreyle bir İrlanda-Portorikan mahallesindeki kilisede papaz olarak görev yaptığı New York'a gitti. Bunun müteakiben yine beş yıl olmak üzere Porto Riko'da hayatını sürdürdü. 1960'da Meksika, Cuernavaca'ya yerleşerek Kültürlerarası Belge Toplama Merkezini kurdu. Halen bu merkezde çalışmalarına devam eden Illich'in diğer eserleri şunlardır: Celebration of Awaneres (1969), Deschooling Society (1961), (Türkçesi; "Okulsuz Toplum", Çev. Bedirhan Üstün, Birey ve Toplum Yay. 1985), Tools for Conviviality (1973), Energy and Eguity (1974) (Illich'in bu kitabı, elinizdeki tercümenin orjinal metnine ayrı bir bölüm olarak ilâve edilmiş olan çalışmasıdır) ve son olarak Medical Nemesis (1976).

"Bu eser, Heyday Books tarafından 1978'de "Toward'a History of Needs" adıyla yayınlanan nüsha esas alınarak tercüme edilmiştir."

TÜKETİM KÖLELİĞİ

Ivan Illich

Türkçesi:
Mesut Karaşahan

PINAR
Yayınları

pınar yayınları:48
çağdaş sorunlar: 4

isbn 975-352-118-9

mayıs 2000

dizgi-içdüzen: umran
kapak: umran
baskı: yıldızlar matbaacılık
cilt: istanbul ciltevi

pınar yayınları
istanbul kitap kültür merkezi
büyük reşitpaşa cd. no: 22/16
vezneciler istanbul
tel: (0212) 520 98 90-527 06 77

İçindekiler

Giriş 9
Yararlı İşsizlik ve Profesyonel Düşmanlar 19
Kabiliyetsizleştirici Pazar Bağımlılığı 20
Dünya Çapında Bir Seçim 21
Bir Temel Ürünler Kültürüne Doğru 23
Yoksulluğun Modernizasyonu 28
İhtiyaçlar Tarihi 32
Kabiliyetsizleştirici Uzmanlıklar 36
Profesyoneller Çağının Sona Erişi 42
Profesyonel Egemenliği 44
Profesyonel Zulmüne Doğru 48
Yeni Bir Ruhman Sınıfı Olarak Uzmanlıklar 51
Zorlama İhtiyaçların Hegemonyası 53
İmkân Tanıyan Ayrımlar 59
Felce Karşı Tıkanıklık 62
Dirilikli Araçlara Karşı Endüstriyel Araçlar 66
Haklara Karşı Özgürlükler 70
Yararlı İşsizlikte Eşitlik 73
Kendi Kendisini Eleştiren Soyguncu 77
Seyyar Satıcıların İttifakı 79
Müşterinin Profesyonelleştirilişi 81
Profesyonel Ötesinin Karakteristiği 82

Aldatmacayla İşini Yürüten Gelişmiş Uluslar 85

Eğitim Yerine 103
Gizli Müfredat Programı 105
Eğitimin Gizli İşlevleri 111
Eğitim Pazarındaki Gizli El 116
Teknokratik İlerlemenin Araçları Olarak Okulların Çelişkisi 119
Öğretim ve Öğrenim Sorumluluğunun Geri Dönüşü 123
Yeni Bir Eğitimden Ziyade Yeni Bir Teknoloji 125
Kendi Kendine Tercih Edilmiş Yoksulluk 131

Özendirilip de Giderilmeyen İhtiyaçlar 135
İlerlemenin Şiddetle Geri Tepişi 136
Aksi Sonuçlar Doğuran Önlemler 139
Endüstrinin Öcü (Nemesis) 141
Kral Tantalus'un Aşırı Cüreti 145
Acı ve Istırabın Öldürülmesi 147
Hastalığın Vücuddan Kovulması 149
Ölümle Mücadele 151
Sağlığın Geri Alınışı 152

Enerji ve Eşitlik 157
Enerji Krizi 158
Trafiğin Endüstrileştirilmesi 167
Süratlilikle Sersemletilmiş Muhayyile 171
Hayat Süresinin Net Transferi 174
Süratliliğin Etkisizliği 178
Endüstrinin Radikal Tekeli 180
Yakalanması Zor Dönüm Noktası 185
Kendinden Enerjili Hareketin Düzeyleri 188
Yardımcı Motorlara Karşı Egemen Motorlar 192
Yetersiz Donatılmışlık,
Aşırı Gelişmişlik ve Olgun Teknoloji 194

... Çok daha fazla sayıda bebeğin inek sütüne ulaştığı doğrudur, fakat zengin olsun, fakir olsun, tüm annelerin sütü de kuruyup gitmektedir. Bebek, biberon ihtiyacıyla ağlamaya başladığında, yani, organizma bakkaldan gelen süte kavuşmaya ve böylece de görevini ifa edemez hale gelen memeden yüz çevirmeye alıştırıldığında, tiryaki tüketici doğmuş olur...

Giriş

Bu kitapta yer alan beş deneme, endüstriyel üretim tarzı üzerine on yıllık bir incelemeyi sunmaktadır. Bu süre zarfında dikkatimi, eşya ve hizmetlerin toplu üretimine gittikçe artan bir bağlılığın, şenlikli bir hayat için gerekli olan şartları yıpratmasına yol açan süreçler üzerinde toplamaya çalıştım. Ekonomik büyümenin belirgin olduğu bir alanda yapılan incelemeyle her bir deneme, genel bir kuralı gün ışığına çıkarmaktadır: Endüstriyel üretim tarzı, benim "radikal tekel" olarak adlandırdığım üstünlüğü elde ettiği zaman, kullanım değerleri kaçınılmaz surette yok edilmektedir. Bu örnekler, endüstriyel büyümenin, yoksulluğun modernizasyonunu nasıl ortaya çıkardığını tarif etmektedir.

Modernleştirilmiş yoksulluk, pazar bağımlılığının yoğunluğu belli bir dönüm noktasına ulaştığında zuhur eder. Kişisel planda bu, endüstriyel verimliliğin getirdiği zenginliğe olan karşı konulamaz nitelikteki güvenleriyle dejenere olmuş kişilerde kendisini gösteren, hayal kırıklığına uğratıcı servetin tecrübe edilişidir. Basit bir şekilde o, kendisinden etkilenen bu insanları özerk biçimde hareket etme ve yaratıcı bir hayat sürme serbestisi ve gücünden yoksun bırakır; piyasa ilişkilerinin içinde tıkanıp kalmış ola-

rak yaşamaya mahkum eder. Bu yeni zaaf tamamen derinden derine yaşandığı içindir ki, çok zor bir şekilde belli olur. Biz, günlük konuşulan dilde cereyan eden güçlükle farkedilebilir bir değişimin tanıklarıyız. Şöyle ki, eskiden tatmin edici eylemleri karşılama görevi gören fiiller, sadece pasif tüketim için düzenlenmiş paketleri ifade eden isimlerle yer değiştirmektedir: Örneğin, "to learn" (öğrenmek), "acquisition of credits"(kredi kazanımı) anlamında kullanılmaya başlanmaktadır. Burada, bireysel ve toplumsal self-imajlardaki köklü bir değişimin yansıması sözkonusudur. Neyi yaşadığını doğru dürüst tanımlamakta güçlük çeken sadece sokaktaki kimse değildir. Profesyonel ekonomistler de, geleneksel vasıtalarının gün yüzüne çıkarmayı başaramadığı sefaleti tefrik etmeye muktedir değildirler. Mutasyona uğramış bu yeni yoksulluk herşeye rağmen yayılmaya devam etmektedir. Bilhassa, kişisel yeteneklerin, toplumsal hayatın ve çevresel imkanların özgürce kullanımındaki çağdaş güçsüzlük, profesyonellerce planlanmış bir ürünün, kültürel olarak biçimlenmiş kullanım değerlerinin yerini aldığı bir hayatın bütün yönlerine sirayet etmektedir. Piyasa dışında bireysel ve toplumsal tatmini yaşama fırsatı böylece ortadan kaldırılmaktadır. Mesela ben, Los Angeles'ta yaşadığım veya otuzbeşinci katta çalıştığım için ayağımın kullanım değerinin kaybolmasından dolayı yoksul sayılırım.

Bu güçsüzlük üretici yeni yoksulluk, temel ihtiyaçların endüstriyel ürünlerle güç geçtikçe daha çok şekillendiği bir dünyada, zenginle fakirin tüketimi arasındaki büyüyen uçurumla karıştırılmamalıdır. Bu mesafe, endüstriyel toplumdaki geleneksel yoksulluğa ait bir formdur ve sınıf çatışmasının mutad terimleri onu, uygun bir şekilde ifşa edip azaltmaktadır. Ben modernize olmuş yoksulluğu, yüksek üretim düzeylerinin çevreye kustuğu dış unsurlar tarafından dayatılan ağır bedelden de ayırıyorum. Besbelli ki, kirlenmenin, stresin ve yorgunluğun bu türleri eşit olmayan bir tarzda yüklenilmektedir. Buna mukabil, böylesi tahribatlara karşı korunmalar da yine eşit olmayan bir biçimde da-

ğıtılmaktadır. Fakat tüketimdeki yeni uçurumlar gibi, toplumsal bedeldeki böylesi haksızlıklar da, hakkında ekonomik gösterge ve objektif incelemeler temin edilebilecek olan endüstrileştirilmiş sefaletin yeni görünümleridir. Ancak bu, hem zengini hem fakiri etkisi altına alan endüstrileştirilmiş güçsüzlük için yeterli değildir. Bu tür yoksulluğun egemen olduğu yerlerde, alışkanlık yapıcı eşya alımına yer verilmeyen bir hayat, ya imkansız kılınmakta ya da suçlu görülmektedir. Aşırı tüketimden uzak bir şekilde elde mevcut olanla idare etmek, sadece orta halli tüketici için değil, aynı zamanda yoksullar için de imkansız bir hale gelmektedir. İfade edici eylemden çevre koşullarıyla ilgili olanına kadar, bütün sağlıklılık biçimleri için kurtuluş yoktur. Kendine özel konutunu planlama ve hünerini sergileme özgürlüğü, Birleşik Devletler, Küba ve İsveç'te olduğu gibi, standartlaştırılmış iskanın bürokratik temini uğruna ortadan kaldırılıyor. İstihdamın düzenlenmesi, hünerler, ustalıklar, inşaat imkanları, kanunlar-kurallar ve kredi yardımı, aktiviteden ziyade bir emtia gibi korunmaktadır. Ürün, ister bir müteahhit yapımı olsun, isterse prefabrik, gerçekte sonuç aynıdır: Vatandaşların güçsüzlüğü, yani, bizim özellikle modern yoksulluk deneyimimiz.

Ekonomik büyümenin gölgesinin dokunduğu her yerde, biz, işte istihdam olunmadığımız ya da tüketimle meşgul olmadığımız müddetçe işe yaramaz bir şey olarak kalakalırız; onaylanmış uzmanların kontrolü dışında bir ev inşa etmeye veya kırık-çıkık bir kemiği yerine oturtmaya kalkışmak anarşik bir girişim olarak görülür. Biz, elimizdeki imkanları görme gücümüzü yitirmekte; bu imkanları kullanılabilir kılan çevresel şartlar üzerindeki kontrolü kaybetmekteyiz; dışarıdan gelen meydan okumalarla ve içerden gelen kaygılarla başa çıkan kendine güven duygusunun nasıl bir şey olduğunu da unutmaktayız. Mesela, bugün Meksika'daki çocuk doğumları: Profesyonel bir müdahaleden yoksun doğum hadisesi şu, kocaları düzenli olarak bir işe devam eden ve bundan dolayı da sosyal hizmetlerden -ne kadar marjinal ve yü-

zeysel olduğu önemli değil- yararlanma hakkına sahip olan kadınlar için tasavvur olunamaz bir olgu haline gelmektedir. Bu kadınlar, bebek üretiminin, endüstriyel üretim modellerini sadakatle yansıttığı daireler içinde hareket ederler. Bununla beraber onların yoksul kenar mahallelerdeki yahut yalnızlığa terkedilmiş köylerdeki kızkardeşleri, bebeklerini cinai bir ihmalle başbaşa bıraktıkları şeklindeki çağdaş bir suçlamayla karşı karşıya olduklarından habersiz bir halde, kendi hasırları üzerinde doğum yapma konusunda hala kendilerini tamamiyle ehil görmektedirler. Fakat profesyonelce düzenlenmiş doğum şekilleri bu kendi başına buyruk kadınlara ulaştığında ise, istek, yetenek ve özgürce hareket etmeyi sağlayan şartlar ortadan kaldırılmış olmaktadır.

İşte sefaletin modernizasyonunun, ileri endüstri toplumu için ifade ettiği şeyler: İnsanlar, ister bir televizyon hava raporu yorumcusu olsun, isterse bir eğitimci, herhangi bir uzman tarafından onaylanmadıkça tanık oldukları şeyin farkına varmaktan acizdirler; bedeni rahatsızlıkları bir terapistin elinde tedavi edilmiş olmadıkça, dayanılmaz biçimde tehlikeli hale gelir; ve taşıtlar, herşeyden önce yine kendilerinin yarattığı mesafeyi kapatacak bir köprü oluşturmadıkça, komşular ve dostlar yitirilip gider. Kısacası biz, çoğu zaman kendimizi dünyamızdan kopuk bir halde, kendileri için çalıştığımız kimselerin gözünden ırakta ve duyumsayageldiğimiz ahengin dışında buluruz.

Birleşik Devletler'deki yayıncım olan Andre Schiffrin'in daveti esnasında, bütün bu konulardaki düşüncelerimi yeniden irdeleyen ve geliştiren beş deneme seçmiştim. Bunların yayınıyla, günümüzdeki bütün endüstriyel teşebbüslerde gizli olarak mevcut olan amaca zararlı mit üretimi üzerine on yıllık bir öğretim ve yazma çalışmamı noktalamak istiyorum.

İlk deneme, Tools for Conviviality (New York, 1973)* adlı kitabıma ilave bir not niteliğindedir ve geçen on yıl boyunca eko-

* Motamot karşılığı Şenlik Araçları olup Şenlikli Toplum adıyla Ayrıntı Yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

nomik gerçeklikte ve onu kendi kavrayış tarzımda meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır. Bu deneme, ana teknolojik ve bürokratik sistemlerimizin teknik dışı, ritüel ve sembolik güçlerinde oldukça büyük bir artış, bilimsel, teknik ve vasıtalar bakımından işe yararlılığında ise mukabil bir azalma meydana geldiği düşüncesi üzerine temellendirilmiştir. 1968'de romantik, cehalet taraftarları ya da elitist fantezilere engel olmadan öte bir şey ifade etmeyen profesyonel hakimiyetine karşı organize meslek dışı mukavemeti bertaraf etmek, hala bütünüyle kolaydı. O zamanlar taslağını çizdiğim, teknolojik sistemlerin halktan gelen, sağduyuya dayalı değerlendirmesi vatandaş aktivizminin politik liderlerine ve özel bilgilerinin sağladığı imkanlarla yoksulların rehberliğini sahiplenen "radikal" profesyonellere çocukça ya da geri götürücü şeyler gibi geliyordu. Endüstri toplumunun, profesyonellerce belirlenmiş ihtiyaç, problem ve çözüm yolları etrafında yeniden yapılanması, başka konularda açıkça ve bazen de şiddetle birbirlerine muhalefet eden ideolojik, politik ve hukuki sistemler nezdinde hala genel kabul gören mutlak bir değer taşıyordu.

Şimdi manzara değişti. Bugün, ilerlemiş ve bilgilenmiş bir teknik yeterliliğin ayırıcı vasfı, profesyonel kurumların temsilcileri tarafından kendileri için belirlenen ihiyaç, problem ve çözümlerin sistematik analizleri ve akabinden de istihzasıyla meşgul, kendisine güvenen bir toplum, mahalle ya da vatandaş grubudur. 60'larda, uzmanların düşüncesi üzerine temellendirilen yasamaya karşı sıradan kimselerin muhalefeti, bilimsellik düşmanı bir bağnazlık gibi görülüyordu. Bugün, uzmanların düşüncesi üzerine kurulan kamu düzenlerine, bu insanların güveni gerçekten zayıftır. Şimdi artık binlercesi, kendi yargılarına ulaşmış durumda ve büyük bir bedel ödedikten sonra, herhangi bir profesyonel rehberlikten uzak vatandaş eylemiyle meşguldürler. İhtiyaç duydukları bilimsel bilgiyi kişisel, bağımsız bir çabayla elde etmekteler. Kah kolunu bacağını, kah özgürlük ve saygınlığını tehlikeye atarak, yeni bir biçimde olgunlaşmış bilimsel düşünce-

ye şahit oluyorlar. Mesela onlar artık, atom enerjisi santrallerine, yoğun bakım ünitelerine, zorunlu eğitime, cenine yönelik telkine, ruhsal cerrahiye (psychosurgery), elektroşok tedavisine ya da genetik mühendisliğine karşı çıkmak için gerekli ikna edici teknik tanıklığın keyfiyet ve miktarının, soradan kişinin de kavrayıp kullanabileceği kadar yeteri derecede anlaşılır ve açık bir husus olduğunu biliyorlar.

On yıl önce zorunlu eğitim, güçlü tabular tarafından hala korunuyordu. Bugün ise onun savunucuları sadece, ya işleri buna bağlı olan öğretmenlerdir, ya da yüksek burjuvaziye karşı verdikleri bir göstermelik savaşta profesyonel bilgi sahiplerine destek veren Marksist ideologlardır. Yine on yıl önce, modern tıbbi kurumların işe yararlılığı çevresindeki mitler hala tartışma götürmez şeylerdi. Pek çok iktisat bilimi ders kitabı, ortalama insan ömrünün gittikçe uzadığı, kanser tedavisinin ölümü geciktirdiği, doktorlara itibarın daha yüksek bebek yaşama oranlarını getirdiği inancını taşıyordu. O günlerden bu yana, halk, doğum-ölüm istatistiklerinin gösteregeldiği şeyi "keşfetti": Ortalama insan ömrü, son birkaç nesil boyunca toplumsal bakımdan önem arzedecek tarzda hiçbir değişiklik göstermemişti; üstelik, bugün çoğu zengin ülkede, büyükanne ve babalarımızın zamanına göre, hatta pek çok fakir ülkede olduğundan da kısaydı. On yıl önce orta dereceden sonraki eğitime, yetişkin öğretimine, hastalıkları önleyici bir tıbba, ana yollara, dünyayla bağlantısı olan bir köye, dünya çapında ulaşabilme hala muteber bir hedefti. Gerçekten de bugün eğitim, ulaşım, tıbbi bakım ve kentleşme çevresinde düzenlenmiş büyük mit-üretici dinsel törenler üzerindeki esrar perdesi kısmen de olsa kaldırıldı. Ne var ki, bunlar henüz resmiliklerini de yitirmiş değiller.

İkinci deneme, 1969'da Kanada Dış Politika Kurumu'nda yaptığım bir konuşmamın metni. Bu konuşma, birinci sözde Kalkınma Onyılı'nı sonuçlandırıp, bir ikincisini başlatmayı tasarlayan bir belgenin, Pearson Raporu'nun bir tenkididir. Bura-

da ben, zenginlerin gurur duyduğu kamu kuruluşlarının ithalinden istifade eden ülkelerde yaşayan yoksul halkın uğratıldığı öfkelendirici güçsüzlüğü, nazarı dikkate sunmuştum.

Son üç deneme ise, sadece fakir fukarayı değil, yanısıra sanayileşmiş ülkelerdeki büyük çoğunluğu da etkisi altına alan sosyal ve politik anlamdaki felç türü üzerine odaklaşır. Ekonomik büyümenin gölgesinde gerçekleşen modernize yoksulluğun üretimi, başlıca olarak ulaşım, eğitim ve tıbbi bakım gibi alanlarda ele alınmaktadır; ki bunlar, on yıl boyunca üzerine pek çok şey öğrendiğim sektörlerdir.

Gerçekçi olmayan fiyatlar ve gittikçe büyüyen tüketim uçurumları, yeni yoksulluğun önemli yönleridir. Fakat benim asıl ilgim, modernizmle birlikte gelen değişik bir sonuca yönelik: Özerkliğin ortadan kaldırıldığı, tatmin duygusunun köreltildiği, hayatın monotonlaştırıldığı ve ihtiyaçların hemen herkes için giderilmemiş şeyler olarak kaldığı bir süreç. Örneğin, enerji ağırlıklı ulaşımın zorunlu yan etkilerinden olan, insanların biraraya gelmelerine yönelik toplum çapındaki engelleri inceledim. Önceleri insanların birbirlerine gidiş gelişlerini eşit olarak arttıran motorların güç sınırlarını tesbit etmek istedim. Şüphesiz farkına vardım ki, yüksek hızlar kaçınılmaz olarak, rahatsız edilmenin, gürültünün, kirliliğin ve ayrıcalık zevkinin dengesiz bir dağılımını yüklenmektedir. Ancak, benim bilhassa üzerinde durduğum şey, bundan daha başka bir husustur. Benim argümanlarım, zaman tüketici süratlilik, hasta edici tıbbi bakım, aptallaştırıcı eğitim gibi modernliğin içinde barındırdığı olumsuz unsurlar üzerinde odaklaşmaktadır. Suni hakların eşit olmayan dağıtımı, ya da bunun olumsuz dışa vurumlarının adaletsizce yüklenilmesi, benim temel tezime konu olan pek tabii sonuçlardır. Bu denemelerde, modern yoksulluğun doğrudan ve spesifik etkileri, böylesi etkilere karşı beşeri tahammül ve bu yeni sefalet türünden kurtuluş imkanı, başlıca ilgi alanlarımı oluşturmakta.

Şu son birkaç yıl zarfında, aletlerin doğası ve adaletin manası

arasındaki-bunları kullanan bir toplumda hüküm süren- karşılıklı ilişkiyi tekrar -be-tekrar incelemeyi gerekli buldum. Hakların uzmanlıklarca biçimlendirildiği toplumlarda özgürlüğün kayboluşunu gözlemlemek zorundaydım. Eşya üretimini artıran yeni aletlerle, halen geçerli olan değerlerin doğuşuna imkan tanıyan aynı derecede modern olanları arasındaki değiştokuşu, toplu üretim mallarına yönelik haklar ile doyurucu ve yaratıcı kişisel ifadeye imkan tanıyan özgürlüğün düzeyi, ücretli istihdam ile faydalı işsizlik arasındaki değiş-tokuşları tartmak mecburiyetindeydim. Dışardan yönetim ile özerk eylem arasındaki değiş-tokuşun her bir boyutunda anladım ki, bu ikincisi üzerinde durmamızı sağlayacak olan dil, bütün zorluğuna rağmen yeniden diriltilmelidir. Okuyucularım olmasına çalıştığım şu kimseler gibi ben de eşyalara, haklara ve işlere radikalce bir adilane ulaşıma yönelik öylesine adamakıllı vaadlerle karşılaşıyorum ki, neredeyse adaletin bu yönü üzerine olan mücadelemiz konusunda ısrarla durmayı gereksiz buluyorum. Ben, onun tamamlayıcı öğesi olan şeyle uğraşmayı çok daha önemli ve zor bir şey olarak görüyorum: Şenlik politikası (politics of conviviality). Bu kavramı, "Tools for Conviviality" adlı kitabımda verdiğim teknik anlamıyla kullanıyorum: Yani hem kullanım değerlerini doğuracak özgürlüğün âdilane bir dağıtımı uğruna, hem de bu özgürlüğün kullanımı uğruna verilen mücadeleyi tanımlamak için kullanıyorum. Bu özgürlüğün kullanımı ise, yürürlükteki değerlerin doğuşu için en az üstünlük sağlamış en büyük gücü bahşeden endüstriyel ve profesyonel ürünlerin üretimine mutlak bir öncelik tanımak suretiyle gerçekleşecektir.

Yeni birşey olarak, şenlik politikası, modern bir toplumda servet ve işlerin, ancak her ikisi de politik bir süreçle sınırlandırılırsa, özgürlük içinde eşit bir biçimde paylaşılabileceği ve kullanma zevkine varılabileceği anlayışı üzerine temellenmektedir. Servetin aşırı biçimleri ve uzatılmış resmi istihdam, ne kadar iyi dağıtılmış olursa olsun, eşit yaratıcılık özgürlüğü için gerekli

olan toplumsal, kültürel ve çevresel şartları yok etmektedir. Birimler ve vatlar -ki burada, sırasıyla bilgi iletim üniteleri ve enerji anlamında kullanılmıştır- belli bir dönüm noktasına geçecek oranda, herhangi bir toplu üretim malı şeklinde paketlendiğinde, kaçınılmaz biçimde yoksullaştırıcı zenginliği meydana getirir. Böylesi bir zenginlik, ya paylaşılamayacak derecede az bulunur bir şeydir, ya da en güçsüz olan kimselerin serbestisi ve özgürlüğü için yıkıcı bir unsur oluşturur. İşte bu beş denemenin herbiriyle, zenginleşmenin toplumsal bakımdan kritik olan dönüm noktalarının, vatandaşlar tarafından tanınacağı ve toplum çapında tavan ve limitlere irca edileceği politik sürece katkıda bulunma çabasındayım.

Yararlı İşsizlik ve Profesyonel Düşmanları

Bir modern toplumda cereyan eden eşyalar ve kullanım değerleri arasındaki değiş tokuşu konu edinen bu deneme, 1977'de kaleme alınmış olup, ilk defa burada yayınlanmaktadır. John McKnight ve Lee Hoinacki düşüncelerimin durulmasında bana yardımcı olan kimseler oldular. Ayrıca burada, "The Limits To Satisfaction" (Toronto, 1976) adlı kitabında modern ihtiyaçlarla eşyalar arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele alan William Leiss'in çalışmasına da minnettar olduğumu belirtmek istiyorum.

Bundan elli yıl kadar önce, bir Amerikalı'nın işittiği sözlerin çoğu, bir fert olarak ona ya da yakınında bulunan birisine, kişisel olarak söylenmiş sözlerdi. Sözler pek nadir olarak bir sınıfta, kilisede, bir toplantı ya da sirkte bulunan kalabalığın ayırdedilmemiş bir ferdi olarak kendisine ulaşırdı. Bu sözler neredeyse elle yazılmış ve mühürlenmiş mektuplar gibiydi; şimdilerde posta servisimizi kirleten paçavra cinsinden şeyler gibi değil. Tek bir şahsın dikkatine yöneltilmiş sözler, günümüzde artık seyrekleşir oldu. Hayal, fikir, duygu ve düşüncelerin mühendisliklerce planlanmış -medya vasıtasıyla paketlenip dağıtılan- ürünleri, gece gündüz, devamlı bir surette anlayışımıza saldırmaktadır. Bugün iki husus açıklık kazanmış durumdadır: 1-

Dilde meydana gelen değişiklik, ihtiyaç-tatmin ilişkilerinin gittikçe büyüyen halkasının yapısına uygun düşmektedir. 2-Şenlik araçlarıyla (convivial means) manipülatif endüstriyel ürünler arasındaki bu yer değişimi, gerçekten de evrensel bir olgu olup, New York'lu öğretmenlerle Çinli avamı, Bantu kabilesine mensup erkek öğrencilerle Brezilyalı komiser muavinlerini acımasızca farksızlaştırmaktadır. "Tools for Conviviality"ye ilave bir not mahiyetinde olan bu denemede, üç şeyi gerçekleştireceğim: 1- Eşya bolluğunun kendisinin, kullanım değerlerinin özerk biçimde meydana getirilişini felce uğrattığı mal-pazar yoğunluklu bir toplumun karakterini tanımlamak. 2- Böylesi bir toplumda, uzmanlıkların o toplumun ihtiyaçlarını şekillendirmek suretiyle oynadığı gizli rol üzerinde durmak. 3-Bazı illüzyonları gözler önüne serip, pazar bağımlılığını devam ettiren profesyonel nüfuzun kırılması için kimi stratejiler önermek.

Kabiliyetsizleştirici Pazar Bağımlılığı

Kriz (crisis), doktorların, diplomatların, bankacı ve çeşitli sosyal mühendislerin yönetimi ellerinde tuttukları ve özgürlüklerin askıya alındığı bir zamanı ifade etmeye başladı. Tedavi altındaki hastalar gibi, uluslar da vahim noktaya doğru ilerlemekteler. Bütün modern dillerde "seçim" ya da "dönüm noktası" anlamında kullanılan bir Grek terimi olarak crisis, artık günümüzde "şoför gaza bas" anlamına gelecek şekilde kullanılmakta. Kriz (crisis) şimdilerde kendisine karşı para, insan gücü ve yönetimin ayaklandırılabileceği uğursuz fakat yatıştırılabilir bir tehlikeyi hatıra getiriyor. Ölmek üzere olan hastaya yönelik yoğun bakım, farklı muamele kurbanları için bürokratik koruma, ve enerji oburluğu için fizyon olayı tipik cevaplardandır. Bu şekilde anlaşılan bir kriz, yöneticiler ve komiserler, özellikle de dünkü büyümenin yan etkileriyle idamei hayat eden şu çöpçüler için daima yararlı bir şeydir: Toplumun yabancılaşması sayesinde geçinip giden

eğitimciler, sağlık düşmanı bir iş ve fırsatla gelişip zenginleşen doktorlar, destek verilmiş kimseler olarak herşeyden önce kendilerinin çekip çevirdiği refah dağıtımıyla işleri yolunda giden politikacılar. Hızı arttırma çağrısı olarak anlaşılan bir kriz, yolcuları emniyet kemerlerinin içinde çok daha yoğun bir şekilde sıkıştırırken, şoförün kontrolüne çok daha fazla bir güç vermekle kalmaz, fakat aynı zamanda, motorlu taşıtlar uğruna mesafenin, zamanın ve kaynakların yağmalanmasını-buna, ayaklarını kullanmak isteyenlerin uğradığı zararı da ilave edelim- haklı çıkarır.

Fakat krizin bu anlamlara gelmesine gerek yok; ne de yönetimin şiddetini arttırması için gelişi güzel bir talebi içermesine. Bunun yerine o, insan topluluklarının birden bire, kendi kendilerine ördükleri kafeslerin ve daha farklı bir hayat imkanının farkına varacakları şu olağanüstü zamanı, seçim anını ifade edebilir. İşte, seçim olarak anlaşılan bu kriz, bugün hem Birleşik Devletler hem de tüm dünyanın karşı karşıya olduğu bir şeydir.

Dünya Çapında Bir Seçim

Geçtiğimiz bir kaç onyıl zarfında dünya bir malgama* haline geldi. Günlük olaylara yönelik insan tepkileri standartlaştırıldı. Diller ve tanrılar hala farklı gibi görünse de, insanlar tamamen aynı dev makinanın vuruşlarıyla uygun adım yürüyen muazzam çoğunluğa her gün katılmaktalar. Vaktiyle, yakılan ateş, mum ve fenerlerin sağladığı düzinelerce aydınlanma tarzının yerini, kapının hemen kenarından düğmesine basılıveren ışık aldı. Son on yıl içinde, elektrik düğmesi kullananlar üç kat arttı; Basınçlı su ve gazete, bağırsakları rahatlatmanın vazgeçilmez iki şartı oldu. Yüksek voltaj şebekesinden çıkıp gelmeyen ışık ve tuvalet kağıdından yoksun sağlık bilgisi, her geçen gün daha da çok insan için yoksulluk ifade etmekte. İnsanların kendi yeteneklerine olan ümit verici güvenleri ve başkaları için duydukları endişe kaybo-

* Civanın herhangi bir madenle birleşerek yaptığı alaşım.(Çev.)

lurken, beklentiler gittikçe büyümekte.

Medyanın kâh uyutucu kâh velveleli davetsiz müdahalesi mahalli idare, köy, anonim şirket, dernek ve okullara derinden derine nüfuz etmektedir. Programlanmış metinlerin editör ve spikerlerinin yaptığı etkiler, günlük dildeki kelimeleri paketlenmiş mesajlar için gerekli olan temel taşlarına dönüştürmektedir. Bugün bir kimsenin, çocuklarının yıldızlardan, spikerlerden ya da eğitimcilerden ziyade halka kulak vereceği bir çevrede oynamasına razı olabilmesi için, bu kimse ya tecrit edilmiş ve mahrum bırakılmış ya da dikkatlice korunmuş, okulu terketmiş zengin bir kimse olmalıdır. Seyirci, müşteri ve alıcıları karakterize eden eğitilmiş onayın hızlı istilası, bütün dünya üzerinde gözlemlenebilir niteliktedir. İnsan eyleminin standartlaştırılışı, süratle ilerlemektedir.

Dünyadaki insan topluluklarının bütünüyle aynı kritik sorunla yüzyüze oldukları, artık açıklık kazanmaya başlayan bir husus: insanlar ya daha büyük bir bağımlılığa (böylece de tiryakiliklerini besleyecek ilaçların paylaşımı için vahşice kavgalara sürükleyen) şartlandırılmış insan yığınları içinde önemsiz kimseler olarak kalmak, ya da panik içinde başlarının çaresine bakmalarını sağlayacak cesareti bulmak zorundalar; yani, şöyle bir durup da, açık olarak gösterilenden başka bir çıkış yolunu düşünüp taşınmalarını sağlayacak cesareti. Fakat, Bolivyalıların, Kanadalıların ve Macarların hepsinin aynı esaslı tercihle karşı karşıya oldukları ifade edildiğinde, pek çoğu, sadece rahatsız edilmiş olmaz, daraltılmış da olurlar. Bu fikir, yalnız budalaca değil, fakat aynı zamanda korkunç birşey gibi gelir. Bu insanlar, Altiplano'daki Hintli'nin açlığının, Amsterdam'daki işçinin nevrozunun ve Varşova'daki bürokratın menfaatperestçe bozuluşunun temelini oluşturan görülmemiş amansız düşüşün farksızlığını sezmede başarısız kalırlar.

Bir Temel Ürünler Kültürüne Doğru

Gelişme, bütün toplumlar üzerinde aynı etkiyi yaptı. Aynı tür makinalar, fabrikalar, klinikler, televizyon stüdyoları ve beyin takımlarından sökün edip gelen ürünlere bağımlılığın yeni bir ağına düşürüldü her bir kimse. Bu bağımlılığı tatmin etmek içinse, aynı şeylerden daha çok miktarda üretilmeliydi: Kendisine sunulan şeye ihtiyaç duymak üzere mühendisin acentası tarafından eğitilecek olan geleceğin tüketicisi için, tasarlanıp standartlaştırılmış ürünler. İster elle tutulur eşya cinsinden, isterse fiziksel varlığı bulunmayan hizmetler cinsinden olsun bu mamuller temel endüstriyel ürünleri oluşturur. Bir eşya olarak ürünlerin taşıdığı parasal değer, değişen oranlarda hükümet ve piyasa tarafından belirlenir. Böylece, farklı kültürler, geleneksel eylem tarzının tatsız tuzsuz tortuları haline gelirler, üretmek ve tüketmek ihtiyacında olan bir mekanizma tarafından tahrib edilmiş dünya çapında metruk kıraç bir arazide bulunan artık işi bitmiş şeyler olarak. Sen nehri kıyısında veya aynı şekilde Nijer'de yaşayan halk süt sağmasını unutur oldu; zira artık, şu beyaz madde, bakkaldan temin edilmekte. (Bol bol bağışta bulunulan tüketiciyi koruma derneği sayesindedir ki, Fransa'da, Mali'de olduğundan daha az zehirleyicidir bu madde) Çok daha fazla sayıda bebeğin inek sütüne ulaştığı doğrudur, fakat zengin olsun, fakir olsun, tüm annelerin sütü de kuruyup gitmektedir. Bebek, biberon ihtiyacıyla ağlamaya başladığında, yani, organizma bakkaldan gelen süte kavuşmaya ve böylece de görevini ifa edemez hale gelen memeden yüz çevirmeye alıştırıldığında, tiryaki tüketici doğmuş olur. İnsanoğlunun kainat çiçeğini meydana getirmek için gerekli olan özgür ve yaratıcı insan eylemi gitgide körelmektedir. İster ince tahtadan veya sazdan, isterse kiremit veya arduvazdan olsun, bütün çatılar, bir kısmı betondan, pek çoğu da oluklu plaktikten yapılanlarıyla yer değiştirmektedir. Ne balta girmemiş ormanlar ve bataklıklar, ne de ideolojik eğilimler, zenginlerin otoyollarına,

kendilerini ekonomistlerle rahiplerin yer değiştirdiği bir dünyaya götürecek olan yollara, yoksulların ve sosyalistlerin akın etmelerini engelleyemedi. Darphane, bütün mahalli servet ve putları ezip geçerken, para, ölçemeyeceği şeylerin değerini düşürmekte. O halde kriz herkes için aynı anlamı taşımakta: Endüstriyel ürünlere karşı daha çok ya da daha az bir bağlılığın seçimi. Daha çok, tatmin edici geçim faaliyetleri için programlar demek olan kültürlerin hızlı ve tam bir yıkımını ifade edecek. Daha az ise, canlı aktivitenin modern kültürlerinde kullanım değerlerinin rengarenk bir çiçeklenişi demek olacaktır. Esasen tercih -her ne kadar, ahmaklar koğuşundan sadece ismen farklı bir yapı olan süpermarket içinde yaşamaya halihazırda alışmış kimseler için bunu tahayyül etmek hayli zor olsa da- hem zengin hem de yoksul için aynı şeyi ifade etmektedir.

Günümüz endüstri toplumu, hayatı eşyalar çevresinde düzenlemekte. Pazar yoğunluklu toplumlarımız maddi ilerlemeyi, üretilen eşyaların miktar ve çeşitliliğindeki artışla ölçmektedir. Ve biz, hareket noktamızı bu sektörden alarak, toplumsal ilerlemeyi bu eşyalara ulaşabilmedeki dağılımla ölçmekteyiz. İktisat bilimi, büyük çaptaki eşya üreticileri tarafından, yönetimi ele geçirmek için bir propaganda olarak geliştirildi. Sosyalizm, dengesiz dağıtıma karşı verilen bir mücadeleye indirgendi ve refah ekonomileri kamu yararını servetle- Amerika'nın düşkünler evi, hapishane ve hastanelerdeki yoksulun onur kırıcı servetiyle- tanımladı.

Endüstri toplumu, hiçbir fiyat etiketi iliştirilmeyenine kadar bütün değiş-tokuşları önemsemeyerek öyle bir kent manzarası yarattı ki, her bir gün metaller ve yakıtlar içinde kendi varlıklarını yoketmedikçe insanlara uygun düşmemekte; öyle bir dünya meydana getirdi ki, daha çok eşya ve daha çok yetkinin istenmeyen sonuçlarına karşı korunmaya duyulan daimi ihtiyaç, farklı muamelenin, güçsüzlüğün ve gerilimin yeni uçurumlarını doğurmaktadır. Kurumlaşmaya meyleden ekolojik hareket, şimdiye

kadar bu eğilimi daha fazla kuvvetlendirdi: Dikkatini, hatalı endüstriyel teknoloji ve olsa olsa endüstriyel üretimin özel sahiplerince sömürülüşü üzerinde topladı. Doğal kaynakların tüketilişini, kirliliğin verdiği rahatsızlığı ve gücün net transferlerini sorguladı. Fakat çevresel etkiyi, baş belası olan şeylerin değersizliğini ve kutuplaşmanın bedelini yansıtan fiyat etiketleri iliştirildiği zaman bile şunu hala iyi anlamış değiliz: İş bölümü, eşyaların çoğalışı ve onlara bağımlılık, insanların bir zamanlar kendi başlarına yapıp ettikleri hemen herşeyin yerine standartlaştırılmış paketleri zorla ikame etmektedir.

Yirmi yıl boyunca, her geçen yıl yaklaşık elli kadar dil ortadan kalktı; 1950'de hala konuşulmakta olanların yarıya yakını ise, ancak doktora tezlerinin birer konusu olarak hayatiyetlerini devam ettiriyor. Ve dünyayı görmenin, kullanmanın ve ondan zevk almanın son derece farklı tarzlarının tanıklığına devam eden müstakil diller ise, bugünlerde çok ama, çok daha fazla bir benzerlik arzediyor. Bilinç her yerde ithal markalar tarafından sömürgeleştiriliyor. Hatta, kültürel ve genetik farklılığın yok oluşundan ve uzun süreli etki yapıcı izotopların* çoğalmasından endişe duyan kimseler dahi, üslup sahibi hünerlerin, öykülerin ve duyguların tersine çevrilemez biçimde kaybolup gidişine dikkat etmiyorlar. Ve bu, yararlı, ama alınıp satılamaz nitelikteki değerlerin yerine endüstriyel ürün ve hizmetlerin gittikçe ilerleyen ikamesi, başka konularda birbirleriyle amansızca mücadele eden politik hizip ve rejimlerin ortak hedefi haline geldi.

Bu yolla, hayatlarımızın her geçen gün daha da büyük parçaları öylesine değişime uğratılmaktadır ki, hayat hemen hemen sadece dünya pazarında satılan malların tüketimine kendi kendine bağımlı hale gelmektedir. Birleşik Devletler, çiftçilerini, her geçen gün daha da çok tahıl dağıtabilmek uğruna meşruluğunu tehlikeye atan bir rejim için tahıl ekmek üzere iknaya çalışmakta.

* Yazar burada, araştırmalarda ve nükleer enerjide tatbik sahasına konmak üzere üretilen radyoaktif izotopları kastediyor olmalıdır. (Çev.)

Şüphesiz bu iki rejim, kaynaklarını değişik metodlarla tahsis etmektedir. Buradaki, fiyat koyma akıllılığıyla, oradaki, planlamacıların akıllılığıyla. Fakat, bu tahsisatın birbirine zıt metodlarının savunucuları arasındaki politik çekişme, bireysel saygınlık ve özgürlüğün bütün hizipler ve partiler tarafından aynı acımasızca ihmalini gizlemekten başka bir işe yaramaz.

Enerji politikası endüstriyel sistemin sözde sosyalist ve kapitalist destekleyicilerinin dünya görüşleri arasındaki aşırı benzerliğe verilebilecek iyi bir örnektir. Belki, hakkında bilgi sahibi olmadığım yerler olarak Kamboçya gibi ülkeler hariç tutulabilir ama, yönetimdeki hiçbir elit veya sosyalist muhalefet, bugünlerde Avrupa'da geçerli olan miktara oranla daha aşağı derecede bir miktardaki kişi başına enerji tüketimi üzerine bina edilecek arzu edilir bir geleceği tasavvur edememektedirler. İstedikleri türden bir toplumun, insanları, elini-ayağını serbestçe kullanmaktan daha çok mahrum bırakacağını kavrama konusunda başarısız kalırken, bütün mevcut siyasi partiler enerji ağırlıklı üretimi- Çinli disipliniyle de olsa- vurgulamaktadırlar. Burada üstü kapalı büyük otomobiller, orada otobüsler, bisikletleri yolun dışına atmaktadır. Bütün yönetimler, istihdam ağırlıklı üretim gücü üzerinde dururlarken, işlerin, aynı zamanda boş zamanın kullanım değerini ortadan kaldırdığını farketmeye istekli görünmüyorlar. Onların hepsi insanların ihtiyaçlarının çok daha objektif ve tamamen profesyonelce belirlenmesi gerektiğini vurgularken, böyle bir şeyin beraberinde getireceği hayatın istimlaki olayına da aldırış etmemektedirler.

Ortaçağın sonlarına doğru, heliosentrik* modelin şaşırtıcı basitliği, bu yeni astronomiyi gözden düşürmek için bir kanıt olarak kullanıyordu. Bu sistemin zarafeti, tecrübesizliğine yoruluyordu. Günümüzde, resmi ekonomilerin doğurduğu toplumsal zararları analiz eden kullanım değeri merkezli teoriler elbette

* Kopernik'in geliştirdiği gün merkezli evren modeli. (Çev.)

az değil. Böylesi kuramlar, onları sık sık radikal teknoloji, ekoloji, toplu yaşama tarzı, küçüklük ya da güzellikle tanımlayan, bir ekole mensup olmayan sayısız kişi tarafından öne sürülmekte. Bu teorilere gözatmaktan kaçınmanın bir mazereti olarak, kişisel hayatta önerenlerin tecrübesinin sık sık uğradığı başarısızlık, bu kimseler hilafına dayanak noktası edinilir ve abartılır. Aynen, Galile'nin teleskobundan bakmayı reddeden şu meşhur engizisyon yargıcı gibi, pek çok çağdaş ekonomist de, ekonomik sistemlerin geleneksel merkezinin yerini değiştirme ihtimali olan bir analizi dikkate almaya yanaşmıyor. Yeni analitik sistemler bizi, gün gibi aşikar olan birşeyi görmeye zorlamaktadır. Alınıp satılamaz kullanım değerlerinin doğuşu, mensuplarının büyük çoğunluğu için tatmin edici bir hayatı sağlayacak bir program sunan herhangi bir kültürün merkezini mutlak surette işgal etmelidir. Kültürler firmalar için değil, insan faaliyetleri için yapılmış programlardır. Endüstri toplumu, bu merkezi, insanların kendi başlarına yapıp ettikleri şeylerin değerini düşüren -devlete ait veya özel-kurumların düzenli üretimiyle ifsat etmek suretiyle ortadan kaldırmaktadır. Sonuç olarak toplumlar, her bir kazancın bir başkası için kayıp veya yüke dönüştüğü, gerçek tatminin ise her ikisinden de esirgendiği, yekpare dağıtım sistemleriyle devasa nitelikte elde var sıfır oyunlarına dönüştürülmüştür.

Yol üstünde duran, insanların meseleleriyle uğraştığı, eğlendiği, yemek yediği, dostlar kazandığı sayısız altyapı tesisi imha edildi. Birkaç sözde kalkınma on yılı Mançurya'dan Montenegro'ya kadar uzanan bir coğrafyadaki geleneksel kültür kalıplarını koflaştırmaya yetti. Bu yıllara gelinceye kadar, böylesi kültür modelleri insanlara, ihtiyaçlarının çoğunu bir geçim tarzı içinde karşılama imkanını veriyordu. İşte bu kalkınma onyıllarından sonra ise, çanak çömleğin yerini plastik, suyun yerini karbonatlı meşrubat, sarı papatya çayının* yerini Valyum, gitarların yerini

* Ilıman iklimlerde yetişen, kimi türleri kurutulup şifalı bitki çayı yapımında kullanılan, bileşikgiller familyasından kuvvetli güzel koku verici bitki.(Çev.)

plaklar aldı. Bütün bir tarih boyunca kötü dönemler için en iyi ölçü, satın alınmak zorunda kalınmış olan tüketilen yiyeceğin oranı olmuştu. İyi zamanlarda ise çoğu aile yiyeceğini ya kendi yetiştirdiği şeylerden, ya da hüner ilişkilerinden oluşan ağ içinden temin ediyordu. 19.yy'ın sonlarına kadar, dünya yiyeceğinin %99'undan fazlası, tüketicinin bir kilise çan kulesinden ya da bir minareden görebileceği genişlikteki bir ufuk içinde üretiliyordu. Şehir surları içindeki tavuk ve domuz sayısını kontrol altında tutmaya yönelik yasalar aynı zamanda birkaç kentsel bölge dışında, tüketilen bütün yiyeceklerin yarısından fazlasının da yine şehir içinde yetiştirilegeldiğini akla getiriyor. II.Dünya Savaşı'ndan önce böyle bir beldeye, tüketilen toplam yiyecek miktarının %4'ünden az bir kısmı dışardan getirilirken, bu ithal da genellikle, o zamanlar iki milyondan fazla bir nüfusu barındıran on bir şehirle sınırlı kalıyordu. Bugün ise, halkın %40'ı sadece ülkelerarası pazara ulaşabildiği için hayatta kalabilmektedir. Dünya sermaye ve eşya piyasasının şiddetle kırılacağı bir gelecek, aktif insanların, kendilerini tüketim esaretinden kurtaracak olan kullanım değerlerinin bolluğunu getirecek modern şenlik (convival) araçlarını kullanacağı çağdaş bir dünya kadar tabu olarak durmaktadır bugün. Bu model içinde insanların ihtiyaçlarını ifade ve tatmin edecekleri yararlı aktivitelerin yerine, standardize eşya ve hizmetlerin daimi olarak geçebilmekte olduğu şeklindeki inancın bir yansıması görülebilir.

Yoksulluğun Modernizasyonu

Eşyaların çoğaltılışı, belli bir dönüm noktasından sonra, yiyecek yetiştirmek, şarkı söylemek, ya da bina inşa etmek gibi hususlarda güçsüzlüğe, acizliğe sebeb olmaktadır. Beşeri haller olarak meşakkat ve haz duyma, kimi zenginlere özgü gelip geçici tutku türünden ayrıcalıklar haline gelmiştir. Kennedy, İlerleme İçin Birlik dönemini başlattığında, kendi büyüklüğündeki pek çok

Meksika köyü gibi Acatzingo da, bir şişe içki için çalgı çalan ve sekiz yüz kişiye hizmet eden dört müzik topluluğuna sahipti. Bugün hoparlörlere bağlı plaklar ve radyolar, yöresel yeteneklerin sesini işitilmez hale getirdi. Artık nostaljik bir davranış olarak, kimi özel tatillerde, eşki şarkıları söylemesi için üniversiteden ayrılanların kurduğu bir müzik topluluğunu getirtmek üzere bir kolleksiyon karıştırılır bazen. Venezuella'da bütün vatandaşlara- bir eşya olarak algılanan- mesken edinme hakkını tanıyan kanun onaylandığı gün, ailelerin dörtte üçü anladılar ki, kendi kendilerine inşa ettikleri konutları, bu suretle, küçücük, ahır gibi kulübeler derecesine indirilmiş oluyordu. Üstelik -asıl mesele de bu ya- kendi kendine ev inşa etmek olayı, şimdi haksız muameleye maruz kalıyordu. Onaylanmış bir mimar planına başvurmadan, yasal olarak hiçbir ev inşaatına başlanamamaktaydı. O zamana kadar mükemmel inşaat malzemeleri olarak yeniden kullanılan Caracas'ın yararlı döküntü ve çerçöpü, bu sefer bir sağlam-harabe tanzimi problemini yaratmıştı. Kendi konutunu kendisi yapan kimse, toplu üretilmiş mesken birimlerinin dağıtımı konusunda mahalli baskı grubuyla işbirliğini reddeden, toplum düzenine aykırı bir kişi diye hor görülüyordu artık. Üstelik, bu kimsenin yaratıcı yeteneğini illegal ve hatta suçlu diye damgalayan sayısız mevzuat da zuhur etmişti. Bu örnek, yeni bir eşya türü geleneksel geçim sanatlarından birini iğdiş ettiğinde, yoksulun nasılda ilk zarar gören kimse olduğunu oldukça güzel bir şekilde tasvir etmektedir. İstihdam edilmemiş yoksulun faydalı işsizliği, iş piyasasının büyümesine kurban gitmektedir. Kendi kendine seçilmiş bir aktivite olarak "ev yapma", işten uzak geçen zamanın yararlı işsizliği konusundaki diğer özgürlükler gibi, bazı toplum düzenine aykırı, genellikle de haylaz zenginlerin ayrıcalığı olup çıkmaktadır.

Felce uğratıcı servet düşkünlüğü bir kez kültüre iyice yerleşti mi, artık "modernleştirilmiş yoksulluğu" doğurur. Bu, eşyaların çoğalışıyla mutlaka gelen, değer taşımayan bir formdur. Ellerin-

deki ölçülerle elde edilemez bir şey olduğu için ekonomistlerin, "operasyonalize" edilemediği için de sosyal hizmetlerin dikkatinden kaçmıştır endüstriyel ürünlerin bu artan kullanışsızlığı. Ekonomistler, piyasa karşılığı olmayan bir tatmin türünün toplum bazında kaybını ölçebilmeleri için hiçbir etkili, dahili vasıtaya sahip değildirler. Şu halde bugünkü ekonomistler, profesyonelce işlerinin peşinde sadece hem Doğu hem Batı olmak üzere çağdaş sistemlerdeki en esaslı bir kayıba karşı eğitilmiş sosyal körlüğü icra edebilen kimseleri kabul eden bir birliğin üyeleri olarak tanımlanabilir. Bu kayıp, eşya bolluğunun her bir ilave aşamasının karşılığı olan şeyi yapıp etmeye yönelik kişisel yeterlilikteki zayıflamadır.

Modernize olmuş yoksulluğun varlık ve doğası, bir yandan herşeyden önce yoksulu etkilerken, bir yandan da, günlük dilde dahi gizli kalmaya devam etmektedir. Kalkınma veya modernizasyon fakir insanlara ulaştığında, o güne gelinceye kadar piyasa ekonomisinden mahrum olmalarına rağmen yaşamlarını sürdürebilmiş olan bu yoksul insanlar, sistemli bir şekilde, kendileri için daima ve mutlaka piyasanın dökümtülerini temin etmeyi ifade etmiş olan bir mübayaa sistemine iştirak ederek yaşamaya zorlandılar. Vaktiyle okullara alınmayan Oaxaca'daki Hintliler, şimdilerde, şehir halkına göre aşağılıklarının tam bir ölçüsü olan diplomalar almaya "hak kazanmak" üzere okula gitmeye mecbur tutuluyorlar. Üstelik -ve yine asıl önemli olan da budur- bu kağıt parçası olmaksızın, inşaat işlerine dahi giremiyorlar artık. "İhtiyaç"ların modernizasyonu daima, yoksulluğa yeni bir farklı muamele tarzını ilave etmektedir.

Modernize olmuş yoksulluk, günümüzde, lüks içinde bundan sıyrılabilecek kadar zengin olanların dışında hemen herkesin ortak bir tecrübesi haline geldi. Hayatımızın değişik yönleri, birbiri ardınca, mühendisliklerce planlanmış araç-gereçlere bağımlılaşırken, yinelenen acizlik tecrübesinden pek azımız kaçabilmektedir. Ortalama Amerikan tüketicisi her gün yüzlerce reklamla

bombardıman edilir ve bunların çoğuna daha ziyade olumsuz tepki gösterir. Alışverişe çıkan zenginler dahi, her yeni eşyayla birlikte kullanışsızlığın yeni bir tecrübesini elde etmiş olur. Belki yakında faydasız ve hatta tehlikeli olacak, çok daha pahalı bir dizi tamamlayıcı şeyi gerektirecek şüpheli değere sahip birşey aldıklarından kuşkulanırlar. Zengin tüketiciler örgütlenir: Genellikle kalite kontrol talebiyle işe başlarlar ve çoğunlukla da tüketici direnişini doğururlar. Kendilerini hizmet ve "bakım"dan, Güney Şikago'daki sosyal araştırma ve Kentucky'deki ders kitabından alıkoyarak, bir bölgeden bir bölgeye, kenar mahalle ve semtleri dolaşırlar. Zengin ve yoksul, pazar yoğunluklu bir kültürün daha ileri bir yayılması esnasında, hayal kırıklığına uğratıcı zenginliğin yeni bir şeklini tanımaya hemen hemen hazırdır. Aynı zamanda zenginler, yoksullar üzerinde yansıdığı şekliyle kendi kötü durumlarının ayrımına varmaktadırlar; her ne kadar bu, şimdilik bir çeşit romantizmden öteye geçmemekteyse de.

İlerlemeyi zenginlikle tanımlayan ideoloji, sadece zengin ülkelerle sınırlı kalmamaktadır. Aynı ideoloji, son zamanlara kadar ihtiyaçların çoğunun, geçimi temine dayalı bir yaşantı tarzıyla karşılandığı bölgelerde de alınıp satılamaz nitelikteki aktivitelerin değerini düşürmektedir. Örneğin Çinliler -kendi geleneğinden ilham alarak- jet uçakları yerine bisikletleri tercih etmek üzere, teknik ilerlemeyi yeniden tanımlamaya istekli ve muktedir görünüyordu. Mahalli self-determinasyonu bir milli savunma vasıtasından ziyade yaratıcı, halka yönelik bir hedef olarak vurguluyor gibiydiler. Fakat 1977'ye gelindiğinde, propagandaları, daha düşük bir maliyetle daha çok tıbbi bakım, eğitim, mesken ve genel refah sağlama konusundaki Çin'in endüstriyel kapasitesiyle övünüyordu. Bu gün sadece taktik görevler, geçici olarak, yalınayak doktorun çantasındaki Çin'in endüstriyel kapasitesiyle övünüyordu. Bu gün sadece taktik görevler, geçici olarak, yalınayak doktorun çantasındaki şifalı bitkilere ve emek ağırlıklı üretim tarzlarına tahsis edilmektedir. Dünyanın başka yerlerinde ol-

duğu gibi burada da, isimsiz tüketicilerin çeşitli kategorilerine göre standartlaştırılmış eşyaların dışardan yönetilen üretimi, gerçekçi olmayan ve eninde sonunda da hayal kırıklığına uğratıcı olan umutların beslenmesini sağlamaktadır. Üstelik bu süreç, insanların, kendilerinin ve çevrelerindekilerin hep şaşırtıcı şeyler olagelmiş olan özerk yeteneklerine karşı besledikleri güveni de yıkmaktadır. Çin basit bir şekilde, en irrasyonel uç noktasında dahi hiç bir kargo kültünün gerçekleştiremediği bir olgu olarak, aşırı pazar bağımlılığının geleneksel bir toplumu pençesine alışıyla yaşanan, modernizmin kendine özgü Batılı yorumunun en son örneğini sunmaktadır.

İhtiyaçlar Tarihi

Gerek geleneksel, gerekse modern toplumlarda, çok kısa bir süre zarfında önemli bir değişim yaşandı: İhtiyaçların tatminini sağlayan araçlar bütünüyle değiştirildi. Motor adaleyi zayıflatırken, eğitim de, o kendine güvenen tecessüsü azalttı. Sonuçta ihtiyaç ve istekler, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir karaktere sahipoldu. İlk defaya mahsus olmak üzere ihtiyaçlar, hemen hemen sadece eşyalara bitişik şeyler haline geldi. İnsanların çoğu, gitmek istedikleri bir yere doğru yürürken, özgürlükleri kısıtlandığında kendilerini esasen hapsolunmuş gibi hissetmekteler. Onlar bugün bir yerden bir yere hareket etmek için ulaştırmaya bağımlıdırlar; katedecekleri mesafeler için özgürlük değil, fakat bir hak talep etmektedirler. Ve durmadan daha çok taşıt, daha çok insana böylesi "haklar" temin ederken, yürüme özgürlüğü, bu hakların elde edilmesiyle değersiz bir şey haline getirilip gölgede bırakılmaktadır. İstekler, çoğu kimse için aynı renkten oynuyor. Bu insanlar evrensel yolculuktan kurtuluşu da tasavvur edemiyorlar; yani, modern bir dünyaya modern bir insanın kendi başına hareket etme özgürlüğünü.

Bu durum -şimdiye kadarki ihtiyaçlarla pazar arasındaki sıkı

bağlılık-bilgileri, doğası gereği paylaşılamaz mahiyette olan bir elitin uzmanlığına başvurmak suretiyle meşrulaştırılmaktadır. Sağcı olsun solcu olsun tüm ekonomistler, işlerdeki artışın daha fazla eneriye bağlı olduğu hususunda halkı temin etmekte, eğitimciler, hukuk, asayiş ve verimliliğin daha çok eğitime bağlı olduğu konusunda iknaya çalışmakta, jinekologlar, bebek yaşamının niteliğinin doğum esnasındaki kendi müdahalelerine bağlı olduğunu iddia etmektedirler. Bundan dolayıdır ki, dünya ekonomilerindeki pazar yoğunluğunun neredeyse evrensel nitelik kazanan büyümesi, henüz ortadan kaldırılmamış olan tatmin ile eşya arasındaki bağı meşrulaştıran elitlerin dokunulmazlığı kadar etkili bir şekilde sorgulanamamaktadır. Bu husus, bana üçüncü çocuğunun doğumundan bahseden bir bayan tarafından güzel bir şekilde tasvir edilmektedir. İki çocuk doğurmuş bir kadın olarak o, bu konuda kendini ehil ve tecrübeli hissediyordu. Üçüncü çocuğu için hastaneye kaldırılmıştı; gelen hemşire ise yardım etmek yerine, bebeğin başını rahme gerisin geriye tıkıştırmak üzere, dezenfekte bir havlu bulmaya koşturmuş, anneye de bebeği iteklememesini emretmişti; çünkü "Dr. Levy henüz gelmemişti."

Fakat şimdi, profesyonel yönetim yerine, politik hareket için genel karar zamanıdır. Zengin olsun fakir olsun bütün modern toplumlar iki zıt istikamette hareket edebilirler. Yeni bir eşya listesi ortaya koyabilirler-bu sefer daha güvenli, daha az savurgan ve daha kolaylıkla paylaşılır cinsten olmak üzere- ve bu münasebetle de tüketim maddelerine olan bağımlılıklarını daha da arttırmış olabilirler. Ya da, ihtiyaçlarla tatminleri arasındaki karşılıklı ilişkiye yönelik baştan sona yeni bir yaklaşımı sergileyebilirler. Bir başka deyişle toplumlar, ya pazar yoğunluklu ekonomilerini muhafaza edebilirler, -sadece üretim modelini değiştirerek - ya da, eşyalara olan bağımlılıklarını azaltabilirler. İkinci alternatif, fertlerin ve toplumların yeni bir tür modern araç donanımını geliştirebileceği yeni bir yapının tasavvur ve inşasının macera-

sını gerektirmekte. Bu yapı, insanlara ihtiyaçlarının daha fazla miktarını, doğrudan ve kişisel olarak biçimlendirme ve karşılama imkanını verecek şekilde kurulacaktır.

İlk istikamet teknik ilerlemeyi eşyaların çoğalmasıyla özdeşleştirmeye devam eden bir teşhisi sunmaktadır. Eşitliğe inanan bürokratik yöneticiler ve refah teknokratları bir sadelik çağrısında birleşeceklerdir: Besbelli paylaşılamaz nitelikte olan, -mesela jetler gibi-eşyalardan sarfı nazar edip, otobüsler gibi sözde "toplumsal" vasıtalara dönmek; mevcut isihdamın azaltılan saatlerini çok daha adilane bir şekilde dağıtmak ve tipik çalışma haftasını işbaşında ortalama yirmi saatle acımasızca sınırlandırmak; istihdam edilmemiş ömrün yeni imkanını Mao, Castro ve Kennedy modellerinde olduğu gibi yeniden- eğitim ve gönüllü hizmet şeklinde planlamak. Her ne kadar sosyalist, etkili ve akla uygun olsa da, endüstri toplumunun bu yeni aşaması, isteklerin tatmininin, mühendislerce belirlenmiş ürünler yoluyla, zorlama ihtiyaçların gereksiz tekrarlarla avuntusuna indirgendiği yeni bir kültür aşamasına götürmüş olacaktır sadece. Bu alternatif, en iyi ihtimalle, eşya ve hizmetleri daha az miktarlarda üretecek, daha az bir imrenme getirecektir. Belki ne yapılması gerektiği konusunda verilecek karara halkın sembolik katılımı, çarşıdaki züppeden politik asembledeki ahmağa aktarılabilir. Üretimin çevreye indirdiği darbenin yumuşatılması da mümkün. Eşyalar ve hizmetler arasında özellikle değişik toplumsal denetim biçimleri, elbette ürünlerin imalinden daha hızlı bir şekilde gelişecektir. Hükümet kahinlerinin, bu ilk tercihe dayanak temin etmek üzere düzenlenmiş "alternatif" senaryolar kusabilmeleri için, kehanet endüstrisine büyük meblağlar harcanıp durmaktadır halihazırda. İlginçtir ki, bu kimselerin çoğu şu an, toplumsal denetimlerin maliyetinin, ekolojik bakımdan bir mümkünlük içinde sadeliğe zorlamak için gerekli olduğuna, fakat yine de endüstri merkezli toplumun tahammül edilemez olmaya devam edeceğine hükmetmiş durumdalar.

İkinci seçim mutlak pazar hakimiyeti üzerine perdeyi indirecek ve olabildiğince yaygın tatmin edici eylem uğruna bir sadelik ahlakını teşvik edecektir. İlk alternatifteki sadelik, arttırılmış kurumsal verimlilik uğruna bireyin idari fermanları kabulünü ifade edecektir. İkincisindeki sadelik ise halkın, gerek kendi ihtiyaçlarının tatmininde gerekse diğerlerinin hizmetinde herhangi bir kimsenin talep edebileceği onaylanmış yetkinin maksimum sınırlarını farkedip kararlaştırmasını sağlayacak bir toplumsal erdem demek olacaktır. Bu şenlikli (convivial) sadelik, bir topluma, kabiliyetsizleştirici zenginleşmeye karşı kişisel kullanım değerini korumayı ilham eder. Felce uğratıcı servete karşı böylesi bir korunma altında her biri modern olan ve her biri de modern araçların yaygınlaştırılmış kullanımını vurgulayan pek çok farklı kültür neşvünema bulacaktır. Şenlikli(convivial) sadelik, herhangi bir aracın kullanımını öylesine sınırlandırır ki, araç sahipliği, bugün sahip olduğu gücünün pek çoğunu yitirir. Bisikletler burada halka, orada şahısa ait olsa da, bir araç olarak gerçekte şenlikli (convivial) doğasında değişen bir şey yoktur. Böylesi eşyalar hala, büyük ölçüde endüstriyel metodlarla üretilmeye devam edecek, fakat farklı bir şekilde görülmüş ve değer biçilmiş olacaklardır. Günümüzde eşyalar, desinatörleri tarafından şekillendirilen ihtiyaçları doğrudan karşılayan temel ürünler olarak görülmektedir çoğunlukla. İkinci tercihte bu ürünlere ya hammaddeler ya da insanlara, kendi toplumlarının geçimini sağlarken, kullanım değerlerini ortaya çıkarma imkanı tanıyacak olan araçlar olarak değer verilecektir. Fakat bu seçim, şüphesiz, bizim değerleri kavrayışımızdaki bir Kopernik devrimine* bağlıdır. Şimdiki haliyle ekonomik sistemimizin merkezinde, tüketim maddelerini ve profesyonel hizmetleri görmekteyiz; ve uzmanlar ihtiyaçlarımızı sırf bu merkeze kanalize etmektedirler. Buna karşılık, burada ele alınan toplumsal dönüşüm, halk tarafından ken-

* Kopernik'in evren modelini yer merkezlilikten çıkarıp, gün merkezli yapması gibi köklü bir değişiklikten bahsetmektedir yazar.

di kendilerine oluşturulan ve kişisel olarak geliştirilen kullanım değerlerini bu merkeze tahsis edecektir. Halkın son zamanlarda kendi isteklerini şekillendirmeye olan güvenini yitirdiği doğrudur. Kendi kendini yetiştiren kişiye karşı yapılan dünya çapındaki haksız muamele, insanların çoğunun kendi hedef ve ihtiyaçlarını belirlemeye olan güvenlerini ifsat etmiştir. Fakat aynı haksız muamele, bu göründüğünden daha tehlikeli olan istimlakle öfkelenmiş, gittikçe büyüyen azınlıkların çeşitlenişini de getirmiştir sonuç olarak.

Kabiliyetsizleştirici Uzmanlıklar

Bu azınlıklar halihazırda, kendilerinin -ve bütün kadim kültürel hayatın-fert ve grup özerkliğini besleyen çevresel şartları sistemli bir biçimde istimlak eden dev araçlar tarafından tehdit edildiğini görmektedirler. Bunun sonucunda da, sessizce, bedenlerinin, hafızalarının ve hünerlerinin işe yararlılığı uğruna savaşmaya karar vermektedirler. Zorlama ihtiyaçlarının hızla artan çeşitlenişi devamlı yeni bağımlılık türlerini ve modernize yoksulluğun yeni sınıflarını doğurduğu içindir ki, günümüz endüstri toplumları, bürokratik olarak damgalanmış çoğunluklardan oluşan birbirine bağlı yığınların karakterini almaktadır. Ulaşımla felce uğratılan, programlarla uykusuz bırakılan, hormon tedavisiyle zehirlenen, hoparlörlerle susturulan, yiyeceklerle hasta edilen bu muazzam vatandaşlar yığını arasındaki bir kaç grup azınlık, örgütlenmiş ve aktif vatandaşlardır. Şu sıralarda bunlar, yeni yeni büyümeye ve genel muhalefet için yek vücut olmaya başlamaktadırlar. Öyle sanıyorum ki, bu gruplar bir çağı kapatmaya hazırdır. Fakat işinin çabucak bitmesi için darbe indirici bir isim gereklidir bu çağa. Ben, yirminci yüzyılın ortalarını *Kabiliyetsizleştirici Uzmanlıklar Çağı* olarak isimlendirmeyi öneriyorum. Bu ismi, kullananları bağlayacağı düşüncesiyle seçiyorum. Pek itiraz görmeyen icracıları -eğitimciler, hekimler, sosyal araştırmacılar

ve bilim adamları- tarafından ifa edilen toplum düşmanı görevleri ifşa etmektedir bu isim. O aynı zamanda, müşteriler olarak kendilerini çok yönlü esarete teslim eden vatandaşların gönül rahatlığını da mahkum etmektedir. Kabiliyetsizleştirici uzman mesleklerden bahsetmek, bu mesleklerin kurbanlarını utandırarak, her biri kendi yöneticilerinin eliyle gerçekleşen ömür boyu öğrenci, jinekolojik vak'a ya da tüketici oluşun gizlediği kompleyu farkettirir. Altmışlı yılları problem çözücünün altın çağı olarak tanımlamak suretiyle, hem akademik elitlerimizin şişirilmiş gururu, hem de onların kurbanlarının açgözlü ahmaklığı kolayca teşhir edilmiş olur.

Fakat toplumsal muhayyile ve kültürel değerlerin mimarları üzerindeki bu odaklaşma, teşhir ve ihbar etmekten de fazlasını başarır; son yirmi beş yılı *Egemen Meslekler Çağı* olarak adlandırmak suretiyle aynı zamanda bir strateji de ileri sürülmüş olmaktadır. Savurgan, akıldışı ve insanı felç edici ürünlerin uzmanlıklarca yeniden tanzimini, Radikal Profesyonalizm damgasını ve bugünün ehil heriflerinin basmakalıp akıllarını aşmak zorunluluğu rahatlıkla görülmektedir. Bu strateji, profesyonel olayın foyasını meydana çıkarmaktan başka birşeyi gerektirmemektedir. İster bilimadamı, isterse terapist veya yönetici olsun, profesyonel uzmanın güvenilebilirliği, endüstriyel sistemin Aşil topuğudur.* Bundan dolayıdır ki, kabiliyetsizleştirici mesleklerin derinlere işlemiş hakimiyetine doğrudan meydan okuyan sadece şu vatandaş girişimleri ve radikal teknolojiler, hiyerarşik olmayan, toplum temeline dayalı ehliyet özgürlüğünün yolunu açmaktadır. Bugünkü profesyonel nüfuzunun kırılması, ihtiyaçlar, çağdaş araçlar ve bireysel tatmin arasında yeni bir ilişkinin doğuşunun zorunlu bir şartıdır. Bu doğuma doğru ilk adım, vatandaşın profesyonel uzmana karşı takınacağı, şüpheli ve hürmetten uzak tavrıdır. Toplumsal anlamda yeniden yapılanma, vatandaşlar arasın-

* Yunan mitolojisinde, topuğundan başka hiçbir yerinden yaralanmayan savaş kahramanı. (Çev.)

da yayılan bir şüphe ile başlar.

Toplumun yeniden inşasının bir anahtarı olarak profesyonel nüfuzunun analizini önerirken, sıklıkla şunu vurgulamaktayım ki, bu fenomeni endüstriyel sistemden kurtuluşun bir dönüm noktası olarak seçmek tehlikeli bir hatadır. Eğitim, sağlık ve planlama kurumlarının biçimi, aslında, kapitalist bir elitin güç ve imtiyaz taksimini yansıtmıyor mu? Yoksulların sınıfa, kliniğe girebilmek veya uzman yardımını alabilmek için şu eğitilmiş hamilere muhtaç olduğu bir zamanda, sokaktaki insanın, bilimsel olarak eğitilmiş öğretmen, hekim ya da ekonomiste olan güvenini bütünüyle sarsmak sorumsuzca bir davranış değil midir? İlaç üreten firmalardaki hissedarların gelirini ya da yeni elitlere mensup olan yetki simsarlarının bahşişlerini teşhir etmek, endüstriyel sistemin suçlanması demek olmayacak mı? Özellikle, aynı toplumsal sınıftan gelmeye gittikçe daha çok yüz tuttukları -Küba ve Amerika'da olduğu gibi- bir zamanda, müşteriler ve profesyonel tedarikçileri arasındaki karşılıklı bağımlılık niçin ortadan kaldırılsın ki? Refahımızı temin için ihtiyaçlarımızı tanıyıp, hizmet etmelerini sağlayacak bilgiyi binbir meşakkatle elde eden şu insanları kötülemek nankörlük değil midir? Aslında, eşitlikçi bir toplumda halkı gerçek ihtiyaçlarının teşhisi ve karşılanması konusunda devam etmekte olan toplumsal göreve en uygun kimseler olarak radikal biçimde sosyalist profesyonel liderlerin seçilmesi gerekli değil midir?

Bu sorularda gizlenen argümanlar, hizmetler üzerine odaklaşan endüstriyel refah sistemlerinin kabiliyetsizleştirici etkilerine yönelik genel analizleri bulandırmak ve şüpheli göstermek için sık sık ileri sürülür. Aslında bu türden etkiler, hangi siyasi amblem altında empoze edilirse edilsin, birbirinden farksız ve bütünüyle kaçınılmaz şeyler olup, insanların özerkliğini- yasal, çevresel ve sosyal değişiklikler yoluyla- onları birer bakım müşterisi olmaya zorlayarak ortadan kaldırmaktadır. Bu beliğ sorular, pazar yoğunluklu ekonominin yeni bir tarzı içinde, kendi hizmetle-

rine olan bağımlılık eğer daha eşit bir hale getirilirse gelir kaybına uğrayacak, fakat elbette konum ve yetki kazanacak olan şu elitler cephesindeki imtiyazın çılgınca bir savunmasını yansıtmaktadır.

Profesyonel nüfuzun eleştirisine daha ileri bir itiraz, şeytanı Beelzebub* ile kovma çabasındadır. Bu itiraz, analiz için anahtar hedef olarak, görünüşte her bürokratik- endüstriyel toplumun merkezinde bulunan savunma gruplarını seçmektedir. Geliştirilen argüman, bunun için, pazar-bağımlı disiplin şeklindeki çağdaş üniversal tasnifin ardındaki motor güç olarak, XIV. Lui zamanında, Richelieu'nun** ilk profesyonel polis teşkilatını kurmasından bu yana ortaya çıkmış olan silahlı bürokrasileri teşhis eder; yani, günümüzde silahlar, istihbarat ve propagandanın gözetimi altındaki profesyonel acentaları. Hiroşima'dan bu yana, bu sözde servisler, araştırma, proje üretimi ve istihdamın belirleyicileri olarak görünüyorlar. Disiplin için eğitim, işe yaramaz artıkların kullanımı için tüketici eğitimi, yüksek hızlara alıştırma, dünya çapında bir barınaktaki hayat için, tıbbi mühendislik ve hayırsever karargâh levazım subayı tarafından dağıtılan tayınlara standartlaştırılmış bağımlılık gibisinden sivil temellere dayanırlar. Bu düşünce hattı, toplumun üretim modellerinin jeneratörü olarak ülke güvenliğini araştırır ve sivil ekonomiyi büyük ölçüde, ya silahlı kuvvetlerin yan ürünü, ya da önceden gerektirdiği şey olarak görür.

Eğer bir argüman, şu fikirler çevresinde oluşturulsaydı, geçerli olurdu: böylesi bir toplum, daha fazla bir enerji bolluğu ve ne kadar zehirleyici, bunaltıcı veya amacı zararlı olursa olsun, atom

(*) Şeytanların piri.

(**) Sanıyoruz yazarın burada bir yanılgısı var. Bahsi geçen Kardinal Richelieu 13.Lui'nin zamanında başbakanlık yapmıştır. 14.Lui'nin iktidara geçiş tarihi olan 1643'ten bir yıl önce vefat etmiştir. Richelieu kurduğu güvenlik örgütünün muhalifleri ortaya çıkarmadaki başarısı ve mahkemeler üzerindeki denetimi nedeniyle korku ve nefret uyandırmış, lakabı Kızıl Kardinal'e çıkmıştır. (Çev.)

enerjisinden nasıl vazgeçebilir? Savunma ağırlıklı bir devletin, insanları tüketimden vazgeçirerek doyurucu ve neşeli bir atmosferde cereyan edecek olan küçük çapta kullanım değeri ağırlıklı üretim özgürlüğünü talep etmeye sevkeden küskün vatandaş gruplarının örgütlenmesine göz yumması nasıl beklenebilir? Askerleştirilmiş bir toplum, çok geçmeden ihtiyaç kaçaklarına karşı harekete geçmek zorunda kalıp, onları vatan hainleri olarak damgalayarak -eğer mümkün olursa- sadece hor görülmeye değil, alaya da maruz bırakmaz mı? Savunma yoğunluklu bir toplum, şiddetten uzak bir modernizme götürecek olan bütün bu örnekleri ezip geçmek zorunda kalmaz mı, tam da kamu düzeni, Mao'yu hatırlatan eşya üretiminin merkeziyetsizleştirilişi ve çok daha makul, adilane ve profesyonelce idare edilmiş bir tüketim çağrısında bulunduğu bir sırada?

Bu argüman, bir endüstri devletindeki şiddetin kaynağı olarak orduya haketmediği bir yer verir. Askeri ihtiyaçların, ileri endüstri toplumunun saldırganlık ve yıkıcılığından sorumlu tutulabileceği faraziyesi, bir illüzyon olarak teşhir edilmelidir. Kuşkusuz, eğer ordunun bir yolunu bulup endüstriyel sistemi gaspettiği doğru olsaydı, toplumsal çaba ve eylemin değişik alanlarını sivil kontrolün elinden alsaydı, o zaman, askerileştirilmiş siyasetin şu anki durumu, dönüşü olmayan -en azından sivil reform için hiçbir potansiyelin kalmadığı- bir noktaya ulaşmış olurdu. Bu aslında, silahlı kuvvetleri, yüzyılımızın geri kalan kısmı boyunca barış dolu endüstri arayışının tek meşru rehberi olarak gören, en zeki Brezilya askeri liderlerinden birinin ortaya attığı bir argümandır.

Fakat mesele, basit olarak böyle değildir. Modern endüstri devleti ordunun bir ürünü değildir. Daha ziyade bu devletin ordusu, onun topyekün ve insicamlı yöneliminin belirtilerinden biridir. Günümüzdeki endüstriyel örgütlenme tarzının izlerinin, Napolyon dönemlerindeki askeri geçmişlere kadar takip edilebileceği doğrudur. Hakikaten de, 1830'lardaki köylü çocuklarının

zorunlu eğitimi, 1850'lerdeki endüstriyel emekçi sınıfının üniversal tıbbi bakımı ve 1860'lardaki gittikçe büyüyen haberleşme ağları, endüstriyel standardizasyonun pek çok formu kadar, modern toplumlara başlangıçta askeri ihtiyaçlar olarak sokulan ve ancak sonraları barış dolu sivil ilerlemenin ağırbaşlı biçimleri olarak telakki olunan stratejilerdir. Fakat sağlık, eğitim ve refah sistemlerinin askeri bir mantığı gerektirdiği olgusunun hukuk nezdinde kabulü, bunların, aslında hiç bir zaman şiddetten uzak, barış dolu ve halka karşı saygılı olmayan endüstriyel gelişmenin ana hamlesiyle bütünüyle tutarlı şeyler olduğu anlamına gelmez.

Günümüzde bu anlayış, kavranılmaya daha müsaittir. İlk olarak, Polaris'in keşfinden bu yana savaş ve barış dönemi ordularını ayırdetmek artık imkansız hale geldiği; ikinci olarak da, yoksulluk uğruna yapılan savaştan bu yana, barış, kavgaya dönüşmeye hazır hale geldiği için. Bugün, endüstri toplumları, aralıksız ve topyekün olarak silah altına alınmakta, daimi genel seferberlikler için örgütlenmekte; bütün sektörlerde alacalı bulacalı stratejilerle ateş altında tutulmaktadırlar; sağlık, eğitim, refah ve müsbet eşitliğin savaş alanları, kurbanlarla dolup taşmakta; harabelerle kaplanmaktadır; devamlı yeni yeni keşfedilen kötülüklere karşı yürütülen kampanyalardan dolayı vatandaşların özgürlüğü sürekli askıya alınmakta; her sene, kimi yeni hastalıklara, önceden bilinmeyen kimi cehalet türlerine karşı korunması veya bunlardan kurtarılması gereken yeni bölge sakinleri keşfedilmektedir. Bütün profesyonel acentalar tarafından şekillendirilip yamanan temel ihtiyaçlar, kötülüklere karşı korunma ihtiyaçlarıdır.

Eşya düşkünü toplumların yıkıcılığından orduyu sorumlu tutmaya çalışan günümüz profesör ve sosyal bilimcileri, oldukça beceriksiz bir yolla, kendi meşruiyetlerinin erozyonunu durdurmaya gayret eden kimselerdir. Bu kimseler ordunun, endüstriyel sistemi boşa çıkarıcı ve yıkıcı konumuna sürüklediğini iddia ederler; bu münasebetle dikkatleri, kendi mensuplarını bugünkü savaşımlara götüren pazar yoğunluklu toplumun derinden deri-

ne yıkıcı olan doğasından başka yönlere çekerler. Vatandaş olgunluğuna karşı profesyonel özerkliğini korumaya çalışanlarla, profesyonelleri, askerileştirilmiş devletin kurbanları olarak betimleme arzusunda olan şu kimselere bir tercihle cevap verilecektir: Özgür vatandaşların dünya çapındaki krizi altetmeye doğru yürümek arzusunda oldukları istikamet tercihiyle.

Profesyoneller Çağının Sona Erişi

İhtiyaçlar konusunda son söz sahibi otoriteler olarak uzman mesleklerin yerleşmesine imkan tanıyan illüzyonlar, günümüzde sağduyu için gittikçe daha aşikar şeyler olmaktadır. Hizmet sektöründeki prosedürler neye yönelik olarak düzenlenmişlerse o şekilde anlaşılırlar -uğruna hizmetin gerçekleştirildiği ideal ile servisin yarattığı hizmetin ortaya koyduğu realite arasındaki fark ve antipatiyi tedarikçi-tüketici tanımından gizleyen Linus battaniyeleri ya da dini merasimler gibi. Eşit bir şekilde aydınlatma vaadinde bulunan okullar, eşitsiz biçimde alçaltıcı bir liyakat sistemini ve daha fazla bir özel öğretmenliğe ömür boyu bağımlılığı doğurmakta; taşıtlar insanları, kendilerini öteye atmaya zorlamaktadır. Fakat henüz halk, tercihlerine açıklık getirmiş değil. Profesyonel liderliğin emrindeki projeler, mecburi politik inançlarla (beraberindeki faşizmin yeni bir yorumuyla birlikte) sonuçlanabilir ya da vatandaşların deneyimi, bizim o aşırı cüretimizi, yeni prometheciliğin halen bir başka tarihi kolleksiyonu, fakat gerçekte gelip geçici bir çılgınlık sayarak başından kovabilir. Bilinçli bir seçim, uzman mesleklerin şu yaşta bir kimsenin neyi kimden ve niçin tedarik edeceğini belirlemedeki kendine özgü rollerini incelememize ihtiyaç duyurur.

Bugünü daha iyi görebilmek için, yakın bir gelecekte liselerin, hiltonların ve hastanelerin yıkıntıları arasında oynayacak çocukları tahayyül edelim. Bizi cehalete, rahatsızlığa, acıya ve ölüme karşı korumak için bina edilip, katedrallere dönüştürülen bu

profesyonel şatolarında, yarının çocukları, oyunlarında, bizim Uzmanlık Çağı'mızın düşlerini yeniden oynayacaklar; İnanç Çağı'nda, günaha ve Türk'e karşı düzenlenen şövalyelerin Haçlı Seferleri'nin izlerini araştırdığımız antik şato ve katedrallerden başlayarak. Çocuklar oyunlarına, bugünlerde haydut, baron ve kovboylardan miras kalan eski kelime ve deyimlerle dilimizi bozan Unıquack'ı dahil edecekler. Ben bu kimseleri, birbirlerine şef veya lorddan ziyade başkan ya da sekreter diye hitabederken görmekteyim. Büyükler kuşkusuz, dilleri sürçüp de, politika üretimi, sosyal planlama ve problem çözmeli o idari karışık dili kullanıverdiklerinde utanıp yüzleri kızaracak.

Uzmanlıklar Çağı, ihtiyaçları meşrulaştıracak gücü, kimin neye ihtiyaç duyduğuna karar verecek otoriteyi ve bu ihtiyaçların, kendileriyle karşılanması gereken vasıtalar üzerindeki tekeli teknokratlara emanet eden profesörlerin, seçmenlere klavuzluk ettiği bir zamanda politikaların gücünü yitirdiği bir dönem; insanların, hayatlarının üçte biri boyunca reçeteler üzerinde ihtiyaçlar biriktirmek üzere eğitildikleri, diğer üçte ikisi zarfında ise, alışkanlıklarının icabına bakan itibar sahibi uyuşturucu satıcılarının müşterileri oldukları bir Eğitim Çağı; istirahat seyahatlerinin yabancılar nezdinde paketlenmiş bir ahmak olmayı ifade ettiği, teklifsiz dostluğun Masters ve Johnson tarafından eğitilmek demek olduğu, edinilmiş fikrin geçen geceki talk-şovun yeniden icrası olarak anlaşıldığı ve oy vermenin her zamanki gibi, satıcıyı tasdikten başka bir şey olmadığı bir çağ olarak hatırlanacaktır.

Bugünün öğrencilerinin, son dönem Reformasyon Hristiyan mezheplerindeki inançla aklanma ile, buna karşı olan amelle aklanma arasındaki iddia edilen farklılıklarla kafaları karıştığı gibi, yarının öğrencileri de, kapitalist ve sosyalist okul, tıbbi bakım, hapishane ya da ulaşım sistemleri arasındaki sözde farklılıklar karşısında şaşırıp kalacaklardır. Onlar aynı şekilde farkedecekler ki, yoksul veya sosyalist ülkelerdeki profesyonel kütüphaneciler, cerrahlar, ya da süpermarket desinatörleri, her on yılın sonuna

doğru, zengin ülkelerdeki meslekteşlarının o on yılın başlarında önayak oldukları aynı arşivleri saklamaya, aynı aletleri kullanmaya, ve aynı mesafeleri bırakmaya başlamaktadırlar. Arkeologlar - Birleşmiş Milletler yayınlarında görülen yeni akımlarda düşünülüp taşınıldığı gibi- hayatımızı kırık çömlek parçasıyla değil, profesyonel usullerle periyodize edeceklerdir.

Bu çağın, ihtiyaçların profesyonel planlarla şekillendirildiği bir zaman olarak, bir gülümsemeyle mi, yoksa bedduayla mı anılacağını şimdiden tahmin etmek fazla iddialı bir şey olurdu. Kuşkusuz, bu devrin, babanın içki alemine gidip de aile bütçesini çarçur ettiği ve çocuklarını her şeye yeniden başlamak zorunda bıraktığı bir gece olarak hatırlanacağını umuyorum. Üzülerek belirteyim ki bu dönemin, bütün bir neslin yoksullaştırıcı zenginlik peşinde çılgınca koşusunun bütün özgürlükleri alınıp satılabilir hale getirdiği ve refah alıcılarının örgütleşmiş şikayetlerine doğru ilk dönüş politikasından sonra da uzman totaliterciliği içinde eritip tamamen yokettiği bir devir olarak anılma ihtimali çok ama, çok daha fazladır.

Profesyonel Egemenliği

Şimdi de, ilk defa olmak üzere ihtiyaçların oluşturulmasına, karar verilişine ve tatminine hükmeden uzman toplulukların yeni bir kartel çeşidi oluşu gerçeğine göz atalım. Bu aynı zamanda, onların gittikçe güçlenen savunmalarının arkasına sarkabilmek için farkedilmesi gereken bir durumdur. Zira biz, halihazırda, tecrübeli hekimin yardımseverlik maskesi ardında gizlenen yeni biyokratı; ilgili öğretmenin fazlasıyla gayretli, belki de gülünçleşen ihtimamı olarak omuz silkilen pedokratın davranışsal tecavüzünü; kendisine kıdemli bir ustabaşı görünümü veren psikolojik cephaneyle donanmış personel yöneticisini görmekteyiz. Kendi uzmanlıklarının belirlendiği insan ihtiyaçlarının genellikle hizmetçileri olan bu yeni uzmanlar, sevgi maskesini takınıp,

kimi bakım biçimini temin etmeye koyulmaktadırlar. Onlar, bir Bizans bürokrasisinden çok daha sağlam yerleşmiş, bir dünya kilisesinden çok daha kararlı, bir Şaman'a nazaran çok daha fazla yetenek bahşedilmiş ve bütün bunlar üzerinde, herhangi bir mafyaya göre çok fazla talep ettikleri sarsılmaz bir nüfuzla donanmış kimselerdirler.

Yeni organize olmuş bu uzmanlar, evvela haydutlardan dikkatli bir şekilde ayırdedilmelidirler. Mesela günümüzdeki eğitimciler, topluma okul dışında öğrenilen şeylerden hangilerini belleyip not edebileceğini bildirmektedirler. Zalim uzmanlara, sizin başka bir yerden alışveriş yapmanızı ve kendi içeceğinizi hazırlamanızı engelleme imkanı veren bu tür bir tekel yoluyla onlar, gangsterleri tanımlayan sözlüğe başlangıçta uygun düşüyor görünürler. Fakat gangsterler, kendi kârları için, tahsisatı denetlemek suretiyle ancak temel bir ihtiyacı gaspetmektedirler. Bugün eğitimciler, doktorlar ve sosyal araştırmacılar ise, -vaktiyle rahip ve avukatların yaptığı gibi-karşılanışı kanuni yollarla yalnız kendilerine bırakılacak olan ihtiyaçları yaratacak yasal gücü ele geçirmektedirler. Onlar, modern devleti, kendi kendilerine onayladıkları ehliyetlerinin işlenişini kolaylaştıracak teşebbüsleri içine alan bir holdinge dönüştürmektedirler.

İş üzerindeki meşrulaştırılmış denetim bugüne kadar çok değişik biçimlere bürünegeldi: Paralı askerler, kendilerine talan izni verilinceye kadar savaşmayı reddettiler; Lysistrata,* cinsel ilişkiden vazgeçerek barışı zorla uygulatmaları için dişi köleleri örgütledi; İstanköy adasındaki** doktorlar, meslek sırlarını sadece

* Lysistrata: Aslında Aristophanes'in M.Ö. 411'de yazdığı ve ismini kahramanından alan komedisidir. Eserde Atina'lıları anlaşmaya zorlamak için, belli başlı Attike ve Yunan şehirlerinin kadınlarını bir araya toplayarak, onlardan barış yapılıncaya kadar, kocalarının isteklerine razı olmamaları için söz alır. Sonunda İsparta ve Atinalılar barış görüşmelerine başlayınca, kocalar da eşlerine kavuşur. (Çev.)

** İstanköy adası: Yunanistan'a bağlı Oniki Adayı oluşturan adalardan biri olup, Antik Çağda ünlü bir sağlık merkezine sahip olmuş ve Eski Yunan'daki ilk bilimsel tıp okulu burada açılmıştır.(Çev.)

veletlerine devredeceklerine dair and içerek elbirliği ettiler; esnaf birlikleri, Hans Sach'ların* kasabalılara ayakkabı giydirmek için cevaz almazdan önce geçmek zorunda oldukları kurslar, dualar, ibadetler, imtihanlar, kutsal yerleri ziyaret etmeler ve insanın imanını gevretici ağır işler kararlaştırdılar. Kapitalist ülkelerde sendikalar, kimin ne kadar ücret karşılığında kaç saat çalışacağını tayin etmeye çalışırlar. Bütün bu mesleki kurumlar, kendi görev türlerinin nasıl ve kimin tarafından ifa edileceğini belirlemeye yönelik uzmanların girişimleridir. Fakat bu uzmanların hiç biri bugün, mesela bir doktorların olduğu anlamda profesyonel değildirler. İçlerinde hekimlerin en çarpıcı ve acı örneğini sergilediği günümüzün zorba profesyonelleri daha ileri gitmektedir: Bu kimseler, neyin kimin için yapılacağına ve bu yapılacak şeyin nasıl ifa edileceğine karar vermektedirler. Sadece tatbike konulacak yöntemler konusunda değil, insanların, kendi hizmetlerine ihtiyaç duymaları gereken sebepler konusunda da, hususi paylaşılamaz nitelikteki bilgiyi sahiplenmektedirler. Tüccarlar size, stok ettikleri malları satarlar. Lonca mensupları kalite garantisinde bulunurlar. Kimi sanatkarlar, ürünlerini sizin ölçülerinize ya da zevkinize göre diker veya imal ederler. Fakat profesyoneller size, neye ihtiyaç duyduğunuzu bildirirler. Onlar, reçete sunacak yetkiye sahip olduklarını iddia ederler . Sadece neyin yararlı olduğunu bildirmekle kalmazlar, neyin doğru olduğunu da takdir ederler. Ne kazanç, uzun süreli eğitim, hassas görev gibi şeyler, ne de toplumsal saygınlık, bir profesyonelin alameti farikasıdır. Bu kimselerin gelirleri düşük veya ağır vergilerle yontulmuş, aldıkları eğitim yıllara değil haftalara sıkıştırılmış, toplumsal statüleri ise, en modası geçmiş meslekten gelenlerinkine yaklaşmış olabilir. Bütün bunlardan ziyade kıymet ifade olduğuna karar vermeyi ve eline, şu yeni toplumsal rolün ifadesi olan bir reçeteyi tutuş-

* Hans Sash'lar: 13.yüzyıldan 15.yüzyıla kadar Avrupa'nın kuzeyinde önemli bir ekonomik ve siyasal güç oluşturan ve Almanya'nın kuzeyindeki kentlerde ve yabancı ülkelerde yaşayan Alman gruplarının, kendi çıkarlarını korumak amacıyla kurdukları ticari birliğin üyeleri.(Çev.)

turmayı sağlayan profesyonelin otoritesidir. Eski zamanların dolandırıcılarından farklı olarak modern profesyonel, başkalarının bedava verdiği şeyi parayla satan bir kimse değil, fakat daha ziyade, neyin satılması gerektiğine ve bedava verilmemesi gerektiğine karar veren kimsedir.

Profesyonellerin nüfuzuyla diğer mesleklerinki arasında daha büyük bir fark mevcuttur: Profesyonel nüfuz, değişik bir kaynaktan neş'et etmektedir. Bir lonca, bir sendika veya bir çete, çıkar ve haklarına gösterilen saygıyı, greve, şantaja veya aleni şiddete başvurarak sağlar. Buna karşılık, bir uzmanlık, - tıpkı rahiplikte olduğu gibi- çıkarlarına destek olduğu bir elitten kopardığı tavizle gücü elinde tutar. Nasıl ki bir rahiplik yağ çekilen bir kralın maiyeti için kurtuluş yolu sunmaktadır; yine öylece, bir uzmanlık mesleği de, çağdaş hükümdarların seçmenleri için bu dünyaya has bir çeşit özel çıkarı izah etmekte, korumakta ve temin etmektedir. Profesyonel nüfuz, başkalarına neyin doğru olduğunu ve bundan dolayı da neye ihtiyaç duyacaklarını salık vermeyi sağlayan ayrıcalığın uzmanlaştırılmış bir şeklidir. Endüstriyel profesyonel gücün bu türden olanı, elite üyeliğin -eğer sonradan kazanılmış değilse- profesyonel statü tarafından kendiliğinden meşrulaştırıldığı toplumlarda ortaya çıkabilirdi ancak: Yönetimdeki elitlere, bir ihtiyacın moral statüsünü belirleme hususundaki objektivitenin eşi benzeri görülmemiş bir türünün atfedildiği bir toplumda yani. Bu durum, parlamentoya, avam kamarasına girebilmenin dahi, gerçekte, bazı yüksek okullarda bilgi birikimine sahip olmak suretiyle master ünvanını kazanan kimselerle sınırlandırıldığı döneme tıpatıp benzemektedir. Toplumun ihtiyaçlarını belirleme konusundaki profesyonel özerklik ve ehliyet, okulların dağıttığı bilgi stoku diplomalarıyla ölçülen vasıtalarla yer değiştirmiş olan bir politik kültür içinde, oligarşinin aldığı mantıksal biçimlerdir. Şu halde, mensuplarının yaptığı iş üzerindeki uzmanlığın tahakkümü, gerek saha, gerekse orijin bakımından farklılık arzetmektedir.

Profesyonel Zulmüne Doğru

Keza profesyonel egemenliği, son zamanlarda ulaştığı seviye bakımından öylesine değişti ki, tamamen farklı cinsten iki hayvan bugün aynı isimle tanınır oldu. Mesela, uygulamacı ve araştırmacı sağlık bilimcisi, dünün aile doktoru kılığına bürünerek tahlili analiz yapmaktan sürekli kaçınmaktadır. Gezginci hekim, ilaç ticaretini eczacıya bırakıp, o ilaçları salık verecek yetkiyi kendisine sakladığında tıp doktoruna dönüştü. Bu esnada o, üç değişik rolü tek kişide birleştirerek yeni bir otorite türüne sahib oldu: Öğüt veren, öğreten ve yönlendiren akıl otoritesi; tavsiyelerin kabulünü sadece yararlı değil, fakat aynı zamanda zorunlu kılan moral otorite; ve son olarak da, hekime müşterilerinin -sadece vicdanlılık değil, bir varlık sebebi olarak da addedilen - en yüksek bir derecede ilgi ve alakasını cezbetme imkanı bahşeden karizmatik otorite. Bu çeşit doktor, şüphesiz hala mevcuttur; fakat modern tıbbi sistem içinde o, geçmişte kalmış bir figürdür. Günümüzde yeni bir çeşit sağlık bilimcisi çok daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Bu şahıs, gittikçe artan bir biçimde, kişilerden ziyade vak'alarla uğraşmakta; bireyin şikayetinden ziyade, vak'a içinde yakalayabileceği arıza ile meşgul olmakta; ferdinkinden ziyade toplumun çıkarını korumaktadır. Liberal dönem boyunca, bir hastayı tedavi edişi konusunda tek bir doktorda toplanan yetkiler, bugün, devletin hizmetinde bulunan profesyonel kurum tarafından talep edilmektedir. Bu varlık, şimdilerde kendisi için toplumsal bir misyon biçmektedir.

Bir sağlık ihtiyacının genel anlamda halk için, neyi teşkil ettiğini gösterecek yetkiyi elde etmek suretiyle tıp, sadece son yirmibeş yıl zarfında, liberal bir meslekten mütehakkim bir mesleğe dönüştü. Bir kurum olarak sağlık uzmanları, topluma bütün ayrıntılarıyla hangi tıbbi bakımın sağlanması gerektiğine karar verecek otoriteyi ele geçirmiş durumdalar. Artık bu, tek bir müşteriye bir "ihtiyacı" yamayan tek bir profesyonel olmaktan çıkmış,

toplumun bütün sınıflarına ihtiyaç yükleyen ve ardından da, kimin potansiyel hastalar grubuna mensub olduğunu teşhis etmek için bütün bir nüfusu teste tabi tutmak üzere vekalet talebeden birlik olmuş bir güçtür. Ve tıbbi bakım konusunda cereyan eden bütün bunlar, diğer alanlarda yaşanmakta olan şeylerle büyük bir tutarlılık arzetmektedir. Devamlı surette yeni üstadlar, şifa dağıtıcı tedaviyi sağlayanın muzaffer safına doğru geçip durmaktadırlar: Eğitimciler, sosyal araştırmacılar, silahlı kuvvetler, şehir planlamacıları, hakimler, polis memurları ve bunların çeşit çeşit sınıfları besbelli ki bu güruha dahil oldular. Meydana getirebildikleri takdirde tedavi için müşterilerini yakalamalarını sağlayan teşhis araçlarını yaratma konusunda geniş bir özerkliğe sahiptir bu kimseler. Türlü türlü öteki ihtiyaç yaratıcıların düzinelercesi de çabalar sarfetmektedirler: Uluslararası bankacılar, bir Afrika ülkesinin hastalıklarına "teşhisi" koymakta, ardından da, sunulan reçeteyi yutturmak için iknaya çalışmaktadırlar, "hasta"nın ölme tehlikesi söz konusu olsa bile; güvenlik uzmanları bir vatandaştaki bağlılık riskini ölçüp biçmekte, peşinden de özel hayatı diye bir şey bırakmamaktadırlar; başıboş köpek toplayıcıları, kendilerini halka, başbelası - kontrolörleri diye satarak, sürüden ayrılan köpeklerin yaşamları üzerinde bir tekel talep etmektedirler. İhtiyaçların artışını önlemenin tek yolu ise, bu zorba uzmanlıkları meşrulaştıran illüzyonların köklü ve politik bir biçimde teşhiri olacaktır.

Pek çok uzmanlık mesleği kendisini öylesine kabul ettirmiştir ki, müsterileştirilen vatandaş üzerinde sadece vesayet ifa etmekle kalmaz, fakat aynı zamanda onun koğuşlaştırılmış dünyasının biçimini de belirler. Bu kimsenin kendisini görmesini, hak ve özgürlüklerini idrak etmesini ve ihtiyaçlara vakıflığını sağlayan dil, bütünüyle profesyonel hegemonyadan türer.

Usta sanatkar, liberal profesyonel ve yeni teknokrat arasındaki farklılık, herbirinin, kendi tavsiyesine aldırış etmeyen insanlara karşı gösterdikleri tipik tepkileri karşılaştırılarak ortaya kona-

bilir. Eğer sanatkarın öğüdünü almazsanız budala olurdunuz. Liberalin tavsiyesine uymadığınız takdirde ise, toplum sizi ayıplardı. Bugün avukat veya öğretmeninizin, psikiyatri veya cerrahınızın sizin için kararlaştırdığı reçeteden kaçtığınız zaman, uzmanlık ya da yönetimin ayıplanma ihtimali vardır. İhtiyaçların daha iyi bir şekilde ve çok daha adil bir temele oturtularak karşılanışı aldatmacası altında hizmet profesyoneli, hararetli bir kampanyaya iştirak eden hayırsever bir kimseye dönüşmüştür. Beslenme uzmanı bebek için "doğru" formülü salık vermekte, psikiyatr ise çökkünlük giderici ilacın "doğru" olanını; ve öğretmen -ki bugünlerde daha bir "eğitimci" otoritesiyle hareket etmektedir- sizinle öğrenmek istediğiniz şey arasında metodunu sürmeye kendisini yetkili hissetmektedir. Hizmet üretimindeki herbir yeni uzmanlık dalı, sadece, varolmaması gereken birşeyin yeni bir idraki, genel kabul gördüğü ve yasalarca onandığı zaman gelişip boy atmaktadır. Okullar, okumamışlığa karşı ahlak dersi verici bir kampanya içinde gelişip büyüdüler, zira okumamışlık, fena bir şey olarak tanımlanmıştır bir kez. Hastahanelerdeki analık koğuşları ise ev doğumlarına son vermek için türedi mantar gibi.

Profesyoneller, sisteme aykırılıkları ve bu aykırılıklara gerekli çözüm yollarını saptama konusunda da bir tekel talep etmektedirler. Sözgelimi avukatlar, boşanma konusunda yardım temin etmek için sadece kendilerinin yetki ve yasal hakka sahip olmaları konusunu ısrarla vurgulamaktadırlar. Eğer, kendi kendinize boşanmanızı sağlayacak bir donanım icad edecek olursanız, kendinizi çift yönlü bir bağlanmışlık içinde bulursunuz: Şayet bir avukat değilseniz, ruhsatsız hareket etmekten sorumlu olursunuz; yok eğer bir baro üyesiyseniz,meslek kurallarına aykırı davrandığınız için üyelikten çıkarılabilirsiniz. Profesyoneller aynı zamanda, insan tabiatı ve zaafları konusunda gizli bilgiye sahip olduklarını iddia ederler, tatbike konulmasına da vekalet ettikleri bir bilgiye. Mesela mezarcılar, kendilerini cenaze kaldırıcıları ola-

rak isimlendirerek, yüksekokul vekaletnamesi alarak, gelirlerini artırarak ya da içlerinden birini Lions Klüb'ün başkanı seçmek suretiyle işlerine iliştirilmiş olan şöhreti başkalarından defederek bir uzmanlığın üyeleri haline gelmediler. Cenaze kaldırıcıları, onlar tarafından mumyalanıp tabutlanmadığınız takdirde polis eliyle defninizi durduracak gücü elde ettiklerinde mütehakkim ve kabiliyetsizleştirici bir uzmanlığa sahip oldular. İnsan ihtiyacının tasavvur edilebileceği hemen her alanda, bu felce uğratıcı yeni uzmanlıklar kendilerinin kamu yararının özel muhafızları olduklarını iddia ederler.

Yeni Bir Ruhban Sınıfı Olarak Uzmanlıklar

Liberal meslekten mütehakkim olanına doğru gerçekleşen değişim, kilisenin resmileştirilişiyle eşdeğerdedir. Biyokratlara dönüşen hekimler, gnosokratlara* dönüşen öğretmenler, tanitokratlara** dönüşen cenaze kaldırıcıları, mesleki birliklerden ziyade, devlet desteğindeki ruhban sınıflarına benzemektedirler. Bilimsel ortodoksluğun geçerli türünün öğretmeni olarak profesyonel, bir ilahiyatçı gibi hareket etmekte; manevi yönetici sıfatıyla, bir rahibin rolünü oynamaktadırlar: Kendi aracılığı için ihtiyaç hasıl etmektedir. Din uğruna yürütülen bir kampanyanın iştirakçisi gibi, misyoner kisvesine bürünmekte ve temel sosyal haklardan mahrum olanları elde edinceye kadar peşlerini bırakmamaktadır. Bir engizisyon mahkemesi yargıcı gibi, geleneklere karşı olanı kanun dışı ilan eder; çözümlerini, boyun eğmeyene -sunduğu şeyleri birer problem olarak tanımayı reddeden şu asiye- zorla kabul ettirir. Kişinin itibarıyla ilgili spesifik bir rahatsızlığın giderilmesi göreviyle birlikte bu çok yönlüleştirilmiş memuriyet, her bir uzman mesleği yerleşik bir külte benzer bir hale getirir. De-

* Yazar biokrat kelimesinde olduğu gibi burada da "gnosis" (ilim, irfan) ile -krat sonekini birleştirerek yeni bir kelime türetmektedir. (Çev.)

** Tanito (thanato) ölüm anlamına gelen bir önektir. (Çev.)

mek ki, mütehakkim mesleklerin genel kabul görmesi, gerçekte politik bir olaydır. Yeni bir uzmanlık; yeni bir hiyerarşi, yeni müşteriler, toplumdan dışlanmış yeni kimseler ortaya çıkarmakta ve bütçe üzerinde yeni bir yük meydana getirmektedir. Profesyonel meşruiyetin her yeni tesis edilişi, yasama, yargıtayca mahkeme kararının yeniden incelenmesi ve yürütme gücü gibi siyasi görevlerin özgün karakterinden ve bağımsızlığından çok şey yitirmesi demek olmaktadır. Devlet işleri, sokaktaki kişinin seçtiği kimselerin elinden, kendi kendine yetki veren bir elitin eline geçmektedir.

Tıp, son zamanlarda liberal sınırlarını aşacak kadar geliştiğinde, genel normlar tesis etmek suretiyle yürürlükteki yasaları istila etti. Şimdiye kadar hekimler daima, hastalığın neyi oluşturduğunu belirleyegelmişlerdi; bugünkü egemen tıp ise, toplmun hangi hastalıklara kesinlikle müsamaha göstermeyeceğine karar vermektedir. Tıp, mahkemeleri işgal etmiştir. Hekimler evvelden beri kimin hasta olduğunu teşhis edegelmişlerdir; egemen tıp ise, tedavi altına alınması gerekenleri damgalamaktadır. Liberal pratisyenler bir tedavi yolu tavsiye ederlerdi; günümüzün mütehakkim tıbbı ise, ıslah konusunda genel yetkilerle donanmıştır: Hastaya kesinlikle neyin tatbik edileceğine karar vermektedir. Bir demokraside, kanunları yapmayı, yürürlüğe koymayı ve sosyal adaleti gerçekleştirmeyi sağlayacak güç vatandaşların kendisinden çıkıp gelmelidir. Anahtar güçler üzerindeki bu vatandaş kontrolü, kilisevari mesleklerin doğuşuyla sınırlandırıldı, zayıflatıldı ve hatta bazı durumlarda da tamamen ortadan kaldırıldı. Kararlarını böylesi mesleklerin uzmanca görüşleri üzerine temellendiren bir meclis yoluyla gerçekleşen yönetim, belki halk adına bir yönetim olabilir, fakat asla halk eliyle olamaz. Burası, siyasi hükümetin bu şekilde zayıflatılış maksadının tartışılacağı bir yer değildir; fakat, bu tahribatın zorunlu bir şartı olan uzmanlık dışı görüşün profesyonellerce yetkisiz kılınışını sergilemek yeterli olacaktır.

Vatandaş özgürlükleri halka ait kararların temellendiği tanıklıktan çıkıp gelen haberi reddeden bir kural üzerine oturtulmaktadır. Halkın kendi gözüyle görebildiği ve yorumladığı şey, bağlayıcı yönetmelikler için ortak bir temeldir. Görüşler, inançlar, çıkarsamalar ya da kanaatlar, görgü tanığıyla çeliştiğinde asla devam edip gitmemelidir. Uzman elitler ancak, bu kuralın azar azar erozyona uğraması ve sonunda da tersine çevrilmesiyle egemen meslekler haline gelebilirler. Yasama meclisi ve mahkemelerde, başkalarından işitilerek öne sürülen delile karşı olan bu kural, bugünlerde, kendi kendilerine yetki veren şu elitlerin mensuplarının öne sürdüğü görüşler lehine fiilen uygulanmamaktadır.

Fakat pratik uzman bilgisinin hakça kullanımını, normatif yargılamanın, bir uzmanlığın hükmî icrasıyla karıştırmayalım. Silah imalatçısı gibi bir sanatkar, mesleğinin sırlarını jüriye gösterecek bir uzman olarak mahkemeye çağrıldığında, hemen oracıkta, çırağına izah eder gibi hünerini jüriye açıklar, merminin hangi namludan çıktığını açık seçik bir şekilde gösterirdi. Bugün ise, çoğu uzman farklı bir rol oynamaktadır. Mütehakkim profesyonel, jüriye ya da yasama meclisine, pratik tanıklık veya bir hünerden ziyade, aralarına yeni katılmış olan meslektaşının görüşünü temin etmektedir. Bu profesyonel, kulak dolgunluğu kuralının kaldırılmasını istemekte ve karşı konulamaz biçimde hukuk kurallarını baltalamaktadır. İşte böylece demokratik yetki, önüne geçilemez bir şekilde kırpılmaktadır.

Zorlama İhtiyaçların Hegemonyası

Halk, uzmanın kendilerine bir ihtiyaç diye yamadığı şeyin eksikliğini duymaya hazır hale gelmedikçe, uzman meslekler, egemen ve kabiliyetsizleştirici şeylere dönüşemezlerdi. Vasi ve yüklendiği sorumluluk arasındaki karşılıklı bağımlılık, kendisini analiz etmeye karşı mukavemet gösterir oldu; zira bozulan dil sayesinde gözlerden saklanmıştır. Ev, dükkan, mağaza ve bunlar arasındaki

mesafe ve boşluk üzerinde uzmanlar için vesayet talep eden iz bırakıcı prangalara dönüştürüldü eskinin güzel sözcükleri. Ortak şeylerin en köklüsü olan dil, her biri bir başka uzmanlığın denetimi altında olan argonun bozuk şubeleri ile böylece dejenere edildi. Sözcüklerin gaspedilmesi, günlük dilin koflaştırılışı ve bürokratik terminolojiye indirgenişi, insanları, ücretli olarak istihdam olunmadıkları takdirde yararlılıklarından mahrum eden çevresel düşüşün özel bir biçimi olan çok daha derinden bir alçaltıcı tavırla paralellik gösterir. Profesyonel hakimiyetini ortadan kaldıracak olan planlardaki, tutumlardaki ve yasalardaki mümkün değişiklikler, biz bu hakimiyeti gizleyen yanlış adlandırmalara karşı daha duyarlı bir hale gelmediğimiz müddetçe teklif edilemezler.

Benim konuşmayı öğrendiğim yıllarda "problemler" yalnızca matematik veya satrançta mevcuttu; "Çözümler"* tuzlu ya da yasaldı ve "ihtiyaç" genellikle bir fiil olarak kullanılıyordu. "Problemim var" ya da "ihtiyacım var" gibisinden ifadeler, budalaca şeyler gibi geliyordu. Gençlik çağımı yaşadığım ve Hitler'in "çözümler" üzerinde çalıştığı yıllarda "sosyal problem"de yaygınlaşmaktaydı. Sosyal araştırmacılar avlarını damgalamayı ve onların "ihtiyaçlarını" standartlaştırmayı öğrenirken, yoksullar arasında, hep daha yeni karanlıkların "problem" çocukları keşfediliyordu. İsim olarak kullanılan ihtiyaç, sayesinde profesyonellerin hükmeder hale gelecek kadar semirdikleri yeme dönüşüyordu. Sefalet, modernleştirilmekteydi. Yönetim, yoksulluğu, bir deneyimden bir ölçüye dönüştürüyor, yoksullar, "ihtiyaçlılar" haline geliyordu.

Hayatımın ikinci yarısı boyunca, "ihtiyaçlı" olmak hayli yaygınlaştı. Hesaplanabilir ve yamanabilir ihtiyaçlar, sosyal merdiveni tırmandı. İhtiyaçlara sahip olmanın bir yoksulluk işareti sayılmasına son verildi. Spock, Comfort ve Nader'in vulgarizetörleri, sıradan insanları, profesyonel tarife göre yemek pişirmek için öğ-

* Yazar "solution" kelimesinin hem çözüm, hem de çözelti anlamını beraberce kullanmaktadır. (Çev.)

rendikleri problemlerin çözümü için alışverişe çıkmak üzere eğitiyorlardı. Eğitim, hep daha fazla yoğunluğu azalmış yüksekliklere tırmanıp, orada yeni yeni melez ihtiyaç türleri aşılamaya ve ekmeye, mezunları yeterli hale getiriyordu. Reçeteler artarken, yetenekler azalıyordu. Sözgelimi tıpta, her geçen gün daha da çok miktarda farmakolojik bakımdan etkili ilaç reçetelere işlenirken, insanlar, rahatsızlık ve hatta sıkıntılarıyla başa çıkma istek ve kabiliyetlerini yitiriyorlardı. Her yıl 1500 civarında yeni ürünün kendi gösterdiği tahmin edilen Amerikan süper marketlerinde, malların %20'ye yakın bir kısmı raflarda bir yıldan fazla kalmaktadır; geri kalanların satılamaz, gelip geçici nitelikli, tehlikeli şeyler, ya da yeni modellerinin artık modası geçmiş rakipleri olduğu anlaşılmış olmak üzere. Bundan dolayı tüketiciler, profesyonel tüketici koruyucularının rehberliğine başvurmaları için gittikçe daha çok zorlanmaktadır.

Üstelik ürünlerin bu hızlı devridaimi, istekleri yüzeyselleştirmekte ve naylonlaştırmaktadır. O zaman, planlanmış ihtiyaçların sonucu olan yüksek oranlardaki tüketim, gittikçe artan tüketici ilgisizliğini, spesifik, potansiyel olarak hissedilen ihtiyaçlara teşvik etmektedir paradoksal bir biçimde. İhtiyaçlar, gittikçe artan bir şekilde, reklam sloganıyla ve sicil memuru, kuaför, jinekolog ve diğer reçete yazan düzinelerce teşhis mütehassısının verdiği emirlerin ürünü olan satın almalarla yaratılmaktadır. Nasıl gereksinim duyulacağı biçimsel olarak öğretilmiş ve ihtiyaç - bu ister reklam ve reçete sunma şeklinde, isterse toplu olarak veya avam olarak yapılan bir yönlendirilmiş tartışma yoluyla olsun- kararların ve eylemlerin, artık tatmin konusundaki kişisel tecrübenin sonucu olmadığı ve adapte olmak durumundaki tüketicinin, hissettiği ihtiyacın yerine kendisine öğretilen şeyi koymaktan başka birşey yapamadığı her kültürde kendisini gösterir. İnsanlar, nasıl ihtiyaç duyacaklarını öğrenme konusunda elverişli birer öğrenci haline geldiklerinde, istekleri tecrübe edilmiş doyumdan şekillendirme kabiliyeti, çok zengin kimselerin ya da ih-

tiyaçları ciddi olarak karşılanmamışların az bulunur bir yeteneği olup çıkar. İhtiyaçlar, sürekli daha küçük, tamamlayıcı parçalar şeklinde -her biri kendisine uygun bir uzman tarafından çekip çevrilen- kısımlara ayrılırken, tüketici, değişik rehberlerinin ayrı ayrı önerilerini, içtenlikle arzu edilebilecek ve zevkle sahiplenilebilecek anlamlı bir bütün haline getirmede güçlükle karşılaşmaktadır. Gelir düzenleyicileri, hayat tarzı danışmanları, bilinç arttırıcılar, akademik danışmanlar, yiyecek modası uzmanları, duyarlık geliştiriciler ve bu cümleden pek çokları, yönetimin yeni imkanlarını açık bir şekilde görmekte ve paketlenmiş ürünleri parçalanmış ihtiyaçlara denk düşürmeye uğraşmaktadırlar.

Bir isim olarak kullanılan "ihtiyaç" profesyonel modelin münferit bir ayrı baskısıdır; profesyonellerin hammaddelerini döktükleri kalıbın plastik-köpükten bir kopyasıdır; tüketicilerin üretildiği kuluçka hücrelerinin reklamı yapılmış bir biçimidir. Bir kimsenin kendi ihtiyaçlarından haberdar veya emin olmaması ise, affedilemez nitelikte anti-sosyal bir davranıştır. İyi vatandaş, değil ihtiyaçlarından feragat etmeye, hatta alternatifler için herhangi bir meyile dahi izin vermeyen bir inançla hareket ederek, standardize ihtiyaçları kendisine yükleyen kişidir.

Henüz Stalin, Hitler ve Roosevelt iktidara gelmeden önce, benim doğduğum yıllarda, ateşleri yükselince tıbbi bakım ihtiyaçlarından söz edenler sadece zenginler, hipokondriyaklar* ve elit birliklerinin mensuplarıydı. O zamanlar doktorlarsa, böylesi bir durumda büyükannelerin yaptığından çok daha fazlasını yapamazlardı. Tıpta ihtiyaçların ilk değişimi, sülfa ilaçlarıyla ve antibiyotiklerle geldi. Hastalıkların kontrol altına alınması basit ve etkili bir yönteme dönüşürken, ilaçlar reçetelere yazıldıkça yazıldı. Hasta rolünü kimin oynayacağını tayin, tıbbi bir tekel haline geldi. Kendisini hasta hisseden kimse, bir hastalık ismiyle etiketlenmek ve sözde hastalar azınlığının bir üyesi olduğu resmen ilan edilmek üzere kliniğe gitmek zorunda bırakıldı: İnsanlar işten

* Kendisinde hastalık kuruntusu olan kimse.(Çev.)

muaf tutuldu, şifa bulmaları için yetki verildi, doktorların emrine amade kılındı ve iyileşmeleri emredildi, sırf tekrar yararlı birşey haline gelmeleri için. Paradoksal bir olgu olarak -testler ve ilaçları içeren- farmakolojik teknik hekimsiz yaşanabilecek kadar kolay tahmin edilebilir ve ucuz bir şeye dönüşürken toplum ise, bilimin basitleştirdiği ve reçete listesine yerleştirdiği bu prosedürlerin serbest kullanımını sınırlamak için yasalar ve polis kanunları çıkardı.

Tıbbi ihtiyaçlardaki ikinci değişim, hastalar bir azınlık olmaya son verdiklerinde vuku buldu. Bugün, herhangi bir zaman dilimi için doktorların verdiği talimatlardan kaçınan pek az kimse vardır. *İtalya, Amerika, Fransa ve Belçika*'da, her iki vatandaştan biri, kendilerini tedavi eden, tavsiyelerde bulunan ya da hiç değilse başında bekleyen çeşitli sağlık profesyonellerince aynı anda gözetim altında tutulmaktadır. Böylesi uzmanlaşmış bir bakımın hedeflediği şey, genellikle dişlerin durumu, rahim, hissiyat, tansiyon ya da hormon dengesi gibi hastanın kendi başına hissetmediği şeyler olmaktadır. Hastalar artık azınlık halinde değildirler. Şimdi azınlık oluşturanlar, bir yolunu bulup bir tek veya bütün hasta rollerinden kaçan şu toplum düzenine aykırı kimselerdir. Bu yeni azınlık, yoksullar, köylüler, yeni göçmenler ve -bazen kendi iradeleriyle- tıbbi anlamda asker kaçağı olarak bilinen türlü türlü diğer gruplar tarafından oluşturulan bir azınlıktır. Sadece yirmi yıl öncesine kadar, vaziyeti doktorsuz idare etmek -iyi olmayı ifade eden- normal sağlığın bir belirtisi telakki olunuyordu. Şimdilerde ise, hasta olmayan kişinin aynı durumu, yoksulluk veya muhalefet göstergesi addedilmektedir. Bugün hipokondriyakın konumu dahi değişmiştir. 1940'lı yılların doktoru için bu tabir, bürosundaki davetiyesiz müşterilere iliştirilen bir etiketi- hayali hastaya mahsus adlandırmayı- ifade ediyordu. Günümüzde ise doktorlar, aynı isimle, kendilerinden kaçan azınlığı kastetmektedirler: Hipokondriyaklar, hayal mahsülü olarak sağlıklı olan kimselerdir. Ömürboyu müşteri olarak profesyonel sis-

tem içine kapatılmış olmak, artık, sakat kişiyi vatandaşların genelinden ayrı tutan bir damga değildir. Bugün biz, toplum düzenine aykırı çoğunluklar ve onların bekçileri için düzenlenmiş bir toplum içinde yaşamaktayız. Çeşitli profesyonellerin aktif bir müşterisi olmak, toplumumuzun uğrunda çalıştığı tüketiciler ülkesinde size iyi tayin edilmiş bir yer temin etmektedir. Böylece, tıbbın danışmanlık eden liberal bir meslekten, mütehakkim, kabiliyetsizleştirici bir mesleğe doğru geçirdiği değişim, muhtaçların sayısını sınırsız biçimde arttırmıştır.

Bu kritik dönemde insanlara yamanan ihtiyaçlar, üçüncü bir değişime doğru ilerlemektir. Bu ihtiyaçlar, uzmanların çok disiplinli bir problem olarak isimlendirdiği -bundan dolayı da çok profesyonelli çözümleri gerektiren- bir şey haline gelmek üzere birleşmektedirler. İlk olarak her biri bir ihtiyaca dönüşmeye yüz tutan eşyaların çoğalışı, tüketiciyi komut üzere ihtiyaç duymaya fiilen alıştırdı. İkinci olarak, ihtiyaçların hep daha küçük ve birbirinden kopuk parçalara doğru gittikçe artan parçalanışı, müşteriyi, ihtiyaçlarını anlamlı bir bütün halinde bir araya getirme konusunda profesyonel yargıya bağımlı kıldı. Otomobil endüstrisi bu konuda güzel bir örnek sunmaktadır. Altmışlı yılların sonlarına doğru, bir Ford'u çekici hale getirmesi gereken, reklamı yapılan işteğe bağlı donanım, hayli çeşitlendirildi. Fakat tüketicinin beklentilerinin hilafına, bu "isteğe bağlı" aldatmacası, gerçekte Detroit fabrikasının montaj kısmında tezgahlanıyordu ve Plains'teki müşteri, gelişigüzel düzenlenen bir paketlenmiş numune arasında bir seçimle başbaşa bırakılıyordu: Gönlünden geçirdiği, fakat yeşil koltuklarından nefret ettiği üstü açılıp kapanabilen spor bir araba alabilir; veyahut da istenmeyen şal desenli üstü çelikten bir araba alma pahasına da olsa, leopar derisinden koltuklarla kız arkadaşının kaprislerine boyun eğebilir.

Nihayet müşteri, muhafızlarının "tatmin edici bakım" olarak saydığı şeyi almak üzere ekip yöntemine ihtiyaç duymaya eğitilmektedir. Tüketiciyi iyileştirmeye yönelik kişisel hizmetler bu

meseleyi güzelce izah eder. Tedavi işlemlerinin çokluğu, hizmet profesyonellerinin daha fazla ihtiyacı olan kimseler olarak teşhis ettikleri kişilerin çoğunun işe yarar hayat müddetlerini tüketti. Hizmet ekonomisinin yoğunluğu, pedagojik, tıbbi ve sosyal bakımlar için gereken zamanı gittikçe daha çok kıtlaştırmakta. Zaman darlığı, yakın bir gelecekte, salık verilen ve genellikle halk tarafından finanse edilen hizmetlerin tüketimine karşı en büyük bir engele dönüşebilir. Bu türden bir darlığın belirtileri, bir kimsenin ilk yaşlarında daha bir belirginleşir. Daha ana okulundayken çocuk, alerji, konuşma bozukluğu uzmanları, çocuk hastalıkları uzmanı, çocuk psikoloğu, sosyal araştırmacı, beden eğitimi hocası ve öğretmenden mürekkep bir ekibin idaresine tabi tutulmaktadır. Pek çok değişik profesyonel, böylesi pedokratik bir ekip kurarak, daha fazla sayıda ihtiyacın yamanmasına karşı başlıca sınırlayıcı bir faktör haline gelen zamanı paylaşmaya soyunmaktadırlar. Yetişkinler için ise okul, okul değil, fakat hizmetlerin paketlenmesinin yoğunlaştığı bir işyeridir. Personel yöneticisi, iş eğitmeni, hizmetiçi eğitimcisi, sigorta planlamacısı, bilinç arttırıcısı, işçinin zamanını paylaşmayı, uğrunda çekişmekten daha kârlı bulur. İhtiyaçsız bir vatandaş, son derece şüphe uyandıran bir kişi olur. İnsanların, işlerine, paradan ziyade gördükleri hizmetler için ihtiyaç duydukları söyleniyor. İnsan yığınları ortadan kaldırılıyor ve yerini, profesyonel hizmetler doğuran borulardan müteşekkil yeni bir plasentaya bırakıyor. Hayat, daimi yoğun bakım altında felce uğratılıyor.

İmkân Tanıyan Ayrımlar

Vatandaşın profesyonel hakimiyetiyle kabiliyetsizleştirilişi, illüzyonun gücüyle tamamlanmaktadır. Dinsel kurtuluş ümitleri, profesyonel hizmetlerin en üst kademedeki yöneticisi durumunda olan devletin merkezinde odaklaşan beklentilerle yer değiştirmektedir. Sayısız özel rahipliklerin her biri, halka ait sorunları, spesifik işe yarar problemler bağlamında tanımlama yetkisi talep

etmektedirler. Bu talebin onanması, dünyası ihtiyaçların yankı odasına dönüşmekte olan sokaktaki insanın cephesinde, yamanmış ihtiyaçların icrası uğruna feda edilir. Planlanmış ve yönlendirilmiş ihtiyaçların bu tahakkümü şehrin silüetine de yansır: Profesyonel binaları, kalabalıklara yukarıdan bakmaktadır, sağlık, eğitim ve refahın yeni katedrallarine doğru bitip tükenmez bir hac yolculuğu içinde, aralarında mekik dokuyan, şu kalabalıklara. Sağlıklı evler, bir insanın doğru dürüst dünyaya gelemeyeceği, hasta olamayacağı ve ölemeyeceği sıhhi bölmelere dönüştürülmektedir. Nesli tükenenler sadece yardımsever komşular değildir; evlere yapılan çağrılara koşan liberal doktorlar da aynı akıbete uğramaktadır. Çıraklığa elverişli işyerleri, sadece klapalarına iliştirilen mike kaplamalı "kimlikler"le donatılmış görevlilerin girişine izin veren koridorlardan müteşekkil ışık geçirmez labirentlere dönüşmektedir. Hizmet dağıtımları için düzenlenmiş bir dünya, refah alıcıları haline gelmiş olan vatandaşların düşlediği ideal bir yerdir.

Zenginler cephesinde yamanabilir ihtiyaçlara karşı hüküm süren düşkünlük ve fakirlik cephesinde ihtiyaçlarla gelen felcedici büyülenme, eğer insanlar bu ihtiyaçlarla yapılan hesaplamalara hakikatte uygun düşseydi gerçekten önüne geçilemez şeyler olurdu. Fakat böyle olmadı. Yoğunluğun belirli bir noktasından sonra, tıp çaresizliğe ve hastalığa yol açarken, eğitim, kabiliyetsizleştirici bir iş bölümünün ana jeneratörüne dönüşmekte; hızlı ulaşım sistemleri, şehirlileştirilmiş insanları, uyanık oldukları saatlerin altıda biri boyunca yolcu ve aynı miktarda bir zaman dilimi içinde de, Ford ve otoyol şubesi hesabına iş gören yol çetesinin mensupları haline getirmektedir. Tıbbın, eğitimin ve ulaşımın amaca zararlı araçlara dönüştüğü noktaya, kişi başına düşen gelirin hiç değilse Küba'dakiyle mukayese edilebilir oranda olduğu bütün dünya ülkelerinde ulaşılmış bulunmaktadır. Hem doğu hem de Batı'nın ortodokslukları tarafından sınanan ve bu illüzyonlara karşı aşı yapılan bütün ülkelerde de bu spesifik amaca

zararlılık, bugün kullanılan okul, taşıt ve sağlık kurumu türlerine yönelik hiçbir ilgi ve alaka barındırmaz. O, üretim sürecindeki sermaye yoğunluğunun kritik noktayı aştığı bir zamanda kendisine gösterir.

Başlıca büyük kurumlarımız, başlangıçta planlandıkları ve finanse edildikleri amaçları ortadan kaldıracak esrarengiz gücü ele geçirmiş durumdalar. En gözde uzmanlıklarımızın yönetimi altında, kurumsal araçlarımız başlıca ürünleri olarak paradoksal amaca zararlılığa sahipler: Vatandaşların sistemli bir şekilde kabiliyetsizleştirilmesi. Tekerlekler etrafında bina edilen bir şehir, ayaklar için elverişsiz bir yer haline gelir ve tekerlek sayısındaki hiçbir artış, bu şekilde sakatlanmış insanların hareketsizliğine çare olamaz. Özgürce hareket tarzı, bir eşya ve bakım oburluğuyla felce uğratılır. Fakat bu sadece, endüstri çağına uygun düşmeyen tatminlerin net bir kaybını ifade etmemektedir. Kullanım değerlerini meydana getirmedeki acizlik, onların yerini alması tasarlanan eşyaları, eninde sonunda karşı-amaçlı şeyler haline getirir. O zaman, araba, doktor okul ve yönetici, tüketici için yıkıcı birer baş belasına dönüşen eşyalar olup çıkar ve sadece hizmetleri temin edenler için net değer taşırlar.

Son dönem endüstri toplumunun, kabiliyetsizleştirici dev bir hizmet dağıtım sistemine doğru birleşmesine karşı niçin herhangi bir isyan görülmüyor? Bunun başlıca izahı, aynı sistemlerin sahip olduğu illüzyon üretici güçte aranmalıdır. Profesyonellerce çekip çevrilen kurumlar, bir yandan teknik pılıpırtıyı düşünceye ve vücuda getirirken bir yandan da, yöneticilerinin taahhüt ettiği şeylere karşı güven uyandıran etkili dinsel törenler gibi işlemektedir. Okullar Johanny'ye bir taraftan okumayı öğretirken, bir taraftan da öğretmenler nezaretinde öğrenim görmenin "daha iyi" olduğunu, ve zorunlu eğitim olmaksızın, yoksulların çok az sayıda kitap okuyacağını öğretmektedir. Otobüsler gezinmeyi sağlarken, en az otomobiller kadar çevreyi yeniden biçimlendirmekten ve yürümeyi ortadan kaldırmaktan geri durmamaktadır.

Avukatlar bir yandan vergi kaçırmada yardımcı olurken, bir yandan da, hukukun problemleri çözdüğü düşüncesini yaymaktadırlar. Ana kurumlarımızın icra ettiği fonksiyonun sürekli gelişen bir kısmı, vatandaşı uzmanlar tarafından kurtarılacak bir müşteriye çeviren üçlü illüzyon takımının üretilip korunmasıdır.

Felce Karşı Tıkanıklık

İlk köleleştirici illüzyon, insanların tüketiciler olarak doğduğu ve bütün hedeflerine mal ve hizmetleri satın alarak ulaşabilecekleri düşüncesidir. Bu illüzyon, bütün bir ekonomideki kullanım değerlerine karşı eğitilmiş bir körlüğe bağlıdır. Ulusal kural ve prensipler olarak hizmet eden ekonomik modellerin hiçbirinde tabiatın sürekli katkısından sorumlu olan bir değişkenden daha başka, alınıp satılamaz nitelikteki kullanım değerlerinden sorumlu bir değişken yoktur.

Şu an, kullanım değeri üretimindeki kısma belli bir noktayı aştığında derhal zayıflamayacak hiçbir ekonomi yoktur; mesela ev yapımı bir şey, sadece ücret karşılığında yapıldığında, ya da görüşme sadece paraya dayandığında. İnsanların yapıp ettikleri, fakat satışa çıkarmayacakları veya çıkaramayacakları şey, ekonomi için soludukları oksijen kadar ölçülemez nitelikte ve paha biçilemez değerde bir şeydir.

Ekonomik modellerin, kullanım değerlerini görmezlikten gelebilmesini sağlayan illüzyon, geçişsiz fiillerle ifade ettiğimiz aktivitelerin, isimlere hamledilen kurumsal olarak tanımlanmış ürünlerle süresiz olarak yer değiştirebileceğinin sanılmasından kaynaklanmaktadır:"Eğitim", "öğrenim görüyorum" ifadesinin yerini, "tıbbi bakım" "iyileşiyorum"un, "ulaşım" "hareket ediyorum"un ve "televizyon" "eğleniyorum"un yerini alır.

Kişisel ve standartlaştırılmış değerlerdeki karışıklık pek çok alana baştan sona yayılmıştır. Profesyonel liderlik altında, kullanım değerleri eritilmekte; demode şeyler haline getirilmekte ve

sonunda kendilerine mahsus tabiatlarından yoksun bırakılmaktadır. Sevgi ve kurumsal bakım hem-hudut şeyler haline gelmektedir. On yıllık bir çiftlik işletmeciliği, pedagojik bir mikserin içine atılabilmekte ve bir yüksekokul derecesine müsavi kılınabilmektedir. Rastgele devşirilen ve sokak özgürlüğü içinde tezgahlanan şeyler, öğrencilerin başlarına yağdırılan şeylere "eğitimsel deneyim" diye eklenmektedir. Bilgi saymanları, yağ ve su gibi iki aktivitenin, sadece bir eğitimcinin anlayışıyla onaylandığı kadar karıştığından habersiz görünmektedirler. Eğer biz bu türden bir aç gözlü inançla felce uğramış olarak kalmasaydık, hararetli bir kampanya içindeki ihtiyaç yaratıcılar güruhu, bize külfet olmaya devam edemeyecekleri gibi, imkanlarımızı da testlerinde, şebekelerinde ve diğer her derde deva kocakarı ilaçlarında harcayamazlardı.

Temel ürünlerin veya paketlenmiş eşyaların yararlılığı, birbirine karıştırılmaması gereken iki sınır tarafından sınırlandırılmaktadır esas itibariyle. İlk olarak, sıra bekleyen kuyruklar, ihtiyaçları, mukabili olan eşyalardan daha hızlı bir şekilde üreten herhangi bir sistemin işleyişini er ya da geç durduracaktır; ve ikinci olarak da eşya bağımlılığı ihtiyaçları eninde sonunda öylesine belirleyecektir ki, fonksiyon bakımından benzeşen şeylerin özerk üretimi felce uğratılmış olacaktır. Eşyaların yararlılığı tıkanıklık ve felc ile sınırlandırılmaktadır. Tıkanma ve felç, herhangi bir üretim sektöründeki artışın sonuçlarıdır; çok değişik bir türden sonuçlar olsa da. Ürünlerin kendi üretiliş amaçlarına ayak bağı olduğu oranı ifade eden tıkanıklık, insanların, kendilerini hareket ettiremeyecek olan arabaları almak ve sigorta ettirmek için niçin harıl harıl çalıştıklarını açıklamaz ama, Manhattan'da özel araba ile gerçekleşen toplu taşımanın niçin yararsızlaştığını izah eder; hatta daha az bir tıkanıklık bile, insanların felce uğramasına ve neredeyse ayaklarını kullanamamasına yol açan araçlara niçin bu kadar bağımlı hale geldiklerinin tek başına izahıdır.

İnsanlar, zaman israf edici süratliliğin, aptallaştırıcı eğitimin

ve hasta edici tıbbın esirleri haline geldiler; zira yoğunluğun belirli bir noktasını aşınca, endüstriyel ve profesyonel ürünlere bağımlılık, insan potansiyelini yok etmekte ve bunu da spesifik bir yolla gerçekleştirmektedir. Sadece bir noktaya kadar eşyalar, insanların kendi başlarına yapıp ettikleri şeyin yerine geçebilmektedir. Sadece belli sınırlar içinde, mübadele değerleri, tatmin edici surette kullanım değerlerinin yerini alabilmektedir. Bu noktadan sonra ise, daha ileri safhadaki üretim, ihtiyacı tüketiciye yüklemiş olan profesyonel üreticinin çıkarlarına hizmet etmekte ve bu tüketiciyi, zengin bir kişi dahi olsa, şaşkın ve sersem bir halde bırakmaktadır. Sadece doyurulmuş olmaktan ziyade tatmin edilen ihtiyaçlar, kişisel özerk eylemin hatırlanmasından kaynaklanacak memnuniyetle, anlamlı bir dereceye kadar belirlenmelidir. Eylem itibarıyla bu kendi kendini ifade için, daha ötesinde eşyaların tüketicisini kabiliyetsizleştirmeksizin çoğalamayacağı sınırlar mevcuttur.

Paket ürünler, dağıtımları şu veya bu kimseyi felce uğrattığı zaman, tüketicinin kaçınılmaz surette ancak amacına engel olur. Bu nedenle bir toplumdaki refahın ölçüsü, asla, şu iki üretim tarzının birbirine eşitlendiği bir denklem değildir; kullanım değerleri ve eşyaların görevdeşlik içinde verimli bir şekilde kenetlendiği zaman ortaya çıkan bir dengedir. Sadece bir noktaya kadar, bir eşyanın dışardan yönetilmiş üretimi, karşılığı olan kişisel amacın özerk üretimini artırıp tamamlayabilir. Bu noktadan sonra ise, bu iki üretim tarzı arasındaki görevdeşlik, paradoksal biçimde kullanım değeri ve eşyanın tasarlandığı amaca karşı bir hale gelir. Bazen bu husus pek açık seçik görülmez, çünkü ana ekoloji hareketi, onu gözlerden saklamaya meyleder. Mesela atom enerjisi reaktörleri, taşıdıkları radyasyon bir tehdit oluşturduğu, veya teknokratik denetimleri teşvik ettikleri için bugüne kadar adamakıllı eleştirilegeldiler. Bununla birlikte şimdiye kadar, enerji stokunu daha da arttırdıkları için onları eleştirmeye cesaret eden pek az kimse çıktı. Toplumsal bakımdan yıkıcı nitelikteki enerji

miktarıyla insan eyleminin felce uğratılışı, enerji istemini azaltmak için bir argüman olarak kabul görmedi henüz. Yine aynı şekilde, herhangi bir hizmet acentasına sağlanan büyümenin amansız sınırları da, hala büyük oranda görmezlikten gelinmektedir. Ve tıbbi bakımın kurumsallaştırılmasının insanları sağlıksız kuklalara dönüştürmeye meylettiği ve ömürboyu eğitimin bir programlanmış insanlar kültürünü beslediği de halen açıklık kazanmak zorunda olan şeyler. Ekoloji, modernliğin uygun bir tarzı için rehber kurallar temin edecektir, fakat yalnızca, eşyalar için düzenlenmiş insan yapımı bir çevrenin -eşyaların ferdi tatmin vasıtaları olarak değerini kendi kendilerine yitirdikleri noktaya kadar- kişisel canlılığı azalttığı farkedildiği zaman. Bu anlayış olmaksızın, daha saf ve daha az mütecaviz olan endüstriyel teknoloji, hayal kırıklığına uğratıcı zenginleşmenin şimdilik mümkün olan düzeyleri için kullanılacaktır.

Amaca zararlılığı, esas itibarıyle ekonomik büyümenin olumsuz dışavurumlarına, kaynakların tükenmesine, kirliliğe ve tıkanıklığın türlü türlü biçimlerine hamletmek bir hata olurdu. Bu ise bizi, eşyaların kendi kullanımlarını engelledikleri tıkanıklıkla, eşyalar için düzenlenmiş bir çevre içinde artık özerkliğini tecrübe edemeyen bireyin uğradığı felci birbirine karıştırmaya götürür. Pazar yoğunluğunun amaca zararlılığa yol açmasının temel sebebi, eşyaların tekeliyle insan ihtiyaçları arasındaki ilişkide aranmalıdır. Bu tekel, genellikle adlandırılageldiği şeyden daha fazla bir büyüme gösterir. Ticari bir tekel, viski veya arabanın tek çeşidi konusunda sadece piyasayı ele geçirir. Endüstri çapındaki bir kartel ise, özgürlüğü daha fazla kısabilir: İç yakımlı motorlar lehine bütün toplu taşımacılığı ele geçirebilir; General Motors'un Los Angeles tramvaylarını satın aldığı zaman yaptığı gibi. İlkinden rom içmeye devam ederek, ikincisinden de bir bisiklet alarak kaçabilirsiniz. Ben "radikal tekel" terimini daha başka bir şeyi adlandırmak için kullanıyorum: Bir endüstriyel ürün veya profesyonel hizmetin, insanların meşgul olduğu veya olmak istediği ya-

rarlı bir aktivitenin yerine ikamesi. Radikal bir tekel, profesyonel servisler uğruna özerk eylemi felce uğratır. Araçlar, insanların düzenini ne kadar altüst ederse, o kadar fazla sayıda trafik memuruna ihtiyaç duyulacak ve o kadar sayıda gücü yetmeyen insan evine yürüyerek gidiyor olacaktır. Bu radikal tekel son sürat trafikle birlikte gelir; isterse motorlar güneş ışınlarıyla çalışsın, tekerlekler rüzgarla fırıl fırıl dönsün. Birey çoğu vakit eğitimin pençesinde; daha az bir zaman ve merakla da kitap karıştırma veya araştırmayla meşgul olmaktadır. Her bir sektörde gelinen kimi noktada, dağıtımı yapılan eşyanın miktarı kişisel eylem için gerekli olan çevreyi öylesine bozmaktadır ki, kullanım değerleri ve eşyalar arasındaki muhtemel görevdeşlik negatife dönüşmektedir. Ama paradoksal, ama spesifik biçimde, amaca zararlılık kendisini göstermektedir. Ben bu terimi, bir değerin yerine bir eşyanın ikamesinden kaynaklanan güçsüzlüğün, bu aynı eşyayı, temin etmesi tasarlanan tatminin peşinde bir değersize dönüştürdüğü zaman kullanacağım.

Şenlikli Araçlara Karşı Endüstriyel Araçlar.

İnsan, kültürünün temin ettiği araçların az ya da çok yetkili bir kullanımı yoluyla artık kendi ihtiyaçlarını şekillendiremez olduğu anda, kendi türünün bir üyesi olarak ayırdedilebilir bir birey olmaya son vermektedir. Bütün bir tarih boyunca araçların çoğu, aracı kullananın doyurulması için istihdam edilebilen ve yerli üretim için kullanılan emek ağırlıklı vasıtalardı. Kürekler ve çekiçler, sadece merjinal olarak bir piramit yapımında veya yetenek değiş tokuşu için gerekli bir fazlalığın üretiminde kullanılıyor, çok ama çok seyrek olarak da piyasa için eşya imalinde işe yarıyordu. Kazanç sağlama fırsatları oldukça sınırlıydı. Çoğu iş, mübadeleye tahsis edilmemiş olan kullanım değerlerini yaratmak için yapılıyordu. Fakat teknolojik ilerleme, sürekli olarak çok değişik bir alet türünün geliştirilmesine hasredildi: Bu alet herşey-

den önce alınıp satılabilir ürünlerin üretimine koşulan bir aletti. Bu yeni teknoloji, önceleri, sanayi devrimi esnasında, işbaşındaki işçiyi Modern Zamanlar'daki bir Charlie Chaplin'e indirgiyordu. Yine de bu ilk dönemde, endüstriyel üretim tarzı, işten uzakta oldukları zamanlarda insanları henüz felce uğratmıyordu. Bugünse, ismi meçhul kimselerce işletilen araçların ürettiği standardize parçaların dağıtımına hemen hemen bütünüyle bağımlı hale gelen -kadın olsun, erkek olsun- herkes, insan ve kültürlerinin tekamülünü teşvik etmiş olan aletlerin kullanımındaki aynı doğrudan tatmini bulamaz oldu. İhtiyaçları ve tüketimleri kat kat arttığı halde, elle işleyen aletler sayesindeki tatminleri oldukça azalırken, organizmalarının kendisi için şu anki biçimini aldığı bir hayatı yaşamayı da bir kenara bıraktılar. Şaşaayla kuşatılmış bir halde de olsa, taş çatlasa ancak idame-i hayat edebilmektedirler. Hayat süreleri, tatmine ulaşmak için gösterilen açığa vurulmamış bir çaba uğruna karşılanan ihtiyaçlar zinciri haline geldi. Birey -yani pasif tüketici- yaşamakla hayatta kalma arasında ayırım yapma yetkisini de eninde sonunda yitirmektedir. Sigorta üzerine kumar, günlük tayınların ve tedavilerin neşeli beklentisi, hazzın yerini almaktadır. Böylesi bir topluluk içinde, tatmin ve memnuniyetin, ancak kişisel canlılık ve planlı olarak temin edilen şeyler -bir hedef peşinde koşturulurken- dengede tutulduğu zaman ortaya çıkabileceğinin unutulması daha bir kolaylaşmaktadır.

Pazar eğilimli kurumların hizmetindeki araçların, "şenlikli" (convivial) ve kişisel olarak yönetilebilir vasıtalar için gerekli olan şartları -zarara uğramadan- yok edebileceği kuruntusu "canlılığın" yok edilmesine imkan tanır; bunu da, teknolojik ilerlemenin daha fazla profesyonel hakimiyetine yetki tanıyan planlı bir ürün türü olarak düşünülmesi suretiyle gerçekleştirir. Bu kuruntu, spesifik bir amaç peşinde daha verimli bir hale gelebilmek için, araçların kaçınılmaz biçimde çok daha kompleks ve akıl sır ermez şeyler olup çıktığını söyler: Uçaklardaki pilot ma-

halleri ve vinçler gibi. Bundan dolayı, öyle görünüyordu ki, modern araçlar, yüksek derecede eğitim görmüş ve kendisine şeksiz şüphesiz güvenilebilir nitelikte ve özel operatörlere ihtiyaç duyuracaktı. Aslında, bunun tam karşıtı da ekseriyetle doğrudur ve zorunlu olarak da böyledir. Teknikler çoğalır ve daha spesifik bir hale gelirken, kullanımları sıklıkla daha az kompleks olan yargılara ihtiyaç duyurur. Liberal profesyonelin ve hatta sanatkarın özerkliğine temel olan müşteri cephesindeki güveni ise artık gerektirmezler. Bununla birlikte ileri tıp öylesine gelişme göstermektedir ki, gözle görülebilir biçimde yararlı olan tıbbi hizmetlerin küçücük bir bölümü dahi, zeki bir kişinin ileri derecede eğitimini gerektirmektedir. Toplumsal bir bakış açısından hareketle, biz bu "teknik ilerleme" adlandırmasını, yeni araçların daha geniş bir insanlar zincirinin kapasite ve etkinliğini geliştirip arttırdığı durumlara tahsis etmeliyiz. Özellikle de bu araçların, kullanım değerlerinin çok daha özerk üretimine imkan tanıdığı durumlara.

Yeni teknoloji üzerindeki büyüyen profesyonel tekel konusunda kaçınılmaz nitelikte herhangi bir şey yoktur. Yeni madenler, bilyeli yataklar, kimi inşaat malzemeleri, elektronik bilimi, bazı test ve ilaçlar gibi son yüzyılların büyük buluşları, hem farklı bir şekilde yönlendirilen, hem de özerk olan üretim tarzlarının gücünü arttırmaya muktedirdir. Bununla beraber, gerçekte çoğu teknoloji, şenlikli (convivial) bir donanım halinde değil, kurumsal paket ve kompleksler halinde bütünleşti. Profesyoneller endüstriyel üretimi, sahibine hizmet eden teknolojinin apaçık gücünün sağladığı imkanlarla radikal bir tekel oluşturmak için kullandılar hiç durmaksızın. Kullanım değeri üretiminin felcinden kaynaklanan amaca zararlılık, işte bu teknolojik ilerleme nosyonuyla beslenmektedir.

Motorlu taşıtlarda bilyeli yatakların ya da beynin kontrolü için elektronik bilimin kullanılmasını gerektiren basit bir "teknolojik zorunluluk" yoktur. Yüksek hız trafiği ve akıl sağlığı ku-

rumları, bilyeli yatakların ya da elektronik bilimin zorunlu sonucu değildir. Bunların görevi, hizmet ettikleri sanılan ihtiyaçlar- kabiliyetsizleştirici uzmanlıklar eliyle karşı konulamaz biçimde yamanan ve takviye edilen ihtiyaçlar- tarafından belirlenmektedir. Bu husus; uzmanlıklarla meşgul Jön Türklerin,* kendilerini ehlileştirilmesi gereken teknolojik ilerlemenin halk tarafından atanmış vekilleri olarak takdim ederek, kurumsal geleneksel bağlılıklarını haklı çıkarırken gözden kaçırıyor göründükleri bir noktadır.

Bu ilerleme fikrine aynı bağlılık, mühendisliği, herşeyden önce kurumsal işe yararlılığa bir katkı olarak düşünür. Bilimsel araştırma iyi bir şekilde finanse edilir; fakat sadece, askeri amaçlı kullanım ya da daha ileri profesyonel hakimiyeti için uygulamaya dökülebilirse. Bisikletleri daha sağlam ve hafif bir araç haline getiren alaşımlar, jetleri daha süratli bir vasıta ve daha öldürücü bir silah yapmak için gerçekleştirilen araştırmanın -atom bombasının serpintileri türünden- serpintilerinden başka bir şey değildir. Fakat çoğu araştırmanın sonuçları, yalnız endüstriyel aletlere dönüşmektedir. Böylece de halihazırdaki dev makinaları daha da kompleks akılsır ermez şeyler haline getirmektedir. Bilim adamları ve mühendisler cephesindeki bu önyargılardan dolayı bir ana eğilim kuvvetlenmektedir: Eşya sahibi olmaya duyulan ihtiyaçlar artarak, özerk öylem için duyulanları engellemektedir. Bireyin kullanım değerlerinin zevkine varmasını -polis, doktor veya müfettişin çok az nezaretiyle olsun veya olmasın-kolaylaştıran şenlik (Convivial) araçları iki uçta kutuplaşmaktadır: Yoksul Asyalı işçiler, zengin öğrenci ve profesörler, bisiklet kullanan iki topluluk çeşididir. Belki talihli oluşlarının bilincinde olmadan, her iki grup da bu ikinci illüzyondan azade oluşun zevkini çıkarmaktadırlar.

* Aslen Avusturyalı olması hasebiyle, bizim tarih ve meselelerimize aşina olduğu anlaşılan yazarın bu tabiri sembolik anlamda kullandığını düşünmenin uygun düşeceği kanaatindeyiz. (Çev.)

Son zamanlarda, kimi profesyonel grupları, hükümet acentaları ve uluslararası kuruluşlar, aracı görevi yapan teknolojiyi araştırmaya, geliştirmeye ve küçük çapta desteklemeye başladılar. Bu çabalar, bir teknolojik zorunluluğun hayli aşikar olan bayağılıklarını önlemeye yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir. Fakat, tıbbi bakım, eğitim veya ev inşasını kendi kendine gerçekleştirebilmek için tasarlanan yeni teknolojinin büyük kısmı, yüksek derecede bağımlılık getiren eşyalara karşı bir alternatif modelden başka bir şey değildir. Örneğin, insanların doktordan telefonla alacağı direktifleri takib edip tatbike koymalarını sağlayacak yeni sağlık kabinlerinin düzenlenmesi için uzmanlara başvurulmaktadır. Kadınlara, cerrahın karşısında hazırlıklı bulunmak üzere, göğüslerini muayene etmeleri öğretilmektedir. Daha ucuz şeyler haline gelirken profesyonel ürünlerin aldatıcı itibarı, zengin ve fakiri çok daha farksızlaştırarak son bulmaktadır. Bolivyalılar olsun, İsveçliler olsun, kendilerini o derece eşit biçimde geri bırakılmış, başkalarına sağlanan imkanlardan yoksun ve sömürülmüş hissetmektedirler ki, başlarında yetkili öğretmenler olmaksızın bilgi edinmeye, doktorun çekapına başvurmaksızın sağlıklı kalmaya ve motorlu bir koltuk değneği* olmaksızın mesafe katetmeye koyulmaktadırlar.

Haklara Karşı Özgürlükler

Üçüncü kabiliyetsizleştirici illüzyon, büyüme sınırlarını tayin için uzmanlara yönelir. Emir alarak ihtiyaç duymak üzere toplumsallaştırılmış olan bütün insan yığınlarının, neye ihtiyaç duymadıklarını söylemeye hazır oldukları farzedilmektedir. Muhasebecilik, deodorantlar ve enerji tüketiminin uluslararası bir standardını zengin ve yoksula eşit biçimde empoze eden bir üretime yönelik aynı çok uluslu acentalar, şimdilerde Roma Kulübünü desteklemektedir. İtaatkar bir biçimde, UNESCO harekete

* Otomobiller kastedilmektedir. (Çev.)

geçmekte ve uzmanları, zorlama ihtiyaçların bölgeselleştirilmesi konusunda eğitmektedir. Kendi zoraki yararlarına olsun için, zenginler bu suretle, içerdeki profesyonel hakimiyeti için çok daha fazla masraf yapmaya ve yoksulları, daha ucuz ve temini güç markaya tahsis edilmiş ihtiyaçlarla donatmaya programlamaktadırlar. Yeni profesyonellerin zeki olanları açık bir şekilde görmektedirler ki, büyüyen darlık, ihtiyaçlar üzerindeki denetimleri devamlı yokuşa sürmektedir. Optimal üretim için yerinden yönetimin merkezi planlaması, 1978'in en gözde işi haline geldi. Henüz farkına varılmayan bir şey varsa o da, profesyonellerce kararlaştırılan sınırlarla gelen bu yeni sahte çözümün özgürlük ve hakları birbirine karıştırdığıdır.

Dünya bölgeleri olarak belirlenmiş olan Birleşmiş Milletler mensubu her yedi ülkeden birinde yeni bir ruhban sınıfı, yeni ihtiyaç desinatörleri tarafından taslağı çizilmiş olan uygun bir sadelik tarzını öğütlemek üzere eğitilmektedir. Bilinç arttırıcılar, halkı, kendilerine tahsis edilen yerinden yönetimi sağlanmış üretim hedeflerini yerine getirmeye teşvik ederek, mahalli topluluklar arasında dolaşıp durmaktadırlar. Evin keçisini sağmak, çok daha acımasızca bir planlamayla, Gayr-i Safi Milli Hasıla (GSMH)"ya katkıda bulunma görevine dönüştürülünceye kadar bir özgürlüktü.

Özerk ve dışardan kumandalı üretimin birlikteliği, toplumun özgürlükler ve haklar dengesine yansır. Haklar eşya sahibi olmaya götüren yolu korurken, özgürlükler de kullanım değerlerini korur. Ve nasıl ki eşyalar kullanım değeri üretme imkanını ortadan kaldırabilmekte ve yoksullaştırıcı bir zenginliğe dönüşebilmekteyse, öylece de, hakların profesyonellerce belirlenişi özgürlükleri ortadan kaldırabilmekte ve insanları haklarının gölgesinde boğan bir zalim yönetimi tesis edebilmektedir.

Karışıklık, sağlıkla ilgili uzmanlıklar dikkate alındığında, özel bir vuzuhla kendini gösterir. Sağlığın iki vechesi vardır: Özgürlükler ve haklar. O, kişinin kendi biyolojik durumu ve yakın çev-

resiyle ilgili şartlar üzerinde denetim kuracağı özerklik bölgesini tayin eder. Basitçe bir ifadeyle sağlık, yaşanan özgürlüğün derecesiyle özdeştir. Bundan dolayıdır ki, kamu yararıyla ilgili olan kimselerin yine sadece örgütleşmiş politik çabaların gerçekleştirebileceği şartlara bağımlı olan bir özgürlük olarak sağlığın adilane dağıtımını garanti etmek için çalışmaları gerekir. Adilane bir şekilde de dağıtılmış olsa, profesyonel tıbbî bakım, yoğunluğn belirli bir noktasından sonra bir özgürlük olarak sağlığı gaspedecektir. Bu temel anlamıyla sağlığın muhafazası, iyi korunmuş bir özgürlük sorunudur.

Besbelli ki, böylesi bir sağlık nosyonu, alınıp satılamaz nitelikteki özgürlüklere yönelik prensip edinilmiş bir taahhüt anlamına gelir. Bunu anlayabilmek için, insan hakları ile vatandaşlık hakları arasında açık seçik bir ayrım yapılmalıdır. Yönetim tarafından engellenmeden hareket etme özgürlüğü, insanların belirli eşya ve hizmetlere ulaşmaları konusunda eşit güçlere sahip olmalarını temin etmek için devletin muhtemelen tanıyabileceği vatandaşlık haklarından çok daha geniş bir alandır.

İnsan hakları ekseriyetle, diğer insanları bir kimsenin kendi istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlamaz. Benim görüşlerimi ifade ve yargılama özgürlüğüm vardır; ancak ne herhangi bir özel gazete onları basmaya zorlanabilir, ne de bir vatandaştan okuması talep edilebilir. Güzellik olarak gördüğüm bir şeyi resmetme konusunda özgürümdür; fakat hiçbir müze benim tuval üzerine yaptığım resmi satın almak zorunda değildir. Aynı zamanda bununla birlikte, özgürlüklerin garantörü olarak devlet, mensuplarının özgürlüklerini kullanamamaları durumu söz konusu olmaksızın eşit hakları koruyan kanunlar çıkartabilir ve çıkarır da. Özgürlükler ferdin iradesine imkan ve biçim verirken, böylesi haklar da eşitliğe anlam ve gerçeklik kazandırır. İfade, eğitim görme, şifa bulma veya bakım özgürlüklerini ortadan kaldırmanın garantili bir yolu, bunları, vatandaşlık haklarından yurttaşlık görevlerine dönüştürmek suretiyle sınırlamaktır. Bu

üçüncü illüzyonun hakim karakteri, halk tarafından desteklenen hak aramanın, kaçınılmaz olarak özgürlüklerin korunmasına götüreceğine inanmaktır. Gerçekteyse toplum, profesyonellerce hakları belirleme yetkisini tanıdığında, vatandaşın özgürlükleri yok olmaktadır.

Yararlı İşsizlikte Eşitlik

Şu anda, profesyonellerce onaylanan her yeni ihtiyaç er ya da geç bir hakka dönüşmektedir. Her bir hakkın kanunlaştırılması için yapılan politik baskı, yeni işler ve eşyalar doğurmaktadır. Her yeni eşya şimdiye kadar insanların sorunlarıyla kendi başlarına başedebilmelerini sağlayan bir aktiviteyi değersizleştirmekte; her yeni iş şimdiye kadar istihdam edilmemiş kimsenin yapageldiği işin meşruluğunu alıp götürmektedir. Uzmanlıkların neyin yararlı ve doğru olacağını ve neyin de yapılacağını ölçme konusundaki gücü, "sıradan" kimsenin kendi imkanlarıyla yaşama arzu, isteklilik ve kabiliyetlerini çarpıtıp saptırmaktadır.

Halen Birleşik Devletler'deki hukuk fakültelerinde kayıtlı bulunan öğrencilerin tümü mezun olduğunda, Amerikan hukukçuların sayısı, %50 oranında bir artış gösterecektir. Adli sigorta, bugünlerde tıbbi sigortanın olduğu türden bir zorunluluk çeşidine doğru giderek daha çok dönüşürken, yasal sigorta sağlık sigortasını tamamlayacaktır. Vatandaşın avukat hakkı olağanlaştırıldığı zaman, birahanedeki bir kavgayı yatıştırmak cahilce ve antisosyal bir davranış olarak telakki edilecektir; bugünlerde evde yapılan doğumların başına geldiği gibi. Halihazırda, Detroit'teki her bir vatandaşın elektrik tesisatı profesyonellerce döşenmiş bir evde oturma hakkı, kendi motorunun bujilerini takan oto elektrikçisini yasalara karşı gelen bir kimseye dönüştürmektedir. Bir iş ya da profesyonel denetimi dışında yararlı olma özgürlüklerinin peşpeşe yitirilişi, modernize yoksullukla gelen isimlendirilmemiş, fakat kırgınlık dolu bir deneyimdir. Şimdiye kadar, yük-

sek sosyal konumun en önemli bir ayrıcalığı, büyük çoğunluktan giderek daha cok esirgenen yararlı işsizlik özgürlüğünün kimi kalıntıları olabilirdi pekala. Göz-kulak olunma ve ihtiyaçları karşılanma hakkı üzerinde ısrar, hemen, endüstrilerin ve uzmanlıkların müşterileri ele geçirme, onların ihtiyaçlarını kendi ürünleriyle karşılama ve bunu da istihdam edilmemiş aktiviteleri yararlı kılıcı çevresel şartları silip götüren dağıtımlarıyla gerçekleştirme hakkına dönüştü. Böylece, istihdam veya mecburi hizmet dışında kendisine ve başkalarına yararlı olmaya yönelik zaman ve gücün adilane bir dağıtımı için verilen mücadele, şimdilik fiilen felce uğratılmış durumdadır. Ücretli iş dışında yapılan çalışma, eğer görmezlikten gelinmemişse, mutlaka hor görülmektedir. Özerk aktivite, istihdam düzeyini tehdit etmekte, toplum düzenine aykırılık doğurmakta ve GSMH'yı azaltmaktadır: Bundan dolayı o, uygunsuz biçimde, sadece "meşguliyet" olarak adlandırılır. İş artık çaba veya emek anlamına değil, fabrikadaki kârlı yatırımlarla evli, esrarengiz ortak anlamına gelmektedir. Çalışma, artık işçi tarafından algılanan bir değerin oluşturulmasını değil, bir sosyal ilişki demek olan işi ifade etmektedir ekseriyetle. İşsizlik (istihdam edilmemişlik) bir kimsenin kendisi veya komşusu için yararlı olacak şeyleri yapma özgürlüğünden ziyade, esef edilecek bir haylazlık olarak görülmekte. Bir ev idare edip çocuklar yetiştiren ve hatta başkalarının çocuklarıyla da ilgilenen aktif bir kadın, çalışan - bu çalışmanın ürününün ne kadar yararsız veya mahzurlu olduğu önemli değil- bir kadına göre farklı muamele görmektedir. Hiyerarşik bir ilişki dışında kalan ve profesyonel standartlarla ölçülmeyen aktivite, çaba, başarı veya hizmet, eşya düşkünü bir toplumu tehdit etmektedr. Yürürlükteki ölçüm sisteminden kaçıp kurtulan kullanım değerlerinin doğuşu, sadece daha çok eşya için duyulan ihtiyacı sınırlandırmakla kalmaz, aynı zamanda bu eşyaları üreten işleri ve satın alınmaları için gerekli olan ödeme çeklerini de tahdit eder.

Pazar ağırlıklı bir toplumda muteber olan şey, insanı mem-

nun edecek olan çaba veya bu çabadan doğacak olan haz değil, işgücüyle sermayenin birleştirilmesidir; eylemden kaynaklanacak olan tatminin elde edilmesi değil, üretime hükmeden sosyal ilişkisinin statüsüdür -yani iş, memuriyet, görev veya atanma. Orta Çağ'da kiliseden başka bir kurtuluş yolu yoktu; ve dinbilimciler, besbelli faziletli ve azizlere yakışır bir hayat süren putperestlere Tanrı'nın ne yaptığını izah etmede epey güçlük çekmişlerdi. Yine aynı şekilde, çağdaş toplumda emek, bir patronun emrinde sarfedilmedikçe verimli sayılmamakta ve ekonomistler de, bir kurumun gönüllüler bürosunun veya çalışma kampının tüzel denetimi dışında kaldıklarında, halkın ayan beyan yararsızlığının icabına bakmakta hayli güçlük çekmektedirler. Eğer, çalışma süreci yalnızca, yapılan işin onanmış bir ihtiyacı standartlaştırılmış bir yöntemle karşılayacağını garanti eden bir profesyonel temsilci tarafından planlanır, kontrol edilip denetlenirse iş, verimli, hürmete layık sayılır ve vatandaş açısından kıymet ifade eder. İleri bir endüstri toplumunda da, özerk, yararlı çalışma ortamı olarak işsizliği aramak ve hatta tahayyül etmek hemen hemen imkansız bir şey haline gelmektedir. Toplumun alt yapısı öyle düzenlenmektedir ki, üretim araçlarına ulaşmanın yolu sadece işten geçmektedir; ve kullanım değerlerinin doğuşu üzerindeki eşya üretiminin bu tekeli, devlet tarafından üstlenildiğinde çok daha çetin ceviz olup çıkmaktadır. Mesela siz, ancak diplomanız olduğu takdirde bir çocuğa ders verebilirsiniz; ve sadece bir klinikte, kırılmış olan kemiğinizi yerine oturtabilirsiniz. Ev işi, el sanatları, geçimi temin için yapılan ziraat, radikal teknoloji, bilgi değişim merkezleri ve bu cümleden diğer etkinlikler, aylaklara, verimsizlere, çok fakir ve çok zenginlere mahsus aktivitelere indirgenmektedir. Böylece, eşyalara yönelik aşırı bağımlılığı besleyip büyüten bir toplum, bir işte istihdam olunmamış üyesini, ya fakir ya da kendisine muhtaç kimseler haline getirmektedir. 1945'te her bir Amerikan sosyal güvence alıcısı için işbaşında halen 35 işçi vardı. 1977'ye gelindiğinde ise, emekli büyükbabasının tahay-

yül edebileceğinden bile kat kat fazla sayıda hizmete kendi kendisine tabi olan hizmetten el çektirilmiş böyle bir kişi için 3.2 oranında istihdam edilmiş işçi destek sağlamak zorundaydı.

Bundan böyle, bir toplum ve kültürün kalitesi, işsizlerinin statüsüne bağlı olacaktır: Bu kimseler, entipik verimli vatandaşlar mı olacaklar, yoksa başkalarına muhtaç kimseler mi? İşte, seçim ya da dönüm noktası yine açık bir şekilde görünmektedir: İleri endüstri toplumu, 60'ların rüyasını hatırlatan bir muhafaza sürecine doğru kayarak yozlaşabilir: Yani, azaltılan eşya ve işleri idare ile dağıtan ve vatandaşlarını çok daha standardize bir tüketim ve daha yetkisiz bir işe göre eğiten, iyi bir şekilde tayına bağlanmış dağıtım sistemine doğru. Bu, Almanya'dan Çin'e, mevcut yönetimlerin çoğunun politika tekliflerinde ifadesini bulan bir fikirdir, derece bakımından temel bir farklılığa rağmen: Daha zengin olan ülkeler işe alınmaları kısma ve iş piyasasının hacmini tehdit edecek olan yararlı işsizliği engelleme konusunda daha ısrarlı görünmektedirler. Kuşkusuz bunun tam tersi de aynı derecede imkan dahilindedir: Hayal kırıklığına uğramış işçilerin, eşya üretimiyle sonuçlanan aktiviteleri dışında yararlı olmaya yönelik, halkın özgürlüğünü korumak üzere örgütleşecekleri bir modern toplum. Fakat yine bu toplumsal alternatif, ihtiyaçların profesyonel tarafından yüklenişiyle karşı karşıya kaldığı zaman, sokaktaki kişinin göstereceği yeni, aklı başında ve müstehzi bir yeteneğe bağlıdır.

Yeni Profesyoneli Atlatmak

Bugün profesyonel nüfuz, kendi ürünü olan amaca zararlılığın gittikçe daha çok gözle görülür hale gelişiyle açıkça tehdit edilmektedir. İnsanlar artık, böylesi bir hegemonyanın kendilerini siyasal haklardan mahrum ettiğini anlamaya başladılar. İhtiyaçları belirlerken bireysel yeteneği öldüren uzmanların sembolik gücü, yine kendilerinin yarattığı ihtiyaçlara hizmet etmeye has-

redilen teknik kabiliyetlerinden ziyade, tehlikeli bir şey olarak görülmektedir şimdilerde. Bütün bunların yanısıra, bizi profesyonel karakteristiğin egemen olduğu bir çağın ötesine taşıma ihtimali olan yasaların onanması için yapılan mükerrer çağrılar da işitilebilmektedir: Profesyonel ve bürokratik yetkilendirmenin, yetki kurullarına tüketici temsilciliklerini dahil etmek suretiyle düzeltilmesinden ziyade, seçilen vatandaşların resmen tayiniyle yer değiştirmesi; eczacılıktaki reçete kurallarının, okul müfredat programlarının ve diğer gösterişçi süpermarketlerin yumuşatılması; yaratıcı özgürlüklerin korunması; izin belgesi olmaksızın birşeyler gerçekleştirme hakkı ve para için çalışan bütün pratisyenlerin müşterice kıymet takdirini kolaylaştıracak olan kamu kuruluşları için bulunulan talepler. Bu tehditlere cevaben, ana profesyonel kurumlar, herbiri kendi yöntemleriyle meşruluk ve nüfuzlarının erozyonunu önlemek için, üç temel strateji takibetmektedirler.

Kendi Kendisini Eleştiren Soyguncu

İlk adım Roma Klübü tarafından atılır. Fiat, Volkswagen ve Ford, ekonomist, ekolojist ve uzmanlara, endüstriyel sistemi güçlendirmek üzere, endüstrilerin üretmemesi gereken ürünleri tesbite yönelik toplumsal denetim konusunda para yatırmaktadırlar. Keza, Kos Klübündeki doktorlar da cerrahi, ışınlama ve kemoterapinin, tedavi edilenlerin ömrünü uzatmaksızın acıyı sürdürdüğü ve şiddetini arttırdığı için kanser tedavisinde kullanımından vazgeçilmesini salık vermektedirler. Avukatlar ve diş hekimleri, profesyonel meslektaşlarının ehliyet, uygunluk ve tarifelerini daha önce görülmemiş biçimde kontrol altına almayı vaadetmektedirler.

Bu yaklaşımın bir başka şekli, Amerikan Baro Birliği, Amerikan Tıp Birliği ve öteki kurumsal yetki komisyonlarına çıkan kimi fertlerde ve bunların kuruluşlarında kendisini gösterir. Bu

kimseler radikal olmak gerekliliğini iddia ederler; çünkü onlar, akranlarının büyük çoğunluğunun çıkarları hilafına, tüketicilere tavsiyelerde bulunmakta; sıradan kişiye hastanede, üniversitelerde veya polis yönetim kurulunda nasıl davranacağını öğretmekte ve arasıra bir teşri komisyonunda, uzmanlıklarca önerilen ve genelin taleb ettiği prosedürlerin yararsızlığı konusunda tanıklık etmektedirler. mesela, Batı Kararsızlığı konusunda tanıklık etmektedirler. Mesela, Batı Kanada'daki bir eyalette doktorlar, yasama meclisinin bütçe artışını hesaba katmasına yolaçan yaklaşık iki düzine prosedür üzerine bir rapor hazırladı. Sonuçta anlaşıldı ki, bütün prosedürler son derece pahalıydı ve doktorların belirttiğine göre, aynı zamanda ıstırap çektirici şeylerdi; çoğu ise tehlikeliydi ve hiçbiri işe yarar biçimde tatbike konamamıştı. Kanun yapıcılar, profesyonellerin aşırı gururuna karşı mesleki korumanın gerekliliğine olan inancı geçici olarak kuvvetlendirmeye yüz tutan bir başarısızlık olan böylesi bir tıbbi tavsiye üzerine hareket etmeye şimdilik karşılar.

Kendi kendine profesyonel denetim, fena halde ehliyetsiz kasap, beceriksiz cerrah veya düpedüz şarlatan olanı yakalama konusunda umumiyetle yararlıdır. Fakat tekrar tekrar işaret edildiği gibi, o yalnızca beceriksizleri koruyup, halkın onların hizmetine olan bağımlılığını pekiştirir. "Eleştirel" doktor, "radikal" veya "taraf tutan" mimar, alışılmamış yöntemlerden daha az haberdar olan meslektaşlarının elinden müşteri kapmaya devam eder. İlk liberal meslekler, daha yoksul olan sıradan kimselerin öğrenimi, terbiyesi ve hizmet içi eğitimi konusunda gözkulak olmayı vadederek halkı hizmetlerine duyulan ihtiyaç üzerine ikna ediyorlardı. O zamanlar hüküm süren meslekler ekolojik, ekonomik ve toplumsal sınırların yüksek bilincini yayan klüpler şeklinde örgütleşerek halkı yönlendirme ve daha fazla kabiliyetsizleştirme konusundaki meşru görevleri üzerinde ısrar ediyorlardı. Böyle bir hareket profesyonel sektörün daha fazla büyümesini engellemekle beraber, yine bu sektöre olan halkın bağımlılığını arttırır.

Demek ki, profesyonellerin halka hizmet etmek için hak sahibi oldukları fikri oldukça yeni bir menşee sahiptir. Onların bu tüzel hakkı kabul ettirip yasallaştırmak için verdikleri mücadele ise, en bunaltıcı toplumsal tehditlerimizden biri haline gelmektedir.

Seyyar Satıcıların İttifakı

İkinci strateji, profesyonellerin tepkisini, evvelce de ifade edilen, insan problemlerinin çok yönlü karakterine daha sadık bir tutum içinde örgütleme ve düzenleme yollarını araştırır. Aynı şekilde bu yaklaşım, daha ulusal ve bütünü kuşatıcı çözümler temin etmek için, yönetim sisteminin verimini arttırmaya yönelik analiz ve süreç araştırmasından ödünç alınan fikirleri kullanma yoluna gider. Bunun uygulamada neyi ifade ettiğine dair iyi bir örnek Kanada'da görülebilir. Bundan dört yıl kadar önce Kanada sağlık bakanı, ülkedeki hastalık ve ölüm şekillerini hiç de değiştirmeyecek olan hekimlere çok para harcayan halkı ikna etmek için bir kampanya başlatmıştı. O, önüne geçilemez biçimde üç faktöre bağlı olan vakitsiz hayat kayıplarına işaret ediyordu: Çoğunlukla motorlu taşıtlarla gelen kazalar; doktorların dillere düşmüş bir şekilde iyileştirmeye güç yetiremediği kalp hastalığı ve akciğer kanseri; ve son olarak da, tıbbın kontrolü dışında cereyan eden doğal afetle ve cinayetle karışık intiharlar. Bakan, sağlığa yönelik yeni yaklaşımlar ve tıbbi masrafların kısılması çağrısında bulundu. Günümüz Kanada'sının tipik bir örneğini sergilediği yıkıcı hayat tarzı ve çevre koşullarıyla hasta edilen insanların korunması, yeniden sağlığa kavuşturulması veya avutulması görevi, eski ve yeni uzmanlıkların büyük bir karışımı tarafından üstlenildi. Mimarlar, Kanadalıların sağlığını düzeltme konusunda bir misyon sahibi olduklarını keşfettiler; köpeklerin denetimi, yeni uzmanları gerektiren bir şubelerarası problem olarak bulundu. Yeni bir tüzel biyokrasi, eski iyatrokrasinin* güçlükle tahayyül

* Kelime, "tıbba ait, doktorlarla ilgili" gibi anlamlara gelen iatro -öneki ile, -krasi'nin birleştirilmesi suretiyle yine yazar tarafından oluşturulmuş bir kelimedir. (Çev.)

edebileceği bir mükemmellikte Kanadalıların organizmaları üzerindeki denetimi arttırdı. *"Hastalanınca doktorlara yatırmaktansa, paranı, sağlıklı kalmak için daha iyi harca"* sloganı bugün, paranın kendilerine gelmesini isteyen yeni dolandırıcıların seyyar satıcılığı gibi görünmektedir.

Birleşik Devletler'de tıbbın tatbike konuluşu, benzer bir dinamiği resmeder. Bu ülkede, Amerikalıların sağlığa yönelik koordine bir yaklaşımı, özellikle tatbik edilmeksizin aşırı derecede pahalı hale gelmiştir. 1950 yılında tipik bir ücretli işçi, yıllık kazancının iki haftalığından daha az bir miktarını profesyonel tıbbi bakıma aktarıyordu. 1976 yılında ise bu oran, yaklaşık beş ile yedi haftaya yükseldi: Yeni bir Ford alan herhangi bir şahıs, şimdi, arabanın içerdiği metalden ziyade işçi sağlığı için para harcamaktadır. Halen bütün bu çaba ve masraflara rağmen, son yüzyıl zarfında yetişkin erkek nüfusun ortalama ömründe hiçbir kayda değer değişiklik meydana gelmemiştir. Hatta şu an çoğu yoksul ülkede olduğundan daha kısadır ve son yirmi yıl boyunca da yavaş yavaş, fakat durmaksızın azalma göstermiştir.

Hastalanma biçimlerinin daha iyiye doğru değiştiği yerlerde bu, herşeyden önce, -özellikle diyeti esas alan- sağlıklı bir yaşam tarzının benimsenmesine bağlı olmuştur. Antibiyotikler, gebelik önleyici ilaçlar ve Carman tüpleri gibisinden basit müdahalelerin yaygın kullanımı ve aşılar, belirli hastalıkların azaltılmasına katkıda bulunmuştur. Halbuki böylesi prosedürler, profesyonel hizmetlere ihtiyaç duyurmayan şeylerdir. İnsanlar herhangi bir tıbbi uzmanlığa çok daha sıkı bir şekilde bağlanmak suretiyle daha sağlıklı hale gelememektedirler; ancak yine de çoğu "radikal" doktor, tam da böylesi gelişmiş bir biyokrasi isteminde bulunmaktadır. Bu kimseler, ifade edici eylemin sadece bir başka yorumu olan -belki biraz daha incelikli olsa da- çok daha makul bir "problem çözücü" yaklaşımdan habersiz görünmektedirler.

Müşterinin Profesyonelleştirilişi

Mütehakkim meslekleri ayakta tutmaya yönelik üçüncü strateji, bu yılın esaslı modası. 60'lı yıllardaki kahinlerin refah basamaklarındaki ilerleme konusunda saçmalayışları gibi, bu mit üreticiler de, profesyonelleştirilmiş müşterinin kendi kendine yeterli oluşu konusunda tumturaklı sözler sarfediyorlar.

ABD'de sadece 1965 yılından bu yana, size nasıl kendi kendinizin hastası olabileceğinizi öğreten, böylece de ancak zahmet ve masrafa değeceği zaman doktora görünme ihtiyacı duymanızı sağlayacak olan yaklaşık 2700 adet değişik kitap yayınlandı. Bunlardan bazıları, ancak uygun bir eğitim ve sınavdan sonra kendi kendine tedavi mezunlarının aspirin satın almalarına ve çocuklarına dağıtmalarına izin verilmesini öğütlemekte; kimileri ise, profesyonelleştirilen hastaların hastanelerde özel bir ücret tarifesine tabi olmalarını ve daha düşük sigorta primlerinden yararlanmalarını önermektedir. Böylesi profesyonel anneler gerektiğinde yanlış tedaviden dava edilebildikleri için, sadece ev doğumunu tatbik ruhsatı olan kadınlar çocuklarını hastaneler dışında dünyaya getirmeliydiler. Bu türden görüşler arasında, doğum konusundaki böyle bir ruhsatın tıbbi nezaretten ziyade feminist gözetim altında geçerli olmasını isteyen "radikal" bir teklife de rastladım.

Profesyonellerin, ihtiyaçların her bir hiyerarşisini halk arasında yerleştirme rüyası, kendi kendine yeterlilik adı altında sunuluyor. Şu an bunun tatbikine 60'ların kalkınma uzmanlarının yerini alan kendi kendine yeterlilik uzmanlarının yeni bir kafilesi tarafından önayak olunuyor. Bu uzmanların hedefi, müşterilerin dünya çapında profesyonelleştirilmesi. Geçtiğimiz sonbahar aylarında Meksika'ya akın eden Amerikalı inşaat uzmanları, yeni bir hararetli kampanyanın örneğini sergiler gibi hizmet ediyorlar. İki yıl kadar önce, Bostonlu bir mimari profesörü tatil için Meksika'ya gelmiş, benim yine Meksikalı olan bir arkadaşım da

onu hava limanından alıp, son oniki yıl içinde yeni bir şehrin büyüyüp serpildiği bir yere götürmüştü. Burası birkaç kulübeden ibaretken, Cambridge'in, Massachusetts'in üç katı bir insan topluluğu yaşayacak kadar süratle büyümüş bir yerdi. Kendisi de mimar olan arkadaşım bu profesöre, ders kitaplarında bulunmayan, bundan dolayı da bu kitaplardan devşirilemeyecek olan modeller, yapı planları ve dökümtülerin kullanımıyla ispatı vücut eden köylü yaratıcılığının binlerce örneğini göstermek istiyordu. O, profesörün, iki milyon kişiye gecekondu yapıtları kazandıran bu muhteşem amatör buluşların birkaç yüz tomarlık fotoğrafını çektiğini görünce şaşırmamalıydı. Resimler Cambridge'de incelendi. Aynı yılın sonlarına doğru da, acemi Amerikalı halk mimarisi uzmanları, Ciudad Netzahualcoyotl ahalisine sorunlarını, ihtiyaçlarını ve çözüm yollarını öğretmekle meşguldüler.

Profesyonel Ötesinin Karakteristiği

Profesyonellerce onaylanmış eksiklik, ihtiyaç ve yoksulluğun karşıtı olan şey, modern geçimdir. "Geçim ekonomisi" kavramı günümüzde, genellikle sadece, pazar bağımlılığı marjinal düzeyde olan, insanların tükettikleri şeyi geleneksel aletlerin imkanlarıyla elde ettikleri ve miras olarak devralınmış, sıklıkla da sorgulanmamış bir sosyal yapı içinde gerçekleşen grup halindeki idame-i hayatı adlandırmak için kullanılmaktadır. Modern geçimden sözederken, ben, bu kavramı tekrar diriltmeyi öneriyorum. Modern geçimi, insanların pazar bağımlılığını azaltmayı başardıkları bir endüstri-ötesi ekonomide hüküm süren hayat tarzı olarak adlandıralım diyorum; bu ekonomi ise, teknik ve aletlerin herşeyden önce profesyonel ihtiyaç üreticileri tarafından ölçülmemiş ve dahi ölçülemez nitelikteki kullanım değerlerinin meydana getirilmesi için kullanıldığı bir toplumsal altyapıyı -politik vasıtalarla- korumak suretiyle gerçekleşecektir. Bir başka yerde (*Tools for Convivialty*, New York, 1973) böylesi aletler için bir teori

geliştirmiş ve kullanım değeri esas alınarak planlanmış olan insan elinden çıkma araçlar için teknik bir terim olarak "şenlik (convivial) aletini" ileri sürmüştüm. Orada, gittikçe artan modernize yoksulluğun karşıtı olan şeyin, bu tür aletlerin kullanımındaki özgürlük ve eşitliği koruyan, politik biçimde husule getirilmiş şenlikli (convivial) sadelik olduğuna işaret etmiştim.

Çağdaş toplumun endüstriyel araçlardan ziyade şenlikli (convivial) olanlarıyla biçimlendirilişi, sosyal adalet mücadelemizde bir vurgu değişikliğini içermekte; paylaşımcı adaletin, katılımcı adalete yeni bir bağlılık türünü gerektirmektedir. Bir endüstri toplumunda bireyler, nihai derecedeki uzmanlaşma için eğitilirler. Kendi ihtiyaçlarını şekillendirmeye ve karşılamaya güç yetiremez hale gelirler. Eşyalar uğruna, kendileri için reçeteler imzalayan yöneticilere bağımlılaşırlar. İhtiyacı teşhis, reçete sunma ve -genel olarak- eşya dağıtım yetkisi, ahlaka, siyasete ve hukuğa hükmeder. Zorlama ihtiyaçlara yönelik hak üzerindeki bu ısrar, bireyin kendi başına öğrenim görme, sağlığa kavuşma veya hareket etme özgürlüğünü, ince bir lüks derecesine indirmektedir. Şenlikli (Convivial) bir toplumda ise bunun tam tersi geçerli olacaktır. Bireysel özgürlüklerin yaşanmasına dair adaletin korunması, radikal teknoloji üzerinde temellendirilmiş olan bir toplumun başlıca ilgi odağı olacaktır. Radikal teknoloji dedim; yani çok daha geçerli kullanım değeri üretiminin hizmetindeki bilim ve teknik. Besbelli ki, böylesine eşit biçimde dağıtılmış bir özgürlük, hammaddelere, aletlere ve kamu hizmetlerine eşit bir ulaşım hakkı üzerine oturtulmadıkça anlamsız kalacaktır. Gıda, yakıt, temiz hava ve yaşam alanı, zorlama ihtiyacı hesaba katmaksızın, yani ister genç ister yaşlı, ister bir kötürüm, isterse bir başkan olsun, herkes için eşit maksimum miktarlarda tespit edilmedikçe, İngiliz anahtarlarından, ya da işlerden daha eşit bir biçimde dağıtılmış olmayacaktır. Yaratıcı özgürlüklerin yaşanması için gerekli olan, eşit olarak dağıtılmış, modern ve etkili araçları korumaya kendini adayan bir toplum, bu özgürlüklerin kullanımına

temel olan eşya ve imkanlar herkese eşit biçimde dağıtılmadıkça varlık bulamayacaktır.

Aldatmacayla İşini Yürüten Gelişmiş Uluslar

Bu deneme, 1968 yazında, Kanada Dış Politika Kurumu'nun Kuchiching toplantısında verilmiş bir konferansın metnidir. Bugün, kendisiyle daha farklı bir dil ve vurgu kullanmak istememe rağmen, tarafımdan gözden geçirilip düzeltilmedi. Metin düşüncelerimin inkişaf ettiği noktayı hatırlatan bir not mahiyetindedir.

Zengin ulusların, savaş mekanizmalarını, Üçüncü Dünya'nın kalkınması için bir programa dönüştürmelerini talebetmek günümüzde yaygın bir şey haline geldi. Kişi başına düşen tüketimleri gerçekte azalırken, insanlığın daha yoksul olan 4/5'ü kontrolsüz biçimde büyümektedir. Tüketimdeki bu nüfus artış ve azalması, sonuç itibarıyla hala savunma bütçelerini yoksul ulusların ekonomik pasifizasyonuna hasretme ihtimali olan endüstrileşmiş ulusları tehdit etmektedir. Ve yine bu, zenginlerin sabanları kılıçları kadar zarar verebileceği için, tersine çevrilemez bir ümitsizlik doğurabilir. Amerikan kamyonları, Amerikan tanklarından çok daha uzun süreli hasar meydana getirebilir. İlki için toplu talep yaratmak, ikincisinden daha kolaydır. Büyük bir çoğunluk, modern kamyonlar gibi verimli makinaların gerçekçi olmayan arz düzeylerine bağımlı hale gelebilirken, sadece bir grup azınlık, ağır silahlara ihtiyaç duyar. Üçüncü

Dünya bir kez, zenginlerin kendileri için planlandığı tüketim eşyaları, ürünler ve süreçler için bir toplu pazar haline geldi mi, bu Batı imalatı şeylere yönelik taleple arz arasındaki çelişki, sınırsız bir büyüme gösterecektir. Ne aile arabası, yoksulları jetler çağına götürebilmekte; veya, ne de bir aile buzdolabı sağlıklı yiyecekler sağlayabilmektedir. Oldukça bilinen birşeydir ki, Latin Amerika'daki her on bin kişiden sadece birisi bir Cadillac'a, bir kalp ameliyatına veya bir Felsefe Doktorası yapmaya güç yetirebilmektedir. Kalkınma hedeflerindeki bu tahdit, bizi, Üçüncü Dünya'nın kaderi konusunda ümitsizliğe düşürmez; sebebiyse basittir. Biz henüz toplu ulaşımın bir şartı olarak bir Cadillac'ın, veya normal tıbbi bakım olarak kalp ameliyatının, veyahut da, kabul edilebilir bir eğitimin önceden gerektirdiği bir olgu olarak Felsefe Doktorası'nın payesinin gerekliliğinin idrakine varmış değiliz. Hakikatte, Peru'daki Cadillac ithalatının ağır bir şekilde vergilendirilmesi gerektirdiğini, bir organ nakli kliniğinin, çoğu doktorun Bogota'da toplanmasını mazur göstermeye yönelik rezil bir oyuncak olduğunu ve bir betatronun* Sao Paulo Üniversitesi'nin öğrenim imkanlarının ötesinde bir şey olduğunu derhal teslim ve itiraf ederiz.

Latin Amerikalıların büyük çoğunluğunun -sadece bizim neslimiz değil, hatta gelecek nesiller ve onlardan da sonrakilerin- herhangi bir otomobil türüne, veya herhangi bir hastaneye yatırılma biçimine, hatta ilk ve ortaokul eğitimine bile güç yetiremedikleri hususu maalesef her zaman ve zeminde aşikar bir olgu olarak kabul görmüyor. Muhayyilemizin sürüklendiği dönemeci farketmekten nefret ettiğimiz için, bu apaçık realite üzre olan bilincimizi örtbas ediyoruz. Kendi oluşturduğumuz kurumların gücü öylesine ikna edici ki, sadece tercihlerimizi biçimlendirmekle kalmıyor, imkan dahilinde olan şeyleri anlama yetimize de şekil veriyor. Biz, otomobil ve uçaklara bel bağlamayan modern

1940'ta ABD'li fizikçi Donald William Kerst tarafından geliştirilen, parçacık hızlandırıcı bir çeşit elektron makinası. (Çev.)

bir ulaşımdan nasıl söz edeceğimizi unutur olduk. Modern tıbbî bakım anlayışımız, umutsuzca hasta olan hayatları uzatma kabiliyetimizi vurgulamakta. Daha kompleks okullar ve hep daha uzun süreli eğitim gören öğretmenler dışında daha iyi bir eğitim tasavvur edemez hale geldik. Pahalı hizmetler üreten devasa kurumlar, yaratıcılığımızın ufuklarına hükmediyor.

Dünya görüşümüzü kurumlarımızda somutlaştırdık ve şimdi de onların tutsaklarıyız. Fabrikalar, basın-yayın araçları hastaneler, yönetimler ve okullar, dünyayı görüş tarzımızı kontrol altına alacak şekilde paketlenmiş ürün ve hizmetler üretiyorlar. Biz -yani zenginler- ilerlemeyi bu kurumların büyümesi olarak algılıyoruz. Arttırılmış hareket kabiliyetini, General Motors ve Boeing tarafından paketlenmiş bir lüks ve emniyet olarak kavrıyoruz. Genel refahın daha iyi hale gelişini, süresi uzatılmış ıstırapla birlikte paket sağlıktan başka bir şey demek olmayan doktor ve hastane miktarının artışı olarak telakki ediyoruz. Daha ileri öğrenim ihtiyacımızı, sınıflara her geçen gün daha fazla hapsolunma ile özdeşleştirmekteyiz. Bir başka deyişle biz eğitimi, muhafız nezareti, işler için ruhsat ve oy hakkıyla paketledik ve bunları, Hristiyan, liberal ve komünist erdemlerin aşılanmasıyla birlikte hep beraber sarıp sarmaladık.

Endüstri toplumu, yüz yıldan daha az bir zaman içinde temel insan ihtiyaçlarına göre patentli çözümleri kalıba döktü ve kendi icat ettiğimiz ürünlere yönelik talepler diye, ihtiyaçlarımızın Tanrı tarafından şekillendirildiği inancından bizi vazgeçirdi. Bu durum, Kuzey Atlantik topluluğu için olduğu kadar, Rusya ve Japonya için de geçerlidir. Tüketici, kendisine farklı kalite ve ambalaj içinde aynı temel paketleri sunacak olan aynı üreticilere devam eden bir bağlılık demek olan modası geçme olgusuna eğitilmektedir.

Endüstrileşmiş toplumlar bu türden paketleri, vatandaşların çoğu için kişisel tüketime yönelik olarak temin edebilir; fakat bu, o toplumların aklı başında veya tutumlu olduğunu, veyahut da

hayat tarzını yükselttiklerini ispatlamaz. Bilakis bunun tam tersi sözkonusudur. Vatandaş paket ürün ve hizmetlerin tüketimine ne kadar çok eğitilirse, çevresini şekillendirme konusunda da o kadar zayıf etkiye sahip görünür. Bu kimsenin enerji ve parasal imkanları, kendi ürünlerinin hep daha yeni modellerini temin ederken tüketilir ve çevre ise, onun tüketim tiryakiliklerinin bir yan ürünü haline gelir.

Bahsettiğim "paket miktarları"nın dizaynı, temel ihtiyaçları doyurmanın yüksek bedelinin ana sebebidir. Her şahıs kendi arabasına "ihtiyaç duyduğu" sürece, şehirlerimiz, daha uzun trafik tıkanıklıklarına ve bunları rahatlatmaya yönelik anlamsız biçimde pahalı olan çarelere tahammül etmek zorunda kalacaktır. Sağlık, maksimum hayatta kalma müddetini ifade ettiği sürece, hastamız, hep daha çok olağanüstü cerrahi müdahaleler ve bunların sonucu olan ağrı dindirici ilaçlar temin edecektir. Okulları, çocukları ana-babalarının elinden kurtarmak ve onları sokaktan ve işgücünden uzak tutmak için kullanmak istediğimiz müddetçe, bizim gençlerimiz bitip tükenmez bir eğitimle alıkonacaklar ve dayanaklılık sınavına tahammül etmek için hep daha çok teşvik edici bir nedene ihtiyaç duyacaklardır.

Bugün zengin uluslar trafik tıkanıklıklarının, hastanelere hapsedilmelerin ve okullardaki sınıfların deli gömleğini, hayırsever bir edayla, fakir uluslara empoze ediyorlar ve bunu da uluslararası ittifakla "kalkınma" olarak adlandırıyorlar. Dünyanın zengin, mürekkep yalamış ve tecrübelileri, önceden tartılıp paketlenmiş çözümlerini Üçüncü Dünya'ya sahici şeyler diye yutturmak suretiyle, kuşku uyandırıcı lütuflarına iştirak etmeye çalışıyorlar. Hemen hemen bir milyon kuzeydoğulu Brezilyalı, beş yüz mil yürüyerek kuraklıktan kaçarken, Sao Paulo'daki trafik tıkanıklıkları gittikçe büyüyor. Amipli dizanteri, nüfusun %90'ının yaşadığı gecekondu mahallelerine özgü bir hastalık olarak sürüp giderken, Latin Amerikalı doktorlar, sadece birkaç kişiye tatbik edecekleri birşey için New York'taki Özel Cerrahi

Hastanesi'nde eğitim görüyorlar. Küçücük bir azınlık Kuzey Amerika'da temel bilimler konusunda ileri derecede öğrenim görüyor. -Masrafları genellikle kendi devletleri tarafından karşılanmak üzere- Eğer bu kimseler Bolivya'ya herşeye rağmen yine de dönecek olurlarsa La Paz veya Cachabamba'daki gösterişçi derslerin ikinci sınıf öğretmenleri olurlar. Zenginler, kendi standart modellerinin artık geçerliliği kalmamış varyantlarını ihraç etmektedirler.

"İlerleme İçin Birlik", azgelişmişliğe dair hayırsever üretimin güzel bir örneğini teşkil eder. O, tüketici sınıflarının ilerlemesi ve Latin Amerikalı halk yığınlarının ehlileştirilmesi için bir ittifak olarak, sloganlarının hilafına olan şeyi başardı. Birlik, Güney Amerika'daki orta tabakaların tüketim kalıplarının modernizasyonunda, bu yığınları Kuzey Amerika metropolünün hakim kültürüyle bütünleştirerek atılan bir ana adım oldu. Bu birlik aynı zamanda, vatandaşların büyük çoğunluğunun isteklerini modernleştirdi ve onların taleplerini mevcut olmayan ürünler üzerinde sabitleştirdi.

Brezilya'nın yola koyduğu her bir araba, elli kişiyi otobüsle toplu taşımacılıktan mahrum bırakıyor. Satın alınmış her buzdolabı, müşterek bir dondurucu tesis etme şansını azaltıyor. Oldukça zeki bir Şilili ekonomist olan Jorge de Ahumada'nın ifadesiyle, Latin Amerika'da doktor ve hastanelere yatırılan her bir dolar, yüz kişinin hayatına malolmakta. Tehlikesiz içme suyu temin için harcanmış her dolar da yine yüz tane hayatı kurtarabliridi. Eğitime harcanan her bir dolar, çoğunluk pahasına birkaç kişi için daha çok ayrıcalık demek oluyor; ve olsa olsa, okulu terketmelerinden önce kendilerine, okula daha fazla devam edenlerin daha çok yetki, servet ve itibar kazandıkları öğretilmiş olan kimselerin sayısını arttırıyor. Böylesi bir eğitimin yaptığı şey, öğrenim görenlere daha çok öğrenim görenlerin üstünlüğünü öğretmektir.

Bütün Latin Amerika ülkeleri, okul sistemlerini geliştirmek için çılgınca bir çaba içinde. Şu an, eğitime -ki burada resmi öğ-

retim demektir- vergi kaynaklı kamu gelirlerinin %18'inden daha azını harcayan ülke yoktur; ve bunların pek çoğu da hemen hemen bu miktarın iki katını yatırmaktadır. Fakat bütün bu dev yatırımlara rağmen hiç bir ülke, eğitim dolu beş yılı, nüfusunun 1/3'ünden fazlasına vermeyi başaramamakta; eğitime yönelik arz ve talep, geometrik biçimde birbirinden ayrılmaktadır. Ve, eğitim için söz konusu olan bu durum, Üçüncü Dünya'nın modernizasyonu sürecine dahil çoğu kurumun ürünleri için de aynı derecede geçerlidir.

Halen piyasaya kabul ettirilmiş olan ürünlerin sürüp giden teknolojik yenilenmeleri genellikle tüketiciden ziyade üreticiye yarar sağlamaktadır. Son derece kompleks üretim süreçleri, modası geçmiş modelleri boyuna değiştirme ve tüketicinin talebini satın aldığı şeyin marjinal ıslahı üzerine odaklaştırma imkanını, sadece büyük çaptaki tüketiciye tanımaya meyletmektedir. Beraberindeki yan etkiler ne türden şeyler olursa olsun önemli değildir: Daha yüksek fiyatlar, azaltılan hayat süresi, çok daha az genel yararlılık ve onarımın daha yüksek maliyeti gibi. Mesela, basit bir teneke kutu açacağının çok yönlü kullanımlarını hatırlayalım; halbuki elektrikle işleyeni, -eğer o da çalışacak olursa,- sadece belirli türdeki kutuları açmaya yaramakta ve neredeyse yüz kat daha pahalıya malolmaktadır.

Bahsini ettiğim bu durum; bir tarımsal makina parçası ve akademik bir derece için de aynı oranda söz konusudur. Midwestli* bir çiftçi, otoyollarda saatte 70 mil hızla gidebilen, elektrikle çalışır cam silecekleri ve koltukları olan ve bir iki yıl içinde yenisiyle değiştirilebilen dört dingilli bir araç ihtiyacından emin hale gelebilmektedir. Dünyadaki çiftçilerin çoğu ne böylesi bir hıza ihtiyaç duyarlar, ne de bu türden bir konforla tanışmışlıkları vardır; modası geçme diye bir şeyle de ilgilenmezler. Zamanın para demek olmadığı, elle çalışan sileceklerin yeterli olduğu ve

* ABD'nin orta bölgesine verilen isim. (Çev.)

bir ağır donanım parçasının bir nesilden daha fazla dayanması gerektiği bir dünyada bu insanlar düşük maliyetli ulaştırmaya ihtiyaç duyarlar. Böylesi bir makina-misal merkep, Amerikan piyasası için üretilmiş olanına nazaran bütünüyle farklı bir mühendislik ve planlama gerektirir. Bu araç, fabrika ürünü değildir.

Hemen hemen bütün Güney Amerika'nın, bir tıp doktorunun gözetimi olmaksızın süresiz periyodlar içinde görev yapabilen ikinci dereceden tıbbi görevlilere ihtiyacı vardır. Latin Amerika'daki üniversiteler, bağımsız bir şekilde çalışırken son derece sınırlı olan ilaç miktarını kullanmasını bilen ebe ve gezer doktorları eğitmeye yönelik bir süreç başlatmak yerine, sadece hastanede görev yapabilen profesyoneller ve gitgide daha da tehlikeleşen ilaçların nasıl satılacağını bilen eczacılar yetiştirmek için her sene yeni bir uzmanlaşmış hemşire okulu veya hemşirelik okulu veya hemşirelik yönetimi tesis etmektedir.

Dünya, iki sürecin biraraya gelmeye yüz tuttuğu bir çıkmaza doğru yaklaşıyor: Her geçen gün daha çok insan daha az sayıda temel tercih sahibi oluyor. Nüfustaki artış, geniş ölçüde reklam ediliyor ve panik yaratıyor. Ana tercihteki azalma, şiddetli ıstıraba yol açmakta ve devamlı surette görmezlikten gelinmektedir. Nüfus patlaması muhayyileyi istila ediyor ama, toplumsal muhayyilenin yavaş yavaş ilerleyen körelimi, markalar arası tercihteki artış şeklinde akla uygun hale getiriliyor. İki süreç, bir çıkmaz sokakta buluşuyor: Küçülen muhayyilelerimiz, isteklerini tatmin için şu an imrenilen toplumlarda satılmakta olan paketlerden başka bir yol düşünemezken, nüfus patlaması, gıda maddelerinden gebelik önleyici ilaçlara kadar her şey için hep daha çok tüketici temin ediyor.

Sıra ile bu iki faktör üzerinde duracağım; zira kanaatimce bunlar birarada, bize geri kalmışlığı tanımlama imkanı veren iki koordinatı teşkil etmektedirler.

Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda nüfus -ve orta tabaka- gittikçe büyümektedir. Orta tabaka ile halkın büyük çoğunluğu

arasındaki uçurum genişlerken, bu tabakanın geliri, tüketimi ve refah düzeyi artmaktadır. Kişi başına düşen tüketim oranının yükseldiği her yerde, insanların çoğu, 1945'te olduğundan daha az yiyeceğe hastalık esnasında daha az fiili bakıma, daha az anlamlı işe ve barınağa sahip olmaktadırlar. Bu durum kısmen kutuplaşan tüketimin bir sonucu, kısmen de geleneksel aile ve kültür yapısının çökmesinin neden olduğu bir olgudur. 1969'a gelindiğinde, İkinci Dünya Savaşı sonunda olduğundan daha çok insan -sadece sayılı bir miktarda değil, fakat aynı zamanda dünya nüfusunun belli bir yüzdesi olarak da açlıktan, acıdan ve barınaksız kalmaktan muzdaripti.

Az gelişmişliğin somut sonuçları, sınır tanımayan şeylerdir; fakat az gelişmişlik, aynı zamanda bir ruh halidir ve onu bir ruh hali ya da bilinç biçimi olarak anlamak dönüm noktasına ait bir problemdir. Bir ruh hali olarak az gelişmişlik, kitle ihtiyaçlarının, her daim çoğunluğun ulaşamayacağı şeyler olan paket çözümlerin yeni markaları için talebe dönüştürüldüğü sırada zuhur eder. Bu anlamdaki az gelişmişlik, hatta okul, kalori, araba ve klinik miktarının da aynı zamanda arttığı ülkelerde bile süratle tırmanışa geçmektedir. Bu ülkelerdeki yönetici gruplar, zengin bir kültür için tasarlanmış olan hizmetler geliştirirler; bu yolla talebi bir kez tekellerine aldılar mı, artık, çoğu ihtiyacı asla tatmin edemezler.

Bir bilinç tarzı olarak az gelişmişlik, bizim, Marks ve Freud'un dilinde *Verdınglıchung* veya somutlaştırma diye adlandırdığımız şeyin nihai bir sonucudur. Somutlaştırma ile, gerçek ihtiyaçların kavranışının, toplu üretim mallarına talep şeklinde sabitleştirilişini ifade etmek istiyorum. Mesela susuzluğun, kola cinsinden bir meşrubat ihtiyacına dönüştürülüşünü kastediyorum. Bu çeşit somutlaştırma, temel insan ihtiyaçlarının, potansiyel tüketicilerin muhayyilesine hükmetmeyi başaran büyük bürokratik kurumlar tarafından çekip çevrilmesi esnasında meydana gelir.

Şimdi tekrar eğitim sahasından verdiğim örneğe dönelim. Öğretimin yoğun bir şekilde reklam edilmesi, okula devam ile eğitimin öylesine birbirine yakın bir teşhisine yolaçıyor ki, günlük dilde bu iki kavram birbirinin yerine geçeebiliyor. Bir kez bütün insanların muhayyilesi "okullulaştırıldı" mı veya okulun, resmi eğitim üzerinde bir tekel olduğu inancı aşılandı mı artık o zaman, zenginlerin çocukları için parasız yüksekokul ve üniversite eğitimi temin etmek üzere, okumamış kimselere vergi yüklenebilmektedir.

Az gelişmişlik, "patentli" ürünlerin yoğun biçimde pazarlanması yolu ile ulaşılan, yükselmekte olan şiddetli istek düzeylerinin sonucudur. Bu anlamda günümüzde vuku bulan az gelişmişlik, eğitimin ne türden bir şey olması gerektiğine dair benim taşıdığım inancın tam tersidir: Yani, insan potansiyelinin yeni düzeylerinden yana vukufun uyanması ve beşer hayatını beslemek için insanın yaratıcı kabiliyetlerinin kullanımı. Bununla beraber, az gelişmişlik, toplumsal bilincin önceden tartılıp paketlenmiş çözümlere terkedilişini de içermektedir.

"Yabancı" ürünlerin pazarlanışının az gelişmişliği arttırdığı süreç, sıklıkla, en yüzeysel yollarla anlaşılır. Bir Latin Amerika gecekondu bölgesindeki Coca-Cola tesisi karşısında nefret duyan aynı adam, yanı başında büyüyüp gelişen yeni bir öğretmen okulunu görünce gurur duyar. Bu kimse, "Cola-Mex." (Mex.: Mexico (Ç.)) ile yer değiştirmiş olarak görmek istediği alkolsüz bir içeceğe dair yabancı bir "ruhsat"a tanık olduğu için içerler. Fakat aynı kişi, ne pahasına olursa olsun eğitimi bütün yurttaşlarına zorla kabul ettirmeye hazırdır ve bu kurumun dünya pazarında adamakıllı ağa düşürülmesini sağlayan görünmez ruhsattan habersizdir.

Birkaç yıl önce, Mexquital'daki çöllük bir arazide 60 ayak ebadında bir Coca-Cola tabelasını monte etmeye çalışan işçileri seyretmiştim. O sıralar ciddi bir kuraklık ve kıtlık Meksika'nın dağlık bölgelerini kasıp kavuruyordu. Ixmiquilpan'daki yoksul bir

Amerikan kızılderilisi olan evsahibim, misafirlerine oldukça değerli siyah şeker - suyu dolu küçücük bir tequila bardağını daha yeni ikram etmişti. Bu manzarayı her ne zaman hatırlasam hala öfkelenirim; fakat, iyi niyetli ve dolgun ücretli bürokratların ciddi bir şekilde Latin Amerika'daki okul müfredatını tartıştığı UNESCO görüşmeleri hatırıma geldiğinde ve daha çok sayıda okul ihtiyacı düşüncesini destekleyen gayretkeş liberallerin nutuklarını düşündüğümde çok daha fazla öfkelenirim.

Okulların pazarlayıcıları tarafından tertiplenen hile, Coca-Cola veya Ford firması temsilcisinin kendini beğenmiş satıcılığından daha az meydanda olan, fakat çok daha temelli bir olgudur; zira, okullu kimse kendi halkını çok daha fazla alışkanlık yapıcı ilaç konusunda dolandırmaktadır. İlkokula devam etme, masum bir lüks değildir; fakat daha ziyade, işçiyi patronun emrine amade kılan bir şey cinsinden, Ant'lı kızılderilinin koka* çiğnemesine benzer bir şeydir.

Bireyin ulaştığı eğitim dozu ne kadar yüksek olursa, bu kişinin okuldan ayrılma deneyimi o kadar çökertici olmaktadır. Yedinci sınıftayken okulu terkeden öğrenci, üçüncü sınıftan ayrılandan çok daha şiddetli bir biçimde hissetmektedir aşağılığını. Üçüncü Dünya'daki okullar, afyonlarını, geçmiş zamanların kiliselerinden çok daha etkili bir şekilde zerketmektedirler. Bir toplumun bilini tedrici olarak terbiye edilirken, bireyleri de, başkalarına nazaran aşağı derecede olmaksızın hayat sürmenin mümkün olabileceği düşüncesini yavaş yavaş yitirir. Kitleler kırsal kesimden şehre göç ederken, amelenin miras olarak alınmış aşağılığı, başarısızlığından bizzat kendisi sorumlu tutulan okul kaçağının aşağılıyla yer değiştirir. Okullar sosyal tabakalaşmanın ilahi kaynağını, kiliselerin her daim yapageldiğinden çok daha fazla bir katılıkla kitabına uydurur.

Latin Amerika'daki bütün ilkeler, vakitsiz bir şekilde okulu

* Güney Amerika'ya mahsus, yaprakları kokainli bir bitki. (Çev.)

terkeden öğrencileri, yasal yükümlülüklerini yerine getirmeyen vatandaşlar olarak tespit eden kanunlar çıkarırken, bu ülkelerden hiçbiri bugüne kadar Coca-Cola veya otomobillerin tüketiminde yetersiz kalan genç tüketicileri yasaya aykırı davranan kişiler olarak ilan etmedi. Geçenlerde Brezilya hükümeti, eğitimin yasal olarak zorunlu ve parasız olduğu yılların sayısını hemen hemen iki katına çıkardı. Artık bundan böyle onaltı yaşın altında olup da okulu terkeden her Brezilyalı, ömrü boyunca, yasal olarak zorunlu bir ayrıcalık fırsatından istifade etmediği şeklindeki kınamayla yüzyüze gelecektir. Bu yasa, böylesi eğitim düzeylerinin gençlerin yalnızca %25'ine temin edileceği günü en iyimser olanların bile önceden sezemediği bir ülkede onandı. Eğitimin uluslararası standartlarının benimsenmesi, çoğu Latin Amerikalıyı daima marjinaliteye veya toplumsal hayattan tecrite, kısacası az gelişmişliğe mahkum ediyor.

Toplumsal hedeflerin tüketim düzeylerine dönüştürülüşü sadece bir kaç ülkeye münhasır kılınmamaktadır. Bugün kültür, ideoloji ve coğrafyanın bütün sınırları boyunca uluslar, kendi otomobil fabrikalarını, tıb ve öğretmen okullarını kurmaya doğru yol alıyorlar; bunların çoğu ise, olsa olsa, yabancı ülkelerde ve büyük ölçüde de Kuzey Amerika'da görülen modellerin kötü taklitlerinden başka bir şey değildir.

Üçüncü Dünya, kurumlarında gerçekleşecek köklü bir devrime muhtaçtır. Son neslin yaptığı devrimler, ezici bir biçimde politik idi. Yeni bir ideolojik gerekçeler takımıyla birlikte yeni bir insanlar grubu, esas itibarı ile aynı skolastik, tıbbi ve pazar kurumlarını yeni bir müşteriler grubunun yararına işletme yetkisini üstlendi. Kurumlar radikalce bir değişikliğe uğratılmadığı için, yeni müşteriler grubu, önceden hizmet verilenler olarak takriben aynı miktarda durmaktadır. Bu durum, eğitim olayında açık seçik bir şekilde görülebilmektedir. Öğretimin kalitesi konusunda değer biçmede kullanılan standartlar, uluslararası anlamda paylaşılmaya yüz tutalı beri, bugün öğrenci başına düşen öğretim

maliyeti her yerde karşılaştırılabilir niteliktedir. Okula girebilmek şeklinde anlaşılan halkça finanse edilmiş eğitime ulaşabilmek olayı, her yerde kişi başına düşen gelire bağlıdır. (Çin ve Kuzey Vietnam gibi yerler, belki anlamlı istisnalardan olabilir.)

Üçüncü Dünya'nın her yerinde modern kurumlar, uğruna yeniden meydana getirilmiş bulundukları eşitlikle ilgili hedefler konusunda fena halde verimsiz durumdadırlar. Fakat çoğunluğun toplumsal muhayyilesi, bu kurumlar üzerinde saplanıp kalması yoluyla yok edilmediği müddetçe, Üçüncü Dünya'da kurumsal bir devrimi planlama ümidi, zenginler arasında olduğundan daha çoktur. Bundan dolayıdır ki, "modern" çözümlere karşı uygulanabilir alternatifler geliştirme görevi ivedilik arzetmektedir.

Geri kalmışlık, pek çok ülkede kronikleşmek üzeredir. Bahsini ettiğim devrim, bunun vuku bulmasından önce gerçekleşmeye başlamalıdır. Bu noktada eğitim, yine özel bir örnek sunmaktadır: Eğitime dair kronik geri kalmışlığın zuhuru, öğretim talebinin -eğitim kaynaklarının okul sistemi üzerine bütünüyle toplanışının tam ittifak sağlanmış bir politik talep haline geleceği kadar- yaygınlaştığı bir zamanda cereyan eder. Bu noktada eğitimin, resmi öğretimden tefrik edilişi imkansızlaşır.

Gittikçe daha da artan geri kalmışlığa karşı mümkün olan tek çözüm yolu, daima farklı bir sermaye yapısına sahip olacak olan alanlar için uzun vadeli bir hedef olarak planlanan temel ihtiyaçlara yönelik bir cevaplamadır. Mevcut kurum, hizmet ve ürünlere dair alternatiflerden bahsetmek, onları tam bir kesinlikle tanımlamaktan daha kolay bir iştir. Benim amacım ne bir ütopya resmetmektir, ne de alternatif bir gelecek için senaryo metinleriyle uğraşmak. Araştırmacının yönelmesi gereken basit istikametleri gösteren örnekler bizim için kafi gelmelidir.

Bu türden kimi örnekler halihazırda verilmiş durumda. Özel arabalar yığınına karşı otobüsler, dağlık arazideki hızlı olmayan taşımacılık için tasarlanmış araçlar ise, standart kamyonlara kar-

şı alternatiflerdir. Sağlık bakımından tehlike taşımayan su, yüksek maliyetli cerrahiye yönelik bir alternatiftir. Keza tıp işçileri, doktor ve hemşirelere bir alternatif teşkil etmektedirler. Halkın yiyecek deposu da pahalı mutfak donanımına karşı bir alternatiftir. Ve daha bunun gibi bir düzine alternatif tartışılabilir. Ancak, mesela yürümek, niçin motorlu taşıtlarla hareket etmeye karşı uzun vadeli bir alternatif olarak düşünülmemekte ve bunun şehir planlamacısına dayatacağı talepler incelemeye alınmamaktadır? Ve yine barınakların inşası niçin standartlaştırılamamakta, unsurlar önceden hesaplanamamakta ve her bir vatandaş, bir yıllık kamu hizmeti içerisinde kendi sağlıklı evini nasıl inşa edeceğini öğrenmeye niçin mecbur tutulamamaktadır?

Eğitim konusundaki alternatiflerden sözetmek ise daha zordur; bunun bir sebebi, okulların son zamanlarda iyi niyet, muhayyile ve para gibi mevcut eğitim kaynaklarını herkesten önce ele geçirme hakkına bütünüyle sahibolmasıdır. Fakat tam da burada biz, araştırmanın takibetmesi gereken istikameti gösterebiliriz.

Bugünkü haliyle öğretim, aralıksız olarak birbirini takibeden yıllar boyunca, yaklaşık senede bin saat olmak üzere çocukların derecelendirilmiş ve müfredat programı çerçevesine alınmış bir şekilde sınıflara devamı olarak anlaşılmaktadır. Latin Amerika ülkeleri her bir vatandaşına bu hizmeti ortalama olarak sekiz ila otuz ay süreyle sunabilmektedir. Bunun yerine niçin otuz yaşın altındaki bütün vatandaşlar için yılda bir veya iki ay zorunlu hale getirilmemektedir?

Günümüzde para, büyük ölçüde çocuklara harcanıyor oysa yetişkin bir kimsenin tahsili, çocuk için harcanan zaman ve yapılan masrafın onda biri kadar bir harcama ile gerçekleştirilebilir. Yetişkin olayında, yapılan yatırıma doğrudan doğruya bir karşılık vardır; ister bu kimsenin gördüğü öğrenimin başlıca önemi, ailesinin kalabalıklığı ve geleceğine dair üstleneceği sorumluluk konusundaki yeni anlayışı, politik uyanıklığı ve istekliliğinde gö-

rülsün, isterse ağırlık, arttırılmış verimlilik konusuna verilsin. Yetişkin kimse sadece kendi çocuklarının eğitimine katkıda bulunmakla kalmayıp, başkalarının çocukları için de aynı derecede yararlı olabileceği için, onun eğitiminde iki kat kazanç vardır. Bu avantajlara rağmen, okulların bütün kamu kaynaklarında öncelik sahibi olduğu Latin Amerika'da temel okur-yazarlık programları ya çok az bir desteğe sahiptir ya da hiç. Daha da kötüsü bu programlar, Brezilya'da ve feodal ya da endüstriyel oligarşinin askeri desteğinin eski iyiliksever maskesini indirdiği yerlerde halen acımasızca lağvedilmektedir.

Bir başka imkanın ise tanımlanması daha zordur; zira halen kendisine verilebilecek örnek mevcut değil. Bunun için, biz her vatandaşa asgari bir şans tanıyacak şekilde düzenlenmiş eğitim için, kamu kaynaklarının kullanımını tasavvur etmeliyiz. Eğitim, seçmenlerin büyük çoğunluğunun politik bir kaygısı haline gelecektir; ancak sadece, her birey, kendisi sayesinde mevcut olan eğitim imkanları konusunda tam bir idrak ve bu imkanlar için nasıl hak talep edeceğine dair bir miktar fikir sahibi olduğu zaman. Eğitime tahsis edilen kamu kaynaklarını, yasal olarak okul çağında bulunan çocuk sayısına taksim ederek ve yedi, sekiz ve dokuz yaşındaki hakkını kullanmayan bir çocuğun, on yaşında birikmiş haklarının emrine amade olacağını garantiye alarak evrensel bir "GI Bill of Rights"* benzeri bir şey düşünülebilir.

Bir Latin Amerika cumhuriyetinin kendi çocuklarına sunabileceği cinsten zavallı bir eğitim hakkı ne temin edecektir ki? Kitaplar, resimler, kutu şeklindeki tahtalar, oyunlar ve oyuncaklardan oluşan hemen bütün temel araç ve gereçler, gerçekten yoksul olan kimselerin evinde asla bulunmayan, fakat, orta tabakadan bir çocuğa -eğitsel gelişimini sağlayacak şeyler olarak- alfabeyi, renkleri, şekilleri ve diğer nesne ve olay türlerini öğrenme imkanı tanıyacak şeylerdir. Bu tür araç-gereçlerle okul arasında-

* ABD ordusundaki kıdemliler için maluliyet tazminatı, tıbbi bakım, eğitim yardımı vb. gibi haklar sağlayan federal yasalar.(Çev.)

ki tercih apaçık ortadadır. Maalesef, yoksullar, yani bu tercihin sadece kendileri için bir gerçeklik ifade ettiği kimseler, bu seçim hakkını asla tecrübe edemezler.

Bugün meydanı herkesten önce kapmış durumda olan ürün ve kurumlara dair alternatifleri belirlemek hayli zor bir iştir; bunun sebebi ise sadece -işaret etmeye çalışmakta olduğum gibi- bu ürün ve kurumların realiteyi kavrayışımızı kendi başlarına şekillendirmeleri değil, fakat aynı zamanda, yeni imkanların inşasının, amaç ve aklın, genellikle tesadüfen meydana gelenden ziyade daha yüksek bir düzeyde yoğunlaşmasını gerektirmesidir. Tabiatlarını gözönünde bulundurmaksızın kendine has problemlerin çözümü üzerinde amaç ve aklın bu yoğunlaşması konusundaki araştırma çağrısına alışır olduk, geçen yüzyıl boyunca.

Bununla beraber yine de ne tür bir araştırmadan bahsettiğimi açıklığa kavuşturmam lazım. Fizik, mühendislik, genetik, tıp veya bilime dair temel araştırmayı kastetmiyorum. F.H.C. Crick, Jean Piaget ve Murray GellMann gibi kimselerin çalışması, bilimin öteki sahalarındaki ufkumuzu genişletmeye devam edebilir. Bu adamların ihtiyaç duyduğu laboratuvarlar, kütüphaneler ve özel olarak eğitilmiş yardımcı kimseler, onların, dünyanın birkaç başkentinde toplanmasına neden olmaktadır. Yaptıkları araştırma, pratik anlamda herhangi bir ürün üzerine yapılan çalışma için ana prensip temin edebilir.

Burada, her yıl uygulamalı araştırmaya harcanan milyarlarca doları söz konusu etmiyorum. Bu para büyük ölçüde, mevcut kurumlar tarafından kendi ürünlerinin mükemmelleşmesi ve pazarlanması amacıyla sarfedildiği için. Uygulamalı araştırma, uçakları daha süratli ve havaalanlarını daha emniyetli, tıbbı daha spesifik ve güçlü, doktorları, öldürücü yan etkilerini kullanma konusunda daha yetenekli yapmak; sınıflara daha çok ilim-irfan paketlemek ve büyük bürokrasilerin yönetilmesi için metodlar geliştirmek üzere harcanan para demektir. Bu, eğer biz otomobillere, hastanelere, okullara ve diğer pek çok sözde "modern haya-

tın mutlaka gerekli aletlerine" karşı temel alternatiflere ulaşma şansına sahip olacaksak, kendisi için bir çeşit dipkoçanı* türünün her nasılsa geliştirilmesi gereken araştırma çeşididir.

Ben, apaçık ortada olan nedenlerden dolayı bugüne kadar büyük ölçüde ihmal edilmiş olan, farklı ve özellikle de zor bir araştırma türü düşünüyorum. Günümüzde piyasaya hükmeden ürünlere, hastanelere ve hasta canlıların korunmasına adanmış uzmanlıklara; uygun yaşta olmayanlardan doğru müfredatı takibetmeyenlerden, yeterli miktarda aralıksız saatler boyunca bir sınıfta oturmayanlardan, öğrenimlerinin karşılığını muhafız nezareti, imtihanla eleme ve belgelemeye boyun eğerek veya egemen elitin değerlerine inanmaya kandırılarak ödemeyecek olanlardan eğitimi esirgeyen okullara ve paketleme süreçlerine alternatifler bulmaya yönelik bir araştırma yapılmasını istiyorum.

Önceden tartılıp paketlenmiş çözümlere yönelik esaslı alternatifler konusundaki bu karşı-araştırma, eğer yoksul uluslar yaşanmaya değer bir geleceğe sahip olacaklarsa, en ciddi biçimde ihtiyaç duyulan bir unsurdur. Böylesi bir karşı-araştırma "2000 yılı" adına yapılan çoğu çalışmadan farklıdır; zira, bu çalışmaların büyük kısmı, halihazırdaki ileri bir teknolojinin düzenlenmesinde çeki-düzen vermeler yoluyla radikal değişiklikleri araştırmaktadır. Bahsettiğim karşı-araştırma, faraziyelerinden birisi olarak, Üçüncü Dünya'daki devam ettirilmiş sermaye eksikliğini almalıdır.

Bu tür bir araştırmanın güçlükleri ortada. Araştırmacı, herşeyden önce, bütün gözlere apaşikar olarak görünen şeylerden şüphe etmelidir. İkinci olarak, karar verme gücüne sahip olan çevreleri, kendi kısa vadeli çıkarları hilafına hareket etmeye ikna etmeli veya bu kimseler üzerinde bu şekilde hareket etmeleri için baskı yapılmalıdır. Ve son olarak o, kökten değiştirmeye kalkıştığı bir dünyada bir birey olarak hayatiyetini öyle devam ettirme-

(*) Dipkoçanı araştırması için bkz. Ivan Illich, Şenlikli Toplum, Ayrıntı Yayınevi, İst. 1989, s.85. Çev.)

lidir ki, imtiyazlı azınlık arasındaki meslektaşları onu, tam da üzerinde hepimizin ayakta durduğu yeryüzünün bir yıkıp yokedicisi olarak görsünler. Bu kimse, eğer yoksulların yararına olarak başarılı olursa, teknolojik bakımdan ileri toplumların, bu görüşü benimsemiş "yoksullara" herşeye rağmen gıpta edebileceğini bilir.

İster Kuzey veya Güney Amerika'da, isterse Rusya veya İsrail'de yaşasınlar, kalkınma politikaları üreten şu kimseler için normal bir rota mevcuttur. Bu istikamet, kalkınmayı belirleyecek ve aşina oldukları, kendi ihtiyaçlarını tatmin etmek için kullanmaya alışkın oldukları ve onlara, üzerinde güç veya kontrolü elinde tuttukları kurumlar yoluyla çalışma imkanı veren yöntemlere bu kalkınmanın hedeflerini oturtacaktır. Bu formül başarılı olamadı ve olmamalıdır da. Dünyada, hatta süpergüçlerin birleşik şubelerinde ve uzay bütçelerinde bile kalkınmayı bu hareket hattı üzre başarmaya yetecek miktarda para bulunmamaktadır.

Siyasal devrimler gerçekleştirmeye çalışanlar tarafından, benzer bir rota takibedilmektedir. -özellikle de Üçüncü Dünya ülkelerinde- Bu kimseler sık sık, öğrenim ve tıbbi bakım gibi halihazırdaki elitlerin mutad ayrıcalıklarından olan hizmetleri bütün vatandaşlar için ulaşılabilir şeyler haline getireceklerine dair vaatte bulunuyorlar; bu boş vaadi ise, siyasal rejimde meydana gelecek bir değişikliğin kendilerine, bu imtiyazları üreten kurumları yeterince büyütme imkanı tanıyacağı inancı üzerine temellendiriyorlar. Bundan dolayı mezkur devrimcilerin bu vaat ve ısrarı, tam da önerdiğim karşı-araştırma tarafından tehdit edildiği gibi, günümüzdeki mütehakkim üreticilerin bir pazarıdır.

Vietnam'da bisikletlere binmiş ve sivriltilmiş bambu sopalarıyla silahlanmış bir halk, araştırma ve üretimin devamlı olarak tasarlayıp icat edişine göre en ileri düzeyde olan makinaları sekteye uğrattı. Biz insanın yaratma yeteneğinin makinalı kuvveti altedebileceği bir Üçüncü Dünya'da hayatta kalmayı araştırmalıyız. Gittikçe artan azgelişmişliğe doğru yönelen felaket getirici

eğilimi tersine çevirmenin tek yolu, olanca zorluğuna rağmen, kabul ettirilmiş çözümlere, yine bunları gerekli kılan talepleri değiştirebilmek için aldırış etmemeyi öğrenmektir. Sadece özgür insanlar kendi zihniyetlerini değiştirebilirler ve şaşırtılabilirler; ve hiçkimse bütünüyle özgür değilken, bazıları diğerlerine göre daha özgürdür.

Eğitim Yerine...

60'lı yılların sonlarına doğru, Meksika'nın Cuernavaca şehrinde Kültürlerarası Belge Toplama Merkezi'nde (CIDOC) endüstriyel üretim tarzının tekelini ve endüstri ötesi bir çağa uygun düşecek kavramsal alternatifleri ele alan bir dizi seminer vermiştim. Analize tabi tuttuğum ilk endüstriyel sektör okul sistemi ve onun ürünü kabul edilen eğitim idi. Bu süreç zarfında kaleme alınan yedi ayrı deneme 1971 yılında "Deschooling Society"* adı altında basıldı. Bu kitaba gelen tepkilerden anladım ki, zorunlu öğretimin istenmeyen gizli işlevlerini tasvirim (öğretimin "gizli müfredat programı"), sadece sözde parasız okulların müteşebbisleri tarafından değil, fakat aynı zamanda, kendilerinin, yetişkin eğiticilerine dönüşmesinden endişe eden öğretmenler tarafından da suistimal ve tahkire maruz bırakılıyordu.

Aşağıdaki deneme 1971 ortalarında yazıldı. Bu denemeyle vurgulamak istediğim şey, herhangi bir toplumun okullarına olan bağımlılığına karşı alternatif getirmek demenin, insanlara, bilme ihtiyacı olarak uzmanların bu insanlar hakkında karar verdiği şeyi öğretecek yeni eğilimler yaratmak demek olmadığı, bilakis, beşer ve sahip olduğu çevre arasında, radikal anlamda yeni bir ilişkinin tesisini ifade ettiğidir. Müşterek öğrenim ve bireysel ilişkinin -ki dönüm noktasına ulaşmış olmakla birlikte hala ücretsizdir- yüksek seviyelerine kendisini adamış bir toplum, kurumsal ve endüstriyel büyümesine, pedagojik olarak motive edilmiş sınırlamalar getirmedikçe asla varlık bulamaz.

* Ivan Illich, Okulsuz Toplum, Birey ve Toplum Yay. Ankara, 1985. (Çev.)

Her geçen gün daha da çok öğretim temin ederek, dünyayı nesiller için daha iyi bir yer haline getirmeye çalıştık. Ancak ne var ki, gösterilen çaba şimdiye kadar başarılı olamadı. Daha ziyade öğrendiğimiz şey, eşitliği asla arttıramayan fakat, yola daha erken, daha sağlıklı veya iyi hazırlanmış olarak koyulanlara iltimas geçmesi gereken ve sonu görünmeyen bir eğitim merdivenine çocukları tırmanmak zorunda bırakmak; zorunlu öğretimin, çoğu insan için özgürce bir öğrenim isteğini öldürdüğü, ve paketler içinde dağıtımı yapılacak bir eşya gibi muamele gören ve özel mülkiyet şeklinde kabul gören bilginin, bir kez ele geçirildi mi, artık daima kıt bulunur birşey olması gerektiğidir.

İnsanlar birdenbire farkına vardılar ki, zorunlu öğretim araçlarıyla gerçekleşen kamu eğitimi, toplumsal, pedagojik ve ekonomik anlamdaki meşruluğunu yitirmiştir. Buna karşılık, eğitim sistemini eleştirenler, güçlü ve ortodoksluktan uzak çözüm yolları önermektedirler; bu çözümler, her bireye tercihi olan eğitimi açık pazardan satın alma imkanı verecek olan vesika planından tutun da, eğitim sorumluluğunu okuldan alıp medya ve iş üzerinde çıraklığa vermeye kadar değişiyor. Bazı kimseler, kilisenin son iki yüzyıl zarfında bütün dünya üzerinde resmiliğini kaybedişi gibi, okulun da resmi kurum halinden çıkmak zorunda kalacağını sezinlemektedirler. Kimi reformcular, evrensel nitelikteki okulun, iddialarına göre herkesi modern toplum içindeki hayata daha iyi bir şekilde hazırlayacak olan türlü türlü yeni sistemlerle yer değiştirmesini önermektedirler. Yeni eğitim kurumları için yapılan bu teklifler, üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Okul sistemi içinde sınıfın ıslahı; serbest sınıfların bütün topluma yaygınlaştırılması; ve bütün bir toplumun tek bir dev sınıfa dönüştürülmesi. Fakat bu yaklaşımlar -reforme edilmiş sınıf, serbest sınıf ve dünya çapında sınıf- içinde her basamağın bir öncekine göre daha anlaşılmaz ve daha fazla nüfuz edici bir toplumsal denetimi haber verdiği, eğitimin planlı bir yükselişindeki üç aşama-

yı temsil etmektedir.

İnancım odur ki, okulun resmi kurum olmaktan çıkarılması kaçınılmaz bir hale gelmiştir; ve bir illüzyonun bu şekilde son bulması, bizi umutla doldurmalıdır. Ancak bunun yanında yine inanıyorum ki, "öğretim çağı"nın sona erişi, eğitimin, ıslahın ve uyum sağlamanın aynı anlama geldiği yerler olarak, global anlamda bir tımarhane veya hapishaneden sadece ismen ayrılabilecek olan global bir okul döneminin başlangıcı olabilir. Bundan dolayı, kanaatimce okulun çöküşü, bizi onun eli kulağında olan ölümünün ötesine bakmaya ve eğitim sahasındaki köklü alternatiflere yüzümüzü çevirmeye zorlamaktadır. Biz, insanoğlu için her geçen gün daha da saydamsız ve çirkin hale gelen bir dünyayı kafalara sokacak yeni ve korkunç eğitsel aygıtlar elde etmek için çalışabiliriz; veyahut da bütün insanların tekrardan olguları tanımasını ve hayatlarını biçimlendiren aletleri kullanmasını temin etmek üzere, teknolojinin, toplumu daha yalın ve saydam bir hale getirmek için kullanılacağı yeni bir çağa yönelik sınırlar vaz'edebiliriz.Kısacası biz, okulların resmiliğini elinden alabilir, veya bunun yerine kültürü okulsuzlaştırabiliriz.

Gizli Müfredat Programı

Karşı karşıya olduğumuz alternatifleri daha açık seçik bir tarzda görebilmek için, ilk olarak öğrenimi öğretimden ayırmalıyız; ki, bu da, öğretmenin hümanistik gayesini, okulun kemikleşmiş yapısının etkisinden ayırmak demektir. Bu gizli yapı, her daim öğretmenin veya okul yönetim kurulunun kontrolü dışında kalan bir öğretim süreci oluşturmaktadır. O, mutlaka şu mesajları verir: Bir birey, ancak öğretim sayesinde toplum içindeki yetişkin hayatına hazırlanabilir; okulda öğretilmemiş bir şeyin pek az bir değeri vardır ve okuldışında öğrenilen herhangi bir şeyin ise bilgi olarak değeri yoktur. Ben onu gizli müfredat programı diye adlandırıyorum; zira o, içinde gözle görülür müfredat programındaki bütün değişikliklerin yapıldığı, öğretim sisteminin de-

ğiştirilmez yapısını teşkil etmektedir.

Gizli müfredat programı, okul veya yeri neresi olursa olsun, her yerde aynıdır. O, belirli yaştaki bütün çocukların, diplomalı bir öğretmenin otoritesi altında, yılda yaklaşık 500 veya 1000 veyahut daha fazla saatler boyunca, takriben 30 kişilik gruplar halinde toplanmalarını gerektirir. Bu kurum, hangi aktivitelerin meşru "eğitim" olduğunu belirlemeye dair otorite iddia ettiği sürece, gizli müfredatın faşizmin, liberalizmin, katolikliğin, sosyalizmin veya kurtuluşun (liberation) prensiplerini öğretecek şekilde düzenlenip düzenlenmediği hiç önemli değildir. Siz, bir okuldan mezun olmadan meşru bir vatandaş veya doktor olamadığınız sürece, okulun amacının Sovyet veya ABD vatandaşları, teknisyenleri veya doktorları üretip üretmemesi hiç mühim değildir. Okula devam gibi anlaşıldıkları müddetçe, buluşup toplanmaların oto tamir atelyesinde mi, yasama meclisi veya hastanede mi, yoksa nerede gerçekleştiği farketmemektedir.

Gizli müfredat nezdinde önemi haiz olan şey, eğitimin okulda, derecelendirilmiş bir tüketim süreci yoluyla kazanıldığı zaman değerli olduğunu; bireyin toplum içinde yararlanma hakkına sahip olacağı başarı derecesinin, tükettiği öğrenim miktarına bağlı olduğunu; ve dünya üzre bilgi edinmenin, dünyanın kendisinden öğrenmekten daha değerli olduğunu öğrencilerin öğrenmesidir. Bir eğitim programı dahilinde gizli müfredat programının icra ettiği fonksiyon, öğretimi, diğer planlı eğitim biçimlerinden ayırır. Dünyadaki bütün okul sistemleri, kurumsal ürünlerine bakılarak tefrik edilen ortak karakteristiklere sahiptir ve bunlar ise bütün okulların ortak gizli müfredatlarının sonuçlarıdır.

Şurası açıkça anlaşılmalıdır ki, gizli müfredat programı, öğrenmeyi bir aktivite olmaktan çıkarıp, uğruna okulun piyasayı tekeline aldığı bir eşya haline getirir. Günümüzde bu eşyaya verdiğimiz isim "eğitim"; yani, değeri, öğrencilere bir sürecin (gizli müfredat programı) tatbikinin devamı ve pahalılığıyla ölçülebilen, okul adındaki profesyonelce tasarlanmış bir kurumun mik-

tarı ölçülebilir ve biriktirilerek çoğalması mümkün ürünü. M.A.* sahibi bir ilköğretim okulu öğretmeni, öğretme görevine olan uygunluk derecesine bakılmaksızın, daha az saatlik akademik kredisi olan bir öğretmene nazaran daha yüksek bir maaşa layık olur.

Bütün "okullulaştırılmış" toplumlarda bilgi, hayatta kalmanın en önde gelen zorunluluğu addediliyor; fakat aynı zamanda, ruble ve dolarlara göre çok daha kolay bir şekilde paraya çevrilebilen bir döviz biçimi olarak da. Biz, Karl Marks'ın yazıları sayesinde sınıflı toplumdaki işçinin işine karşı olan yabancılaşmasından dem vurmaya alışkın hale geldik. Şimdi ise, bireyin kendi öğreniminden -bu öğrenim bir hizmet uzmanlığının ürünü haline, kendisi de tüketici haline geldiği zaman- soğuyuşunu görmek durumundayız.

Birey ne kadar çok eğitim tüketirse, o kadar çok "bilgi stoku" ele geçirir ve bilgi sermayedarları hiyerarşisinde o kadar yükseğe çıkar. Bu nedenle eğitim, toplum için yeni bir sınıf yapısı belirlemektedir; ki bu toplum içinde, büyük çaptaki bilgi tüketicileri - yani bilgi stokunun daha büyük miktarlarını elde etmiş olanlar- toplum karşısında daha yüksek bir değere sahib olduklarını iddia edebilmektedirler. Bu kimseler, toplumun insan sermayesi makamında sağlam teminatları ve kendilerine tahsis edilmiş olan daha güçlü ve az bulunur üretim araçlarına açılan geçidi temsil etmektedirler.

Gizli müfredat programı böylece, hem eğitimin ne olduğunu tayin etmekte, hem de bu eğitimin tüketiciye yetki tanıyacağı verimlilik düzeyini ölçüp tartmaktadır. O, işler ve mukabili olan ayrıcalıklar -ki kimi toplumlarda kişisel kazanca, kimilerinde de zaman kazandıran hizmetler, daha ileri eğitim ve nüfuz için doğrudan talebe dönüşmektedir- arasındaki gittikçe büyüyen karşılıklı ilişki için bir mantık oluşturarak işe yaramaktadır. (Bu husus, İvar Berg'e ait olan "Eğitim ve İşler: Büyük Eğitim Soygun-

Master of Arts: Edebiyat Fakültesi master derecesi. (Çev.)

culuğu" (New York, 1970) gibi çalışmalarda tespit edilen öğretim ve mesleki ehliyet arasındaki uygunluğun eksikliği gözönüne alındığında özellikle önem arzetmektedir.)

Bütün insanları aydınlanmanın peşpeşe gelen safhalarına tabi tutma çabası, zeval bulmaya yüz tutan Orta Çağ'ın Büyük Sanatı olan simya ilminde derinden kökleştirilir. Moravyalı* bir piskopos, sözümona pansofist ve pedagog olan John Amos Comenius (1592-1670), pek doğru olarak modern okulların kurucularından biri kabul edilir. Kendisi, zorunlu öğrenim sınıflarının yedi veya oniki olmasını ilk öneren kimseler arasındadir. "Didactica Magna"sında okulları, "herkese herşeyi öğretecek" aygıtlar olarak tarif eder ve eğitimi daha ucuz ve iyi hale getirecek, mütekamil bir insanlığa doğru gelişmeyi herkes için mümkün kılacak olan fikirlerine uygun olarak, bilginin montaj hattında üretilmesi için bir proje taslağı çizer. Fakat Comenius bu konuda ilk etkilere sahip bir uzman değildi sadece; bunun yanında o, sanatının teknik dilini, çocuk yetiştirme sanatını tanımlamak için kullanan bir simyacıydı aynı zamanda. Simyacılar basit elementleri, bu elementlerin damıtılmış özlerini peşpeşe gelen yedi süblimleştirme safhasından geçirerek arıtma yollarını araştırıyorladı; ta ki hem kendilerinin hem de tüm dünyanın yararına olmak üzere altına dönüştürülebilsinler diye. Kuşkusuz simyacılar, bunu kaç kere denedilerse de başarılı olamadılar; ancak "bilim"leri her defasında başarısızlık için yeni nedenler buldu ve bu kimseler yeniden işe koyuldular.

Pedagoji, Ars Magna'nın** tarihinde yeni bir sayfa açtı. Eğitim, bilimsel büyünün yarattığı bir çevreye uygun düşen yeni bir insan tipi ortaya çıkaracak bir simyevi süreç için yapılan araştırma haline geldi. Fakat her gelen nesil, okulları için ne kadar çok harcama yaptıysa da, daima halkın büyük çoğunluğunun bu sü-

* Çekoslavakya'nın ortalarında bulunan tarihi bir bölge.(Çev.)

** Bütün bilgi sahalarının temeli anlamına gelen büyük sanatı ifade eden latince bir kelimedir.(Çev.)

reç sayesindeki aydınlanmaya uygun olmadığı ve insan elinden çıkma yapay bir dünyadaki hayat için hazırlıksız olduğu gerekçesiyle gözden çıkarılmaları gerektiği sonucu hasıl oldu.

Okulların başarısızlığa uğradığı düşüncesini benimseyen eğitim reformcuları üç gruba ayrılmaktadır. Elbette bunların en namusluları, daha iyi okullar vaadinde bulunan simyanın büyük üstadlarıdır. En ayartıcıları, her mutfağı bir simya laboratuvarı yapmayı vaadeden popüler büyücülerdir. En fesatçıları ise, bütün bir dünyayı tek bir dev ilim tapınağına çevirmek arzusunda olan yeni kainat masonlarıdır.

Günümüz simya üstadları arasında zikredilmeye değer olanlar, okulların -eğer bir yolu bulunup da ıslah edilebilirlerse- bugün başı dertte olanlarına nazaran ekonomik olarak daha uygun hale de getirilebileceğine ve bunun yanında daha büyük paket hizmetler satabileceğine inanan kimi büyük kuruluşlar tarafından istihdam edilen, veya desteklenen bazı araştırma yöneticileridir. Daha ziyade müfredat programıyla ilgilenen kimseler, onun geçerliliğinin kalmadığı veya günün mühim konularıyla ilgisinin bulunmadığını iddia etmektedirler. Böylece müfredat programı, Afrika Kültürü, Kuzey Amerika Emperyalizmi, Kadınlara Özgürlük Hareketi, Kirlilik veya Tüketim Toplumu üzerine yeni paket derslerle doldurulmaktadır. Pasif öğrenim yanlış bir şeydir diye -ki gerçekten böyledir- öğrencilere, mültefitkarane bir edayla, neyin ve nasıl öğretilmesini istediklerine dair karar verme serbestisi tanınmaktadır. Okullar hapishane binalarıdır; bu nedenle okul müdürlerine yetki verilmektedir, ip çekilerek ayrılmış bir Harlem sokağına okul sıralarını taşıyan sokak öğretmenlerini hoş karşılasınlar diye. Duyarlık eğitimi modaya uygun hale geliyor; onun için biz, derhal grup terapisini sınıfa taşıyoruz. Herkese herşeyi öğreteceği farzedilen okul, her çocuk için herşey haline geliyor.

Diğer bazı eleştirmenler, okulların modern bilimi yeterli olarak kullanamadığı görüşünde ısrar ediyorlar. Kimileri, çocuğun

tavrını değiştirirken eğitimciye kolaylık olsun diye ilaçlar verecek, kimileri de okulu, eğitim kumarının oynandığı bir stadyuma dönüştürecekti. Yine bazıları da sınıfı elektrikle çalışır hale getirecekti. Eğer bu kimseler Mc Luhan'ın basite kaçan talebeleri iseler, yazı tahtalarını ve ders kitaplarını multimedya* olaylarıyla değiştirirler; yok eğer Skınner'ı takib ediyorlarsa, davranış tarzını, modası geçmiş sınıf doktorlarından daha etkili bir biçimde değiştirmeye muktedir olduklarını iddia ederler.

Kuşkusuz bu değişikliklerin çoğu, birtakım olumlu etkilere sahiptir. Deneye dayanan okullarda daha az sayıda okul kaçağı görülmektedir. Ana-babalar, merkeziyetsizleştirilmiş bir bölgede, daha fazla bir katılım duygusuna sahibolmaktadırlar. Öğretmenleri tarafından çıraklığa seçilmiş öğrenciler, sınıfta oturanlara nazaran genellikle daha yetenekli hale geliyorlar. Kimi çocuklar İspanyolca bilgilerini dil laboratuvarlarında geliştiriyor; çünkü bu çocuklar, Portorikolu yaşıtlarıyla konuşmak üzere bir teybin düğmeleriyle oynamayı daha çok tercih ediyorlar. Ancak yine de bütün bu iyileşmeler, gizli müfredat programına el sürülmediği içindir ki, önceden tahmin edilebilen dar sınırlar içinde etkisini göstermektedir.

Reformcuların bazıları, parasız resmi okulların gizli müfredatını hafifletme arzusunda olmakla birlikte, bunu çok nadir olarak başarabilmektedirler. Kendilerinin daha ileri derecede olanlarına götüren parasız okullar, devam silsilesi uzun süreli kaytarmalarla sıklıkla sekteye uğratılsa bile, bir özgürlük serabı üretmektedirler. Ayartma yoluyla sağlanan okula devam, eğitsel muamele ihtiyacını, bir okul kaçağı görevlisinin zorlamasıyla sağlanan gönülsüz devamdan çok daha ikna edici bir biçimde kafalara sokmaktadır. Konforlu bir sınıftaki fazla sıkı olmayan öğretmenler, öğrencilerini, mezun oldukları anda hayatta kalmaya güç yetiremeyecek bir hale kolayca getirebilmektedirler.

(*) Mixed-Medye olarak da geçen bu tabir, teyp, film fotoğraf, slayt ve benzerini beraber kullanan gösteri anlamında kullanılmıştır.(Çev)

Bu okullardaki öğrenim, bir okul yönetim kurulundan ziyade -bu sefer- bir mahalli idarenin oybirliğiyle belirlenen, toplumsal anlamda değer biçilmiş kabiliyetlerin kazanımından başka birşey olmayan şeyler olarak, değişmeden öylece kalıp gitmektedir genellikle. Yani yeni papaz, kolaylıkla tanınabilen eski rahipten başkası değil.

Parasız okullar -gerçekten de parasız olanları - iki sınırlamayı gerçekleştirmelidirler: İlk olarak, sınıflandırılan okula devam olayına ve onaylı öğretmenler karşısında ders gören onaylı öğrencilere dair gizli müfredat programının ithalini önleyecek bir tarzda yönetilmelidirler. Ve daha önemlisi de, bu okullar, içerisinde bütün iştirakçilerin, personelin ve öğrencilerin kendilerini okullu toplumun gizli görevlerinden kurtarabilecekleri bir çerçeve temin etmelidir. İlk şart, sık sık parasız bir okulun hedefleri arasında dile getirilir. İkincisi ise pek nadir olarak kabul görür ve bir parasız okulun amacı olarak ifade edilmesi güçtür.

Eğitimin Gizli İşlevleri

Tanımlamaya çalıştığım gizli müfredat programı ile, öğretimin tefrik edilemez nitelikteki temellerini birbirinden ayırmak yararlı olacaktır. Gizli müfredet programı, okul vasıtasıyla kurumsal olarak resmiyet kesbeden ve modern topluma kabulün resmi töreni şeklinde görülebilecek olan bir ritüeldir. Eşitlikçi bir toplumun miti ile onun onayladığı sınıf-bilinçli realite arasındaki çelişkiyi gizlemek, bu ritüelin amacıdır. Tüm bunlar bir kez bu şekilde anlaşıldı mı, ritüeller sahibolduğu gücü kaybeder ve bu vak'a ise, günümüzde öğretim konusunda vuku bulmaya başlayan şeydir. Fakat, bugünlerde ifadesini öğretime ait törende bulan ve parasız okulların gerçekleştirdiği şey tarafından kolaylıkla güçlendirilebilen gelişme konusunda belirli asli işlevler -anlaşılmaz temeller- mevcuttur.

İlk bakışta, parasız okullar üzerine yapılacak herhangi bir ge-

nelleme aceleci ve düşüncesizce gibi görünür. Özellikle 1971'in Amerika, Kanada ve Almanya'sında bu okullar, yeni bir baharın binlerce çiçeğidir. Eğitsel kurumlar olduklarını iddia eden bu deneme niteliğindeki girişimler hakkında genellemeler yapılabilir. Fakat ilk önce biz, öğretim ve eğitim arasındaki ilişki üzerine daha derin bir anlayışı yakalamalıyız.

"Eğitim" kelimesinin yakın zamanlarda uydurulan bir sözcük olduğunu sık sık unuturuz. Bu kelime Reformasyon'dan* önce bilinmiyordu. Çocukların eğitiminden ilk defa Fransızca'da 1498 yılına ait bir belgede sözedilir. Bu yıl, Erasmus'un** Oxford'a yerleştiği, Savonarola'nın*** Fransa'da kazığa bağlanıp yakılarak öldürüldüğü ve Dürer'in,**** bize Orta Çağ'ın sonlarına abanan mahşer duygusunu güçlü bir biçimde anlatan Apocalypse'ini hakkettiği tarihti. "Eğitim" kelimesi İngiliz dilinde ilk olarak sekizinci Henry'nin Aragonlu***** Catherine'i boşadığı ve Lutherci Kilise'nin, Augsburg Kurultayı'nda Roma'dan ayrıldığı yıl olan 1539'da görülür. İspanya topraklarında ise, eğitim kelime ve düşüncesinin tanınmasından önce bir yüzyıl daha geçecektir. 1632'de Lope de Vega,****** Marcos Üniversitesi 60. kuruluş yıldönümünü kutlamaktadır. Öğrenim merkezleri, "eğitim" kavramının halk diline girmesinden önce de mevcut idi. O zamanlar siz klasikleri veya hukuğu "okuyordunuz"; hayat için eğitilmiyordunuz.

"Aklanma" için duyulan evrensel ihtiyaç, 16.yy. boyunca te-

* 16.yy Avrupa'sında Katolik kilisesini reforme etmeye yönelik bir girişim olarak başlayan ve Martin Luther tarafından önderlik edilip Protestan kiliselerinin tesisiyle sonuçlanan dini hareket.(Çev.)

** Desiderius Erasmus(1466-1536): Kuzey Avrupa rönesansının ünlü ustası, eski kilise metinleri ve klasik edebiyat araştırmacısı, hümanist bilgin.(Çev.)

*** Girolamo Savonarola(1452-1498): Öldürüldüğü için şehit addedilen İtalyan rahip, siyasi ve dini reformcu.(Çev.)

**** Albrecht Dürer (1471-1528): Alman rönesansının en büyük ustası sayılan ressam ve oyma baskı sanatçısı. O'nun 1498 tarihli "Mahşer" adlı ağaçbaskı dizisi derin bir gözlem ve düşgücü ürünü olarak görülmektedir.(Çev.)

***** Aragon: Kuzeydoğu İspanya'da tarihi bir bölge ve eski bir krallık.(Çev.)

****** 1562-1635 yılları arasında yaşayan İspanyol oyun yazarı ve şair.(Çev.)

olojik tartışmaların odağını oluşturdu. O, siyaseti akla uygunlaştırdı ve büyük çaptaki katliamlar için bir bahane olarak hizmet etti. Kilise hiziplere ayrıldı ve bütün insanların günahkar, kötü ve kaderleri belirlenmiş olarak doğduğu görüşlerine varıncaya kadar birbirinden oldukça farklı fikirleri kabul etmek mümkün hale geldi. Fakat 17.yy'ın başlarında yeni bir fikir birliği doğdu: Bu, insanların toplum için yetersiz olarak doğdukları ve kendilerine "eğitim" sağlanmadığı sürece de böyle kalacakları fikriydi. Eğitim, hayati önemi haiz nitelikteki yeterliğin aksini ifade ediyordu. Olaylara dair basit bilgiden ve insanın maddi hayatını şekillendiren araçların kullanımına dair yetenekten ziyade bir süreç anlamına geliyordu. Eğitim, herkesin yararına olarak üretilmesi gereken ve gözle görülür kilise'nin gözle görülmez lütfunu eskiden dağıttığı bir tavır içinde, yine bu insanlara verilmek zorunda olan elle tutulamaz bir eşya demek oluyordu. Toplum nazarında aklanma, doğuştan günaha benzer bir asli budalalık içinde doğan bir kimse için başlıca zaruret halini almaktaydı.

Öğretim ve eğitim arasındaki karşılıklı ilişki, Kilise ve din ya da daha genel kavramlar olarak ritüel ve mit arasındaki ilişki gibidir. Ritüel, miti yarattı ve şimdi de beslemektedir; o, mit üreticidir ve mit ise, sayesinde devam ettirilegeldiği müfredat programını doğurur. Toplumsal anlamdaki aklanmanın bütünü kuşatıcı bir türüne yönelik isimlendirme olarak "eğitim" (Hıristiyan teolojisi dışında) diğer kültürlerde spesifik bir benzerini bulamayacağımız bir düşüncedir. Ve eğitimin, öğretim süreci içinde üretimi, okulları, başka devirlerde varolmuş olan diğer öğrenim kurumlarından ayırır. Eğer biz, en serbest, idare altına alınmamış ve bağımsız olan okulların kusurlarına açıklık getirmek istiyorsak, bu nokta iyice anlaşılmalıdır.

Sınıfın basitçe bir ıslahının ötesine ulaşabilmek için parasız bir okul, yukarıda tarifini yaptığım öğretimin gizli müfredat programını dahil etmekten kaçınmalıdır. İdeal anlamda parasız bir okul, eğitimi sağlamaya çalışır ve aynı zamanda bu eğitimi, sı-

nıf yapısını meşrulaştırmak veya mazur göstermek için kullanılmaktan, öğrenciyi kimi soyut ölçülerle ölçmek için bir temel haline gelmekten ve onu baskı altında tutmaktan, denetlemekten ve kalıplar içine sıkıştırmaktan alıkor. Fakat parasız okul, "genel eğitim" sağlamaya çalıştığı sürece eğitimin gizli görevlerinden öteye gidemez.

Bu görevler arasında, bizi bütün herkese sanki bu insanlar uyrukluğa kabul sürecinden geçmesi gereken yeni kimselermiş gibi muamele etmeye zorlayan, Peter Schrag'ın "içegöç sendromu" diye adlandırdığı işlev vardır. Vatandaşlığa, sadece belge sahibi bilgi tüketicileri kabul edilir. İnsanlar eşit olarak doğmazlar ama, Alma Mater* tarafından, gebelik dönemi sayesinde eşit hale getirilirler. Bu insanlar, doğal çevrelerinden uzaklaştırılmalıdırlar ve günlük hayata uygun düşmeleri için yeteri derecede biçimlendirilecekleri bir toplumsal rahmin içinden geçmelidirler. Parasız okullar bu görevi, daha az çekici olan türlerine nazaran daha iyi bir şekilde yerine getirmektedirler.

Serbest eğitim kurumları, daha az serbest olanlarıyla bir başka karakteristiği daha paylaşır: Eğitime dair sorumlulukla olan ilişkilerini keserler; herhangi bir kurumu ebeveyn yerine koyarlar. Onlar, öğretimin, -eğer aile dışında gerçekleştirilirse- öğretmen kişinin sadece temsilci olduğu bir acenta tarafından yapılması gerektiği düşüncesini devam ettirirler. Okullulaştırılmış bir toplumda hatta aile dahi bir "kültürel değişim acentası"na indirgenir. Yönetim kurullarının tüzel amaçlarını yerine getirmeleri için öğretmenleri istihdam eden eğitim acentaları, teklifsiz dostluklar arasındaki ilişkileri koparmaya yönelik birer alettir.

Kuşkusuz çoğu serbest okul, yetki belgesi verilmiş öğretmenler olmaksızın işlemektedir. Böyle yapmakla onlar, yerleşik öğretmen sendikaları için ciddi bir tehdit oluşturmaktadırlar. Ne var

(*) Bir kimsenin devam ettiği öğrenim kurumu anlamına gelen latince bir deyim.(Çev.)

ki bu okullar, toplumun profesyonel yapısı için ise herhangi bir tehlike teşkil etmezler. Bir diploma, izin belgesi veya sendika kartına sahip olmasalar bile, yönetim kurulunun, seçtiği kimseleri kendi eğitsel çabasının gerçekleştirilmesi görevine tayin ettiği bir okul, bu suretle, öğretim mesleğinin meşruluğunu sarsmamaktadır; hatta yasal çalışmanın ahlak zabıta ruhsatını gerektirdiği bir ülkede çalışan ve özel bir ev işletmek suretiyle en eski bir mesleğin toplumsal meşruluğunu zedeleyen bir madamdan daha fazla sarsmamaktadır.

Serbest okullarda görev yapan çoğu öğretmenin, kendi adlarına ders verme imkanları yoktur. Bu kimseler, yönetim kurulu adına tüzel öğretim görevini, öğrenciler adına pek şeffaf olmayan bir öğretmen vazifesini ve genellikle de "toplum" namına çok daha mistik bir öğretim işini icra ederler. Bunun en iyi kanıtı, serbest okullardaki öğretmenlerin pek çoğunun, bir komisyonla birlikte okulun eğitimi nasıl sağlaması gerektiğine dair planlama yaparken, profesyonel meslektaşlarından daha fazla zaman harcamalarıdır. Bu insanlar yanılmalarıyla yüzyüze getirildiklerinde, komisyon toplantılarının süresi, çoğu alicenap öğretmeni özel okuldan parasız okula, bir yıl sonra ise daha da ötesine sürükler.

Bütün eğitim kuruluşlarının tumturaklı üslubu, kendilerinin, insanları birşey için, gelecek için şekle şemale soktuklarını beyan eder. Fakat onlar bu insanları, seleflerinin yöntemlerine yönelik yüksek bir tolerans düzeyini edinmelerinden önce bu vazife için muhayyer bırakmazlar: Yani günlük hayatın içinde olmaktan ziyade hayat için eğitim yöntemine ilişkin bir tolerans. Pek az sayıda serbest okul bunu tam anlamıyla gerçekleştirmekten kaçınabilir. Bununla birlikte bu okullar, kendilerinden yeni bir hayat tarzının doğup yayıldığı en önemli merkezlerdendir; böyle olmaları, mezunlarının yapacağı etkiden ileri gelmez; fakat daha ziyade, çocuklarını hakkıyla atanmış öğretmenlerin katkısı sözkonusu olmaksızın yetiştirmeyi uygun bulan seleflerin, genellikle radikal bir azınlığa mensub olmalarından ve bu insanların çocuk-

larını yetiştirme endişelerinin, onları, yeni metod konusunda ikna etmesinden kaynaklanır.

Eğitim Pazarındaki Gizli El

Eğitim reformlarının en tehlikeli sınıfı, bilginin, açık bir pazarda, okul tarafından denetlenenine nazaran çok daha etkili bir şekilde üretilip satılabileceği görüşünü savunanlardır. Bu insanlar, çırak eğer edinmekte olduğu şeyle gerçekten ilgilendirilebilirse, yeteneklerin, hüner modellerinden kolayca kazanılabileceğini ve bireysel anlamda kazanılmış hak ve yetkilerin, eğitim için çok daha eşit bir satın alma gücü temin edebileceğini ileri sürerler. Onlar, bilginin ölçülüp belgeleneceği sürecin dikkatli bir şekilde tefrik edilmesini taleb ederler. Tüm bunlar bana, apaçık ifadeler gibi geliyor. Fakat, bilgiye yönelik serbest bir pazar tesis etmenin, eğitim konusunda radikal bir alternatif oluşturacağına inanmak bir hata olurdu.

Bir serbest pazarın tesisi, benim daha önce, mevcut öğretimin gizli müfredatı -onun derecelendirilmiş bir müfredat programı çerçevesinde yaş özellikli devamı- diye isimlendirdiğim şeyi doğrusu ortadan kaldıracaktır. Aynı şekilde, ilk anda serbest bir pazarın, okullulaştırılmış toplumun gizli temelleri olarak adlandırdığım şeyleri ("içegöç sendromu", öğretimin kurumsal tekeli ve aynı istikameti haiz üyeliğe kabul ritüeli) giderici bir görünümü vardır. Fakat aynı zamanda böyle bir pazar, çok daha kompleks bir teknokrasinin temin edebileceği pek çok dar ve küçük oyuğa her bir kişiyi uyar hale getirmesi için, simyacıya sayısız el bulup verecektir.

Öğretime güvenerek geçen birçok onyıl, bilgiyi, bir eşyaya, alınıp satılabilir vasıfta özel bir çeşit ürüne dönüştürdü. Günümüzde bilgi, hem en başta gelen bir ihtiyaç, hem de toplumun en değerli bir sermayesi şeklinde telakki ediliyor. (Bilginin eşyaya dönüşmesi hadisesi, dilde cereyan eden mukabil bir değişimde

yankısını bulur. Vaktiyle fiil olarak görev yapan kelimeler, sahipliklere işaret eden isimler haline gelmektedir. "İkamet", "öğretim" ve "sağıltım" yakın zamanlara kadar aktiviteleri karşılıyordu. Şimdi ise bu kelimeler, dağıtımı yapılacak eşya veya hizmetler olarak algılanmaktadırlar genellikle. Mesken imalinden ya da tıbbi bakım dağıtımından sözediyoruz; insanların artık, kendi başlarına şifa bulmaya veya ev yapmaya muktedir olup olmadıkları gözönünde tutulmuyor. Böylesi bir toplumda yaşayan insanlar, profesyonel hizmetlerin, bireysel bakıma göre daha değerli olduğuna inanmaya başlıyorlar. (Büyükannesinin nasıl tedavi ettiğini öğrenmek yerine, bir yeni yetmenin yaptığı şey, bu büyükanneye fırsat tanımayan hastaneyi kendisinin başına nöbetçi dikmeyi öğrenmektir.) Bu tavır, okulun resmiliğinin kaldırılmasından sonra da hayatiyetini kolaylıkla devam ettirebilir; tıpkı, İlk Islah'ın kabulünden uzun zaman sonra bir büro durumunda ayakta kalan kiliseye mensup olmak gibi. Hatta şu nokta; kompleks bilgi paketlerini ölçen test takımlarının okulun resmi kurum olmaktan çıkarılışının ardından hiç zorlanmadan uzun ömürlü olacağı ve onlarla birlikte de, herkesi bilgi stokundan bir minimum paket edinmeye mecbur eden zorlamanın süreceği hususu çok daha meydandadır. Her bireyin taşıdığı değerin bilimsel ölçümü ve her bireyin "mütekamil insanlığına doğru eğitilebilirliği" konusundaki simyevi rüya, nihayet birbiriyle çakışır. Bir serbest pazar hadisesinin gölgesinde, dünya çapındaki köy, pedagojik terapistlerin her bir beşerin beslendiği kompleks plasentayı denetim altında tuttukları bir yer olarak çevresel bir rahme dönüşecektir.

Okullar halen, öğretmenin yeteneğini sınıfla sınırlandırmaktadır; öğretmenin kendi sahası olarak insanın bütün hayatına sahip çıkmasını engellemektedir. Okulun ölümü, bu kısıtlamayı ortadan kaldıracak ve bireyin özel hayatının, ömürboyu süren bir pedagojik istilaya maruz kalmasına bir meşruluk görüntüsünü kazandıracaktır. Bu vaka, serbest bir pazarda, bizi -görünür-

de eşitlikçi olmasına rağmen- pespaye bir liyakatkrasinin paradoksuna doğru götürecek olan, bilgiye yönelik bir mücadelenin yolunu açacaktır.

Okul hiçbir suretle enformasyonu, anlayışı ve aklı; ölçüsü itibar ve nüfusun anahtarı olan davranışsal özelliklere çevirme iddiasında olan tek veya en etkili kurum değildir. Okul, eğitimi hak kazanımına dönüştürmede kullanılan ilk kurum da değildir. Örneğin Çin'deki Mandarin* sistemi asırlar boyunca değişmeden kaldı ve imtiyazı ölçülebilir nitelikteki bilginin edinilmesine bağlı olan nispeten açık bir sınıfın hizmetindeki bilgi için etkili bir teşvik edici unsur oldu. Bilginlik derecesinde merhale katetmek gıpta ile bakılan işlerin herhangi birisi için hak temin etmiyordu; ancak, memuriyetlerin belge sahibi mandarinler arasında kur'a ile dağıtılmasını sağlayan, herkese açık bir piyango için bir bilet veriyordu. Avrupalılarla savaşmaya başlayıncaya kadar Çin'de tek bir okul görülmemiş, pek az sayıda üniversite gelişmişti. Bağımsız olarak elde edilmiş, ölçülebilir mahiyetteki bilginin sınanması, Çin İmparatorluğu'na, üç bin yıl süreyle miras şeklinde intikal eden büyük bir aristokrasi tesis etmeksizin yönetici elitini seçme imkanı verdi -ne meşru kiliseye ne de okul sistemine sahip olmamasıyla ulusal-devletler arasında bir başına olarak. Bu elitin kapısı, imparatorun ailesine ve sınavlardan geçenlere açıktı.

Voltaire ve çağdaşları sınanmış öğrenim yoluyla gerçekleşen Çin'deki yükselme sistemini methederler. Devlet memurluğu sınavı Fransa'da 1791'de tesis edilir; ama Napolyon tarafından kaldırılır. Kaçınılmaz bir şekilde milliyetçi ve askeri disiplini besleyen Fransız İhtilali'nin ideallerini yaymak için, okul sistemi yerine mandarin sistemi tercih edilseydi ne vukubulurdu şeklinde tahminde bulunmak cazip birşey olurdu. Tesadüfi bir gelişme olarak Napolyon, birçok bilim ve sanatı öğreten, içinde oturulur nitelikteki okulu güçlendirdi. Cizvit ritüel modeli, yani dünyadan uzak bir kurum içinde ardışık anlamdaki yükselme, Batılı

* Eski Çin'de askeri veya mülki yüksek memurlara verilen isim.(Çev.)

toplmların kendi elitlerine meşruluk kazandırdıkları, tercih edilmiş bir metod olarak mandarin sistemine baskın çıktı.

Okul müdürleri, herkesin devamlı olarak eskimeye yüz tutan yeryüzü cennetine girmek için gerekli olan bilgiyi biriktirmekle meşgul olduğu, dünya çapında bir manastırlar zincirindeki başrahipler haline geldi. Tıpkı Kalvinistlerin, manastırları resmi kurum olmaktan çıkarırken, bütün bir Cenevre'yi bir tek manastıra dönüştürmeleri gibi, biz de okulun meşruluğunun kaldırılmasının, dünya çapında bir bilgi fabrikası doğurabileceği ihtimalinden çekinmeliyiz. Öğrenim veya bilgi kavramı değişikliğe uğratılmadığı sürece, okulun resmi bir kurum olmaktan çıkarılışı, öğrenimi belgeleme olayından ayıran mandarin sistemi ile herbir kimseye şaşaa dolu çağa hazır oluncaya kadar terapi temin etmeye kendisini adamış bir toplum arasındaki evliliğe götürecektir.

Teknokratik İlerlemenin Araçları Olarak Okulların Çelişkisi

Tüketim toplumu için eğitim, tüketici eğitimine eşdeğerde birşeydir. Sınıfın ıslahı, yaygınlaştırılması ve heryere nüfuzu, eskiyip duran eşyaların tüketicilerini biçimlendirmenin üç değişik yoludur. Teknokrasilerin, insanların mutluluklarını en son çıkan ürünlerinin tüketimi şeklinde durmadan yeni baştan tanımlayabildikleri bir toplumun bekası, eğitimi toplumsal denetime dönüştüren eğitim kurumlarına (okullardan reklamlara kadar) bağlıdır.

A.B.D., Kanada ve Sovyetler Birliği gibi zengin ülkelerde öğretime yapılan dev yatırımlar, teknokratik ilerlemenin kurumsal çelişkilerini son derece açık hale getirmektedir. Bu ülkelerde, sınırlandırılmamış ilerlemenin ideolojik savunması, sonu belirlenmemiş öğretimin eşit kılıcı etkilerinin daimi eskimenin eşitsizleştirici gücünü bertaraf edebileceği iddiasına dayanır. Endüstri toplumunun meşruluğu, kendiliğinden, okulların kredibilitesine

bağlı hale gelir; iktidardaki partinin GOP* veya Komünist Parti olması birşey değiştirmez. Bu şartlar altında, Charles Silberman'in Carnegie Komisyonu'na sunduğu ve Crisis in the Classroom (New York, 1970) adıyla yayınlanan raporu türünden kitaplara karşı halkta bir ilgi uyanır. Böylesi bir araştırma, mevcut okulları sağlam kanıtlarla suçlamasından dolayı güven telkin eder; ki bu ithamın ışığında, en bariz hatalarına manikür yapmak suretiyle sistemi kurtarmaya yönelik anlamsız girişimler, yeni bir beyhude beklentiler dalgası yaratır.

Ne simya, ne sihir ne de masonluk, "eğitim içindeki" mevcut krizi halledebilir. Dünya görüşümüzün okulsuzlaştırılışı, bizzat eğitsel girişimin gayri meşru ve dinsel doğasını görmemizi gerektirir. Onun aşırı gururu, mühendisliklerce planlanmış bir süreç içinde kendi muamelesinin bir sonucu olarak insanı toplumsal bir yaratık yapma girişimine dayanır.

Teknokratik karakteristiklere imza koyan kişilere göre, teknik olarak mümkün olan her ne varsa, hiç olmazsa birkaç kişi için - bu kimseler istesin veya istemesin farketmez- işe yarar hale getirilmelidir. Çoğunluğun ne yoksun oluşu, ne de hüsrana uğraması ise hesaba katılmaz. Eğer kobalt tedavisi mümkün olursa, o zaman Tequcigalpa şehri, iki büyük hastanesinde de birer cihaza sahip olmalıdır; bu, Honduras nüfusunun büyük bir kısmını parazitlerden kurtaracak bir maliyetle de olsa. Eğer ses hızını aşan süratler mümkün ise, o halde kimi insanlar böylesi hızlarda yolculuk etmelidirler. Eğer Mars'a uçuş imkanı bulunabilirse, bunu bir ihtiyaç gibi göstermek için derhal bir bahane bulunmalıdır. Teknokratik karakteristikler içinde yoksulluk modernleştirilir: Sadece eski alternatifler yeni tekeller tarafından tamamen safdışı bırakılmakla kalmaz; aynı zamanda, teknolojik bakımdan mümkün olan hizmetlerle, gerçekte çoğunluğun ulaşabildikleri arasındaki gittikçe büyüyen mesafe, zorunlu ihtiyaçların yokluğunu

(*) Grand Old Party: Amerika'da bir siyasi Parti.(Çev.)

şiddetlendirir.

Bir öğretmen bu teknokratik karakteristikleri benimsediği gün "eğitimci"ye dönüşür. O zaman bu kimse, sanki eğitim, bilimin "ilerlemesi" ne türden bir çevre yaratırsa ona insanı uygun hale getirmek için tasarlanmış bir teknolojik girişim imiş gibi hareket etmeye başlar. O, bütün eşyaların sürekli eskiyişinin yüksek bir fiyata ulaştığına dair olan tanıklık karşısında kör bir insan gibidir; yani insanları bu eşyalar üzerine bilgi sahibi yapmak amacıyla eğitmenin gittikçe tırmanan maliyeti konusunda. Araçların yükselen değerinin, eğitimde yüksek bir bedelle elde edildiğini unutmuş görünür: Bu araçlar, ekonominin emek yoğunluğunu azaltıp iş esnasındaki öğrenimi imkansız hale veya en iyi ihtimalle birkaç kişinin ayrıcalığı haline getirirler. Bütün dünyada, insanları toplum için eğitmenin maliyeti, bütün bir ekonominin verimliliğinden daha hızlı bir şekilde yükselir ve pek az sayıda kimse, kamu yararı konusunda akıllıca bir pay sahibi olduğunu duyumsar.

Bütün heryerde, okula yapılan daha büyük yatırımlar, öğretimin beyhudeliğini muazzam hale getirmektedir. Paradoksal bir olgu olarak, yoksullar, daha fazla okulun ilk kurbanlarıdırlar. Ontario'daki İşçi Komisyonu, hükümetteki destekçilerine şunu rapor etmek zorunda kalmıştı: Orta dereceli eğitimin sonrası, her zaman ekseriyetle zenginlerin yararlanacağı bir eğitim için yoksulların kaçınılmaz ve çare bulunamaz bir biçimde haddinden fazla vergilendirilmesi demektir.

Tecrübe, tüm bu uyarıları teyidetmektedir. Birkaç onyıl boyunca Sovyetler Birliği'ndeki kontenjan sistemi, üniversiteye alınma konusunda, üniversite mezunu olanlardan ziyade çalışmakta olan anne-babaların çocuklarını tercih etti. Fakat yine de mezkur ilk grup, Rusya'daki mezunlar arasında Birleşik Devletler'dekilerine nazaran daha fazla temsil edilmektedir.

Yoksul ülkelerde okullar, bütün bir ulusun ekonomik geri kalmışlığına mazeretler uydururlar. Vatandaşların çoğunluğu,

üretim ve tüketimin nadir bulunur modern vasıtalarından yoksun bırakılır; fakat bu, okulun kapısının açtığı yoldan ekonomiye girinceye kadardır. Ayrıcalık ve nüfusun hiyerarşik biçimde dağılmasının meşrulaştırılışı, sülaleden, mirastan, kral veya papanın lütfundan ve aman vermezlikten, pazara ya da kapitalizmin daha hilekar bir biçimi için varolan savaş meydanına, yani adamakıllı mürekkep yalamış kişiye daha düşük dereceden bir diploma sahibi olduğu için geride kalan bilgi tüketicisini suçlama izni veren, hiyerarşik, fakat liberal zorunlu öğretim kurumuna kaymıştır. Gerçi eşitsizliğin bu şekilde akla uyduruluşu, gerçeklerle asla bağdaşmamaktadır ve tumturaklı sözlerle realite arasındaki bu çelişkiyi gizlemek, halkçı rejimler için gitgide daha da zorlaşmaktadır.

Castro'nun Küba'sı on yıl boyunca, profesyonel ehliyete karşı o mutad itibar sözkonusu olmaksızın, ve mevcut insan gücüne dayanarak, hızlı gelişen halk eğitimi için büyük enerji harcadı. Bu kampanyanın başlangıçtaki gözalıcı başarıları, özellikle de okuma-yazma bilmeyenlerin azalması, diğer Latin Amerika okul sistemlerinin yavaş gelişme oranının laçkalığa, militarizme, ve bir kapitalist pazar ekonomisine hamledilebileceği şeklindeki iddia için delil olarak kullanıldı. Ancak yine de hiyerarşik öğretimin mantığı, bugünlerde Fidel'i ve onun okul-imalatı Yine İnsan'a yönelik girişimini yakalamaktadır. Hatta öğrenciler yılın yarısını şeker kamışı tarlalarında geçirdikleri ve Yoldaş Fidel'in eşitlikçi ideallerini bütünüyle onayladıkları halde dahi, okul her yıl, yeni tüketim düzeylerine doğru hareket etmeye hazır, ne yaptığını bilen bir yığın bilgi tüketicisini eğitmektedir. Aynı şekilde Dr. Castro, okul sisteminin yeterli oranda diplomalı teknik insan gücünü asla sağlamayacağına da tanık olmaktadır. Yeni işlere sahip olan diplomalı mezunlar, iş esnasındaki eğitim yoluyla kendilerinin konumlarını altüst eden diplomasız kadroların elde ettiği sonuçları muhafazakarlıklarıyla ortadan kaldırmaktadırlar. Evrensel bir burjuvaziyi garanti eden bir gizli müfredat programı yoluyla

insan gücünün kurumsal anlamda kapitalistleştirilişi üzerinde ısrar eden devrimci bir yönetimin başarısızlıklarından dolayı öğretmenler tek suçlu olarak gösterilemezler.

8 Mart 1971'de Birleşik Devletler Anayasa Mahkemesinin kabul ettiği bir kanun, bu ülkede, gizli müfredat programının meşruluğuna yasal olarak karşı çıkmaya başlamayı mümkün kıldı. Baş yargıç Warren E. Burger, Griggs et al. ile Duke Power Company arasındaki davada mahkemenin tam ittifakla benimsenen görüşünü ifade ederken "diplomalar ve sınavlar yararlı hizmetçilerdir; lakin Kongre, bunların realiteye hükmetmeyeceği şeklindeki sağduyulu teklife vekalet etmiştir" diyordu. Baş yargıç, 1964 Vatandaşlık Hakları Yasası'nın eşit fırsatlar bölümünde görülen Kongre'nin amacını yorumluyor, Mahkeme de, geleceğin işçilerine verilen herhangi bir derece veya ölçünün insanı "kuramsal olarak değil, işe göre ölçmesi gerektiğine" hükmediyordu. Eğitsel ihtiyaçların "iş performansının makul bir ölçüsü" olduğunu ispatlamaya dair ağır görev, işverene düşmektedir. Bu kararda mahkeme, ırk ayrımının araçları olarak sadece sınavlar ve diplomalar konusunda hüküm vermişti; fakat başyargıcın istidlalinin mantığı, istihdamın önceden gerektirdiği bir olgu olarak, eğitsel soyağacının herhangi bir kullanımı için de geçerlidir. Öğretimin herhangi bir iş için önceden gerekli kaçınılmaz birşey olduğunu kanıtlamak, işverenlere zor gelecektir. Bunun zorunlu olarak antidemokratik bir vak'a olduğunu gözler önüne sermek ise oldukça kolaydır; zira o, kaçınılmaz bir surette ayrım gözetmektedir. İvan Berg tarafından böylesine etkili bir biçimde ifşa edilen Büyük Eğitim Soygunculuğu şimdi öğrenciler, işverenler ve vergi mükelleflerinden kopup gelen mükerrer itirazlarla yüzyüze gelmelidir.

Öğretimin ve Öğrenim Sorumluluğunun Geri Dönüşü

Profesyonel bilgiye dair talepler üzerine temellendirilen ayrıcalık ve nüfuzun bu türden biçimlerine karşı gerçekleşecek bir dev-

rim, öğrenimin geleceğine ilişkin bilinçte meydana gelecek bir değişimle başlamalıdır. Bu, herşeyden önce, öğretim ve öğrenim için duyulan sorumlulukdaki bir değişikliği ifade etmektedir. Bilgi, ancak kurumsal girişimin sonucu veya kurumsal hedeflerin ifası olarak görüldüğü sürece, bir eşya gibi tanımlanabilir. Birey, öğrendiği ve öğrettiği şeye dair kişisel sorumluluk duygusunu yeniden kazandığı gün, bu büyü bozulabilir ve yaşamdan kaynaklanan öğrenimin alinasyonu mağlup edilebilir.

Öğrenme veya öğretme yetkisinin geri getirilmesi demek, başka bir kimsenin özel işlerine karışma tehlikesini göze alan öğretmenin, ayın zamanda sonuçlara ait sorumluluğu da üstlenmesi anlamına gelir. Aynı şekilde, kendisini öğretmenin tesirine açık bırakan öğrenci de, kendi eğitimi konusunda sorumluluk sahibi olmalıdır. Bu türden amaçlar için eğitim kurumları, -eğer ihtiyaç duyulacak olurlarsa- ideal bir biçimde kişinin başı üzerinde uygun bir çatıya sahip olabileceği ve bir piyano veya tuğla-kireç ocağına ve plaklara, kitaplara ya da slaytlara ulaşabileceği yararlı merkezler halini alır. Okullar, televizyon stüdyoları, tiyatrolar ve bu cümleden diğerleri, herşeyden önce profesyonellerin kullanımına yönelik olarak tasarlanmaktadırlar. Okulsuz toplum demek, en başta, ikinci en eski mesleğe, yani öğretmenliğe dair profesyonel statünün inkarı demektir. Günümüzde öğretmenlerin belge sahibi olması, özgür ifade hakkı üzerinde haksız bir kısıtlama meydana getirmekte; gazeteciliğin tüzel yapısı ve profesyonellik iddiaları da serbest bir gazetecilik hakkı üzerine yine yersiz sınırlamalar getirmektedir. Zorunlu devam kuralları serbest toplantıya engel olmaktadır. Toplumun okulsuzlaştırılması, insanların anayasal özgürlüklerinin etkili bir kullanımına yeniden sahip olacakları kültürel bir mutasyondan daha farklı birşey değildir: Anayasal özgürlükler derken, öğrenme ve insanların özgürlük için işleme tabi tutulmaları gerektiğinden ziyade, özgür olarak doğduklarını bilen kimseler tarafından öğretilme özgürlüklerini kastediyorum. Çoğu kimse çoğu zaman hoşlandığı birşeyi yapar-

ken birşeyler öğrenir; çoğu insan temasa geçtiği şeye karşı temasız bir işle aptallaştırılmadığı veya öğretimle susturulmadığı müddetçe, çevresindeki insanlarla kişisel, samimi ilişkiler kurmaya muktedirdir.

Zengin ülkelerdeki insanların kendi başlarına pek fazla birşey öğrenmedikleri gerçeği, bunun aksini ispatlamak için delil teşkil etmez. Bu durum daha ziyade, kesinlikle aşırı derecede programlanmadan ileri gelen olgu olarak kendisinden fazla birşey öğrenemedikleri bir çevre içinde geçen hayatın sonucudur. Bu insanlar, karar vermede esas alınan gerçeklerin gittikçe daha da kaypaklaştığı bir yer olan çağdaş toplumun yapısı dolayısıyla devamlı bir surette hayal kırıklığına uğratılırlar. Bu insanlar, yaratıcı amaçlar için kullanılabilen aletlerin birer lüks haline geldiği, komünikasyon hatlarının birkaç kişiye, pek çok insanla konuşma imkanı sunduğu bir ortamda yaşarlar.

Yeni Bir Eğitimden Ziyade Yeni Bir Teknoloji

Kennedy'nin başkan olduğu yıllarda tuhaf bir imaj kendisini gösterdi: Bilgi stoku. Bu imaj, Kennedy Boulding sayesinde ekonomi düşüncesinde yaygın geçerlik kesbetti. Bu değerli toplumsal yarar, en zeki ve en iyi olanımızın zihinsel dışkısının biriktirilmek suretiyle gittikçe artan büyümesi olarak görülmektedir. Biz, eski kapitalizmlerin bir yığın toprak veya altının yerini alan anüse ait bir "sermaye" tasavvur etmeyi başardık. Ona, bankacılar ve rizikolu durumlardan yararlanma siyaseti güdenler değil, bilim adamları, bilgi depolama ve geri alma uzmanları gözkulak olmaktadırlar. Bu arada, kritik bir miktara varıncaya kadar biriktirildiği içindir ki, o, çıkar üretmektedir. "Eğitimci" adı verilen özel bir tür pazarlama uzmanı, "okul" adı verilen uluslararası bilgi borsasının daha ileri safhadaki alanlarına girebilmeleri için yeterli hakka sahip olan ayrıcalık sahibi kimselere doğru giden kanala boşaltmak suretiyle bu stoku dağıtmaktadır. İşte bu nokta-

da, bu insanlar, sahibinin toplumsal değerini arttıran bilgi-sahipliği diplomalarını elde ederler. Bu değer, bilgi sermayesinin, sonunda özel mülkiyete dönüşemeyeceği kadar değerli addedildiği kimi toplumlarda yetkiye, yüksek mevkiye ve ayrıcalığa dönüşürken, kimilerinde de, özellikle, gittikçe artan kişisel gelir haline gelmektedir. Bu kadar tuhaf bir muamele, daha ileri düzeydeki bir kullanıma sundukları zaman, böyle bir stokun gardiyanlarına yakışır bir görkemle akla uygun hale getirilmektedir.

Böylesi bir bakış açısı, içinde modern teknolojinin gelişmesini düşündüğümüz davranış tarzını da etkiler. Çağdaş bir mit, bizi inandırmaya başlayacaktır ki, bugün çoğu insanın yaşadığı güçsüzlük duygusu, devasa sistemler yaratmaktan başka birşey yapamayan bir teknolojinin sonucudur. Fakat ne var ki, sistemleri devleştiren, aletleri hudutsuz biçimde güçlendiren ve komünikasyon hatlarını tek yönlüleştiren teknoloji değildir. Bilakis bunun tam tersi sözkonusudur. Uygun biçimde kontrol altında tutulmuş olmakla teknoloji, her bir kimseye, çevresini daha iyi anlamak ve onu kendi elleriyle kudretli bir şekilde biçimlendirmek kabiliyetini temin edebilirdi ve bu insanlara, daha önce asla mümkün olmamış bir derecede birbirleriyle haberleşme imkanını sunardı. Teknolojinin bu şekildeki alternatif bir kullanımı, eğitim konusundaki temel alternatifi oluşturmaktadır.

Eğer bir birey büyüyüp olgunlaşacaksa, herşeyden önce nesnelere, mekanlara ve süreçlere, olgulara ve belgelere ulaşabilme ihtiyacı duyar. Anlamlı bir çevre içinde her ne mevcut ise görmek, dokunmak, uğraşmak ve ne olduğunu kavramak ister. Günümüzde bu ulaşma imkanı büyük ölçüde esirgenmektedir. Bilgi bir eşya haline gelince, özel mülkiyetin himayesini elde etti ve böylece, kişisel mahremiyeti korumak için tasarlanan bir kural, olguların, uygun izin belgesine sahib olmayan halk için yasak bölge olduğunu ilan etmek üzere bir temel oluşturdu. Okullarda öğretmenler, günün programına uygun düşmediği sürece bilgiyi kendilerine saklamaktadırlar. Medya, haberler vermekte, fakat

basılması uygun düşmeyecek şeyler olarak gördüklerini hariç tutmaktadır. Enformasyon, özel diller içine hapsedilmekte ve uzmanlaşmaktadırlar. Patentler, şirketler tarafından korunmakta; sırlar, bürokrasilerce gizlenmekte ve -ister bir pilot mahalli veya hukuk bürosu, isterse kullanılmış eşya deposu veya klinik olsun- özel mevkilerden insanları uzak tutma yetkisi uzmanlıklar, kurumlar ve uluslar tarafından kıskançlıkla saklı tutulmaktadır. Doğulu olsun Batılı olsun, toplumlarımızın ne politik ne de profesyonel yapısı, bütün halk katmanlarını kendilerine hizmet edebilecek keyfiyetlerden uzak tutacak gücün eriyip gitmesine karşı koyabilir. Benim savunduğum olgulara ulaşabilme konusu, nitelendirmedeki gerçekliğin çok ötesine uzanmaktadır. Reklamına başvurduğumuz herşey, onun yanlış yolda olmadığının bir garantisi demek olurken, olgulara nüfuz ediş, gerçeğe dökülmelidir. Realiteye ulaşabilme, eğitim alanında, bizzat kendisini öğretmekten başka bir şeye delalet etmeyen bir sisteme karşı köklü bir alternatif teşkil etmektedir.

Tüzel gizliliğin lağvedilmesi -profesyonel görüş, bu gizliliğin kamu yararına hizmet ettiğini iddia ederken dahi- az sonra gösterileceği gibi, kamu mülkiyetine ya da üretim araçlarının denetlenmesine yönelik geleneksel talepten çok daha radikal olan bir politik hedeftir. Kullanımlarındaki teknik ustalık bilgisinin (know-how) etkili bir biçimde toplumsallaştırılması sözkonusu olmaksızın araçların sosyalize edilişi, bilgi kapitalistini evvelce sermayedarın sahibolduğu konuma oturtmaya meyleder. Teknokratın yetki talebettiği tek şey, kimi nadir bulunur ve gizli bilgi türüne dair sahibolduğu stoktur ve onun değerini korumanın en iyi vasıtası ise, ustalık bilgisine ulaşmayı korkunç ve ürkütücü bir hale getiren büyük ve sermaye ağırlıklı bir örgütlenmedir.

Tecessüs sahibi bir acemi çırak için, kullanmak istediği herhangi bir hüneri kazanmak pek fazla bir zaman almaz. Profesyonel öğretmenlerin bütün sahalara girişi tekellerine aldıkları ve bu suretle de, diplomasız öğretmenlerin yaptığı öğretimi şarlatanlık

diye damgaladıkları bir toplum içinde, biz bu gerçeği unutur gibi oluruz. Çoğu kimsenin bir akranından çabucak öğreneceği bir hüner olarak araba kullanmak kadar talep gerektiren, kompleks ve tehlikeli olup endüstri veya araştırmada kullanılan makinaya bağlı pek az ustalık vardır. Bütün insanlar ileri mantık için yeterli seviyede olmaz; fakat küçük yaşta matematiksel oyunlarla karşı karşıya bırakılıp da hızlı bir ilerleme kesbedenler bunun dışındadır. Cuernavaca'daki her yirmi yumurcaktan biri, birkaç haftalık bir eğitimden sonra Whiff n'Proof oyununda beni altedebilir. Bizim CİDOC merkezimizdeki motive edilen yetişkinlerin çok az bir kısmı hariç hemen hepsi dört ay içinde İspanyolca'yı öğrenmeye ve bu yeni dille akademik bir görevi yerine getirmeye muktedirdir.

Hünerlere ulaşabilmeyi sağlayan yolu açmak için atılacak ilk adım, bilgilerini paylaşmaları için hüner sahibi kişilere teşvik edici değişik nedenler bulmak olacaktır. Bu ise, kaçınılmaz olarak derneklerin, uzmanlıkların ve sendikaların çıkarlarına ters düşecektir. Halen çok yönlü çıraklık, cazip birşeydir; bu durum herkese, hemen hemen herşey hakkında birşey öğrenme fırsatı sunmaktadır. Bireyin araba kullanmaya, telefonları ve tuvaletleri onarmaya dair yeteneklerini birleştirmemesi, bir ebe gibi hareket etmemesi ve bir mimari desinatör gibi çalışmaması için hiçbir sebep yoktur. Kuşkusuz, özel çıkar grupları ve onların terbiye edilmiş tüketicileri, halkın, profesyonel bir teminatın korumasına ihtiyaç duyduğunu iddia edeceklerdir. Fakat bu argümana, bu günlerde tüketiciyi koruma dernekleri tarafından devamlı olarak karşı konulmaktadır. Biz, hünerlerin radikal biçimde toplumsallaştırılışına karşı ekonomistlerden yükselen itirazı çok daha fazla ciddiye almalıyız. Eğer bilgi -patentler, hüner ve bu cümleden diğer herşey- demokratikleştirilirse, "ilerleme" sekteye uğratılmış olacaktır. Bu kimselerin argümanlarına, ancak herhangi bir eğitim sisteminin doğurduğu ekonomik kayıpların büyüme oranını gösterirsek karşı koyabiliriz.

Maharetlerini paylaşmaya istekli insanlara ulaşabilmek keyfiyeti, öğrenim için bir teminat oluşturmaz. Böylesi bir geçiş yolu, sadece eğitim programlarının öğrenim üzerinde ve derneklerin ruhsat verme üzerinde oluşturduğu tekel tarafından da sınırlandırılır. Bugün gözde olan hünerler, nadir bulunacakları şekilde tasarlanmış olan aletlerin kullanımındaki teknik ustalık bilgileridir. Bu aletler, herkesin yararlanmak istediği, fakat sadece birkaç kişinin istifade edebildiği eşyaları veya hizmetleri üreten veya ifa eden, ve nasıl kullanılacaklarını ancak sınırlı sayıda kişinin bildiği aletlerdir. Belirli bir hastalığa sahibolan bütün insanlar için sadece ayrıcalık sahibi birkaç şahıs, ileri tıbbi teknolojinin sonuçlarından her zaman istifade etmektedir; ve yine, bu sonuçları kullanacak hüneri pek az doktor edinmektedir.

Bununla beraber, tıbbi araştırmanın aynı sonuçları, II. Dünya Savaşı sırasındaki tam eğitim görmüş doktorların beklentilerinin çok ötesinde gerçekleşmiş olacak savaş alanı şartlarında kara ve deniz kuvvetleri doktorlarına -sadece birkaç aylık eğitimle- sonuç elde etme imkanı verecek temel bir alet donanımı ortaya çıkarmak için de kullanıldı. Halbuki, eğer tıp bilimciler, özellikle belirli bir coğrafi bölge için dozajlar ve talimatlar hazırlamış olsalardı, aynı basit seviyede olmak üzere, herhangi bir köylü kızı çoğu enfeksiyonun nasıl teşhis ve tedavi edileceğini öğrenebilirdi.

Bütün bu örnekler, günümüzde bilim adamları ile bilime ulaşmak isteyen halkın çoğunluğu arasındaki ilişkiyi sekteye uğratan profesyonel yapının radikal bir biçimde küçültülmesini talep etmek için, eğitime dair mütalaaların bir başına yeterli olduğu gerçeğini resmetmektedirler. Eğer bu talep ciddiye alınsaydı, bütün herkes, modern bilimin daha etkili ve dayanıklı kıldığı dünün aletlerini, yarının dünyasını oluşturmak için kullanmayı öğrenebilirdi.

Ne yazık ki, şu sıralarda, bunun tam tersi bir eğilim galebe çalmaktadır. Güney Amerika'da, çoğu insanın küçük botlarla balık tutarak geçimini sağladığı bir sahil bölgesi biliyorum. Dıştan

takmalı motor, tabii ki, bu sahil balıkçılarının hayatını son derece dramatik bir şekilde değiştiren bir alettir. Fakat gözlemlediğim bu bölgede, 1965'te alınanların yarısı tamir edilecek şekilde yapılmadıkları için artık işlemezken, 1945'le 1950 arasında satın alınan dıştan takmalı motorların yarısı, devamlı bir tamirle hala işlemeye devam etmektedir. Teknolojik ilerleme halkın büyük çoğunluğuna, elde etmeye paraca güç yetiremedikleri ve ihtiyaç duydukları daha basit aletlerden kendilerini yoksun bırakan marifetli zımbırtılar temin etmektedir.

İnşaatçılıkta kullanılan metaller, plastikler ve betonarme, 1940'lardan bu yana alabildiğine gelişti. Bu malzemelerin daha fazla sayıda insana, kendi evini yapma imkanını sağlaması gerekiyordu. Fakat, 1948'de A.B.D.'deki tek-aile evlerinin %30'undan da fazlası sahibi tarafından inşa edilmiş evlerken, 1960'ların sonlarına doğru, kendi kendilerinin müteahhitleri gibi hareket edenlerin oranı, %20'nin de altına düşmüştü.

Sözde ekonomik gelişme yoluyla ustalık düzeyinin aşağılara indirilişi, Latin Amerika'da daha bariz bir olgu haline geldi. Burada, halkın çoğu hala, tabanından tavanına varıncaya kadar kendi evini kendisi inşa etmektedir. Bu insanlar nemli, sıcak ve rüzgarlı bir iklimde olağanüstü yarar sağlayan kerpiç şeklindeki çamuru ve damörtüsü olarak işe yarayan saman veya sazı kullanırlar genellikle. Kimi başka yerlerde de onlar meskenlerini mukavvadan, akaryakıt bidonlarından ve diğer endüstriyel döküntülerden yapmaktadırlar. Bütün yönetimler, şimdiye kadar halka basit aletler ve son derece standartlaştırılmış, dayanıklı ve kolayca onarılan parçalar sağlamak yerine, düşük maliyetli binaların toplu üretimine girişti. Şurası besbelli ki, tek bir ülke bile, halkının çoğunluğu için tatmin edici nitelikleti modern konut birimlerini temin etmeye güç yetirememektedir. Ve yine her yerde bu politika, kendilerine daha iyi meskenler yapmak üzere ihtiyaç duydukları bilgi ve hüneri elde etmeyi, halkın çoğunluğu için devamlı daha da zor hale getirmektedir.

Kendi Kendine Tercih Edilmiş Yoksulluk

Eğitime dair mütalaalar, bize, herhangi bir endüstri ötesi toplumun sahibolması lazım gelen ikinci bir temel karakteristiği formüle etme imkanını vermektedir. Bizzat tabiatı itibarıyla teknokratik denetimi izale eden bir temel alet donanımı. Eğitime ilişkin nedenlerden dolayı biz, herkesin ulaşabileceği kadar küçük olan birimler içinde, anlamlı bir biçimde kullanılabilen alet ve bileşim unsurlarına bilimsel bilginin dahil edileceği bir toplumа doğru yolalmaya gayret göstermeliyiz. Hünerlere ulaştıran yolu, ancak bu tür aletler toplumsallaştırabilir. Ancak bu tür aletler, onları spesifik durumlar için kullanmak istemeyenler arasından geçici olan kuruluşları tercih edebilir. Ancak böylesi aletler, sıradan bir teneke eşya tamircisinin bildiği kullanımlarının süreci içinde spesifik gayelerin doğmasına izin verir. Olgulara götüren garanti edilmiş bir geçit ile hemen bütün aletlere dair sınırlandırılmış yetkinin terkibi, modern bilimin meyvelerini içine almaya muktedir bir geçim ekonomisi tahayyül etmeyi mümkün kılar.

Bu türden bir bilimsel geçim ekonomisinin geliştirilmesi, hiç su götürmez bir biçimde, yoksul ülkeler halkının ezici çoğunluğunun yararınadır. O, aynı zamanda zengin ülkelerdeki gittikçe büyüyen laçkalaşmanın, sömürünün ve saydamsızlığın da tek alternatifidir. Fakat, genellikle insan gücünün kapitalistleşmesi olarak algılanan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'nın tahttan indirilişi, şimdiye kadar gördüğümüz gibi GSMH-Gayri Safi Milli Eğitim- de beraberinde yıkılmadıkça başarılamamaktadır. Üretimde bulunma hakkının okullar tarafından ihsan edildiği bir toplumda eşitliği öngören bir ekonomi asla varlık bulamaz.

Modern bir geçim ekonomisinin mümkünlüğü, bilim sahasındaki yeni icatlara bağlı değildir. Fakat herşeyden önce bir toplumun, köklü, kendi kendine tercih edilmiş, antibürokratik ve antiteknokratik sınırlamalar kararlaştırma yeteneğine bağlıdır.

Bu sınırlamalar pek çok biçime bürünebilir; fakat hayatın asli boyutlarına el sürmedikçe de işe yaramayacaklardır. (Sesten hızlı yolalan nakliye uçağının geliştirilmesine karşı Birleşik Devletler Kongresi'nin aldığı karar, doğru istikamette atılmış en cesaretlendirici adımlardan birisidir.) Bu, gönül rızası ile benimsenen toplumsal sınırlamaların aslı esası, basiret sahibi herhangi bir kimsenin bütünüyle anlayabileceği ve muhakeme edebileceği basit meselelerdir. (Sesten hızlı nakliye münakaşasında söz konusu olan meseleler, güzel bir örnek sunmaktadır) Bütün bu çeşit sınırlamalar, bilimsel teknik ustalık bilgisinin daimi ve eşit bir kullanımını kolaylaştırmak için tercih edilmiş olacaktır. Fransızlar, bir inekle meşgul olması için bir köylüyü eğitmenin bin (1.000 Ç.) yıl alacağını söylerler. Latin Amerika veya Afrika'da yaşayan bütün insanlara, dıştan takmalı motorları, basit arabaları, tulumbaları, tıbbi techizatı ve betonarme makinalarını -eğer bu aletlerin tasarımı her bir kaç yılda bir değişmezse- kullanmaları ve onarmaları için yardım etmek iki nesil bile sürmez. Ve, memnun edici birhayat, anlamlı bir çevre içinde diğer insanlarla süreklilik gösteren anlamlı ilişkinin kendisi demek olduğu için, eşit orandaki kullanabilme zevki, eşit eğitime dönüştürülür.

Şu an, sade ve tutumlu yaşayış üzre bir oy birliğini tahayyül etmek güçtür. Halkın büyük çoğunluğunun güçsüzlüğü için genellikle gösterilen neden, politik veya ekonomik sınıf bağlamında dile getirilir. Çoğu kez anlaşılmayan şey, okullulaştırılmış bir toplumun yeni sınıf yapısının, çıkar çevreleri tarafından, hatta daha da güçlü bir şekilde denetim altında tutulduğudur. Şüphesiz ki, toplumun emperyalist ve kapitalistçe bir örgütlenmesi, içinde bir azınlığın çoğunluğun baskın görüşü üzerinde aşırı bir nüfuz sahibi olabileceği bir toplumsal yapı kazandırır. Fakat teknokrati kbir toplumda, bilgi kapitalistlerinin oluşturduğu azınlığın sahip olduğu nüfuz, bilimsel teknik ustalık bilgisinin ve iletişim araçlarının kontrolü vasıtasıyla hakiki kamuoyunun teşekkülünü önleyebilir. Özgür ifade, özgür basın ve özgür toplantının

anayasal teminatları, halk eliyle yönetimi sağlayacak şeyler olarak düşünülüyordu. Esas itibarıyla, modern elektronik bilimi, foto ofset baskı makinaları, zaman taksim eden kompüterler ve telefonlar, bu özgürlüklere tamamiyle yepyeni bir anlam verebilecek nitelikte hırdavat tedarik etti. Maalesef bu gibi şeyler, modern medyaya, çoğunluğun mensupları arasındaki mücadele için eşit fırsat sağlayacak hakiki şebekeleri arttırmak için kullanılmak yerine, program paketlerini uluslararası bağlantı zincirleri vasıtasıyla daha çok insana yağdırmaları için bilgi bankerlerinin gücünü arttırmak üzere kullanılmaktadır.

Kültürün ve sosyal yapının okulsuzlaştırılışı, katılımcı politikayı mümkün kılmak için teknolojinin kullanımını gerektirmektedir. Ancak ve ancak çoğunluğun güç birliği sözkonusu olunca, gizliliğin ve büyüyen nüfuzun sınırları diktatörlük olmaksızın belirlenebilir. Bizim, büyüyüp olgunlaşmanın okulsuz gerçekleşebileceği bir ortama ihtiyacımız var; yoksa aksi takdirde, Büyük Birader'in* bütün hepimizi eğiteceği yeni, muhteşem bir dünya geçecek elimize.

* George Orwell'ın "1984" adlı ünlü romanının bizzat rolü olmayıp her yerde insanları denetleyen efsanevî lider görüntüsünü veren kahramanı. (Çev.)

Özendirilip de Giderilmeyen İhtiyaçlar

Bu deneme, 1974 yılı başlarında, Edinburg Üniversitesi'nde verdiğim Britannica Ansiklopedisi konferansının orijinal metnini geliştirmiş şekliyle yeniden sunmaktadır. Bu konferansta ben, kendi aletlerinin pençesinde felce uğratılan bir topluma hangi seçeneklerin bırakıldığını tıbbın ışığında etraflıca incelemiştim. Tıbbi sistemin son derece bariz olan hasta edici gücünü gözler önüne sererek, bütünüyle eşya merkezli olan kültürümüzün paradoksal biçimde amaca zararlı nitelikteki işe yararlılığına dikkatleri çekmiştim. Konferansın konusunu bir kitabın, "Medical Nemesis: The Expropriation of Health" (Londra,1974; Paris, 1975; New York,1976)'ın* birbirini müteakip üç varyantından yola çıkarak geliştirdim. Burada Edinburg konferansını, yazarının tıbbı ele almasındaki amacının, günümüz endüstri toplumunun politik ve kurumsal anlamda tersyüz edilişini etraflı olarak açıklamak olduğunu, Medical Nemesis'in okuyucularına hatırlatması ümidiyle takdim ediyorum.

Son on yıl içinde tıp kurumu, sağlığa yönelik başlıca bir tehdit haline geldi. Onun müdahalesinden kaynaklanan depresyon, enfeksiyon, sakatlık ve uzuvların görevini ya-

* Tıbbın Öcü: Sağlığın İstimlak Edilişi. Ayrıca buradaki "nemesis" kelimesi, eski Yunan mitolojisindeki ceza ya da intikam tanrıçası anlamına da gelmektedir.(Çev.)

pamaması gibi rahatsızlıklar, günümüzde trafik ve endüstri kazalarından daha fazla acı ve ıstıraba neden olmaktadır. Doktorların sebep olduğu yetersiz sağlık ile ancak, endüstriyel tarzdaki yiyecek üretiminin organlara yönelik yaptığı hasar rekabet edebilmektedir. Dahası, sadece tıbbın kusurlarını endüstriyel olarak korumakla kalmayıp, aynı zamanda terapistin müşterisini sibernetiksel bir yöntemle de besleyen hastalıklı bir toplumun takviye etmesiyle de tıbbi uygulama, hastalığı himaye etmektedir. Nihayet sözde sağlık uzmanlıkları, dolaylı bir hasta edici güce, yapısal olarak sağlıktan yoksun bırakıcı bir etkiye sahiptir. Bu uzmanlıklar acıyı, hastalığı ve ölümü kişisel bir savaşımdan çıkarıp, teknik bir problem haline getirirler; bu suretle de, insanların kendi insani durumlarıyla özerk bir yöntem içre uğraşmalarını sağlayacak potansiyeli istimlak ederler.

İlerlemenin Şiddetle Geri Tepişi

Sağlığa ilişkin ilerlemenin bu büyük geri tepişi, tıbba ait bütün teknik oluşumların fevkindedir; o, kendilerine karşı hukuki telafinin gittikçe zorlaştığı şeyler olarak gözardı edilmiş yanlış tedavi ve ihmalin, idari kayıtsızlığın ve profesyonel katılığın toplamını aşmakta ve hakkında politik çarelerin halen geliştirilmeye çalışıldığı kaynakların haksız dağılımından çok daha derinlere kök salmaktadır ve tıbba dair muhakeme ve yanlış kanının getirdiği bütün hastalıklara göre ise çok daha globaldır. Tıbbi bakımın profesyonellerce istimlaki, kontrol altına alınmayan mühendislik çabasının bir neticesi olup, sıhhat yokluğunun yüksek düzeylerinde hayatın dışardan yönetilir biçimde sürdürülmesi sonucunu doğurur ve tıbbın öcü diye adlandırdığım yeni bir korku türü şeklinde tecrübe edilir.

Son yirmi yıl zarfında, Birleşik Devletler fiyat indeksi yaklaşık %74 oranında artış gösterdi; fakat tıbbi bakımın maliyeti %330 civarında yükseldi. Tıbbi bakıma yönelik kamu giderleri on kat

artarken, sağlık hizmetlerine yapılan cepten çıkmış ödemeler üç misli, ferdi sigortanın maliyeti de sekiz misli büyüme gösterdi. Halk hastanelerinin ücreti 1950'den bu yana tam %500 oranında arttı. Ana hastanelerdeki hasta bakımının faturası, sekiz yılda üç katına çıkarak daha da fazla yükselmiş oldu. İlaç masrafları yedi, laboratuvar maliyetleri beş kat arttı. Bugün bir hastahane yatağını tesis etmek, üçte ikisi mekanik donanımına -ki on yıl veya daha az bir süre zarfında ya iptal edilecek, ya da lüzumsuzlaşacaktır- tahsis edilen 65.000 dolara malolmaktadır. Ancak yine de, görülmemiş derecede bir enflasyonun sözkonusu olduğu bu aynı dönem zarfında yetişkin Amerikalı erkeklerin ortalama ömrü kısalmıştır.

İngiltere'deki Ulusal Sağlık Servisi, A.B.D. de halkın eleştirilerini körükleyen hayret verici oranlardaki kimi hatalı tahsisatın önüne geçtiyse bile, yine de fiyat artışının mukayese edilebilir bir hızına ulaşmıştır. İngiltere'de ortalama ömür henüz azalmamıştır; ama orta yaştaki insanların kronik hastalıkları -A.B.D.'dekiler bir on yıl daha önce vuku bulurken- artış göstermiştir. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde kişi başına düşen hastahane günü ve doktor sayısı üç katına çıkmıştır. Modern deprofesyonelizasyon ile kısa bir balayından sonra Çin'deki tıbbi -teknolojik kurum, hatta daha da hızlı bir şekilde gelişmiştir. Halkın doktorlara olan bağımlılığının derecesi, bu insanların yönetim şekillerine yönelik bir alaka taşımıyor gibi görünür. Bu eğilimler, azalmakta olan marjinal yararlılığı göstermemektedir. Onlar, artan yatırımla birlikte marjinal yararsızlığın tırmandığı tiryakilik ekonomisinin örnekleridir. Fakat tiryakilik, henüz bir öç(nemesis) değildir tek başına.

Birleşik Devletler'de merkezi sinir sistemi acentaları, bütün satışların %31'ini gerçekleştirerek en hızlı gelişen sektör oldu. Son yirmi yıl boyunca kişi başına düşen likör tüketimindeki artış %23, yasal olmayan uyuşturucularda bu oran %50 ve reçeteli teskin edicilerde de %290 dolayında gerçekleşti. Kimileri bu ör-

neğin Amerikalı doktorların ömür boyu süren hizmetiçi eğitiminde edindikleri özel yönteme bağlı olduğu şeklinde bir izaha gayret etti: 1970 yılında, A.B.D.'deki ilaç şirketleri 350.000 pratisyenin her birine ulaşmak için, reklam konusunda doktor başına 4.500 dolarlık harcama yaptı. Hayreti mucip bir vaka olarak, kişi başına düşen teskin edici ilaç kullanım oranı, bütün dünyada kişisel gelirle karşılıklı ilişki içindedir; pek çok ülkede, doktorun "bilimsel eğitiminin" maliyeti ilaç fiyatına dahil edilmemesine rağmen. Fakat doktorlara ve ilaçlara gittikçe artan düşkünlük tehlikeli olmakla beraber, öcün(nemesis) sadece bir belirtisidir.

Yaşlılıkla birlikte gelen hastalıklar için tıp pek fazla birşey yapamamaktadır. Kalp-damar hastalıklarını, çoğu kanseri, mafsal iltihabını (arthritis), çok yönlü doku sertleşmesini (selerosis) veya ileri sirozu tedavi edememektedir. Yaşlı kimselerin çektiği bazı ağrı-sızılar kimi zaman azaltılabiliyor. İhtiyarların profesyonel müdahaleyi gerektiren çoğu tedavisi, bu insanların acısını sadece şiddetlendirmekle kalmayıp, -eğer başarılı olursa- aynı zamanda süresini de uzatır. Bundan dolayı, yaşlılık tedavisine sarfedilen kaynakların miktarını gören bir kimse şaşkınlık içinde kalabilir. A.B.D. nüfusunun %10'u altmışbeş'in üstünde iken, tıbbi bakım harcamalarının %28'i bu azınlığın yararına olmak üzere yapılıyor. Kişi başına düşen bakım masrafları %6 oranında artarken, yaşlı kesim, nüfusun geri kalanına nazaran % 3"lük bir büyüme göstermektedir. Gerontoloji,* GSMH'yı ele geçirmektedir. Talepler çoğalır ve kaynaklar bütün bütün kururken, insan gücünün, imkanların ve toplumsal ilginin bu yanlış tahsisi, ifade edilemez nitelikteki acı ve ıstırabı doğurmaktadır. Ve yine bu da, sadece bir semptomdur ve öç (nemesis) hatta törenselliğin metruk arazisini de aşmaktadır.

Nixon ve Brejnev uzay, kanser ve kalp hastalığının fethine yönelik bilimsel işbirliğini kararlaştırdıkları zamandan beri kalbi

* Yaşlılık ve yaşlıların özel sorunlarıyla ilgilenen bir bilim dalı.(Çev.)

besleyen damarlarla ilgili üniteler, barış dolu ilerleme ve yükselen vergilere dair tartışmaların sembolleri haline geldi. Bu üniteler, normal hasta bakımı için gereken donanımın üç katına, personel sayısının da beş katına çıkarılmasına ihtiyaç gösterirler; mezun olan hemşirelerin %12'si buralarda iş bulmaktadır. Bu üniteler aynı zamanda uzmanlarca gerçekleştirilen zimmete geçirme olayının anlamını da izah etmektedirler. Böylesi ünitelerdeki hasta bakımının sonuçlarını aynı derecedeki hastaların ev tedavisiyle karşılaştıran büyük çaptaki çalışmalar bugüne kadar henüz herhangi bir fayda izhar etmedi. Kalp-kontrol istasyonlarının şifa vericilik değeri, büyük bir ihtimalle uzay uçuşlarınınkiyle aynıdır: Her ikisi de, televizyonda seyredilmiş olmakla, bilime güvenmesini öğrenen ve kendi bakımlarını yapmaya son veren milyonlara bir yağmur dansı sunmaktadır. Dr. Christian Barnard'ın Rio de Janerio ve Lima'yı gezdiği bir sırada tesadüfen bu şehirlerde bulunmuştum. Bu zat, hem Brezilya hem de Peru'da, onun insan kalplerini nakletmeye ilişkin korkunç yeteneğini çılgınca alkışlayan kalabalıklarla büyük futbol sahasını iki kere doldurabilirdi. Kısa bir zaman sonra, Brezilya polisinin, işkence odalarında olmak üzere hayat uzatma donanımını kullanmada başta geldiğini ispatlayan sağlam belgeli kanıtlar gördüm. Bakım ve sağaltım, kuruluşlara ya da makinalara havale edildiği zaman, terapi, kaçınılmaz bir surette ölüm-merkezli ritüel haline gelmektedir. Fakat öç(nemesis), insan kurbanını da aşmaktadır.

Aksi Sonuçlar Doğuran Önlemler

Profesyonel üçüncü şahısların müdahaleleri yoluyla hastalığı önceden önleme olayı, moda haline geldi. Buna yönelik talep gitgide artıyor. Hamile kadınlar, sağlıklı çocuklar, işçiler veya yaşlı insanlar periyodik çekaplardan ve gitgide daha da kompleks hale gelen teşhis prosedürlerinden geçiriliyorlar. İnsanların, dayanıklılıkları toplumsal tasarıma bağlı olan makinalar oldukları şek-

lindeki kanaatleri bu süreç içinde sağlamlaştırılıyor. İki düzine araştırmanın şöyle bir gözden geçirilmesi gösteriyor ki, bu teşhis prosedürleri, ölümlülük ve hastalıklılık konusunda hiçbir tesire sahip değildirler. Hakikatte bunlar, sağlıklı insanları vesveseli hastalara çevirmekte ve makinaları dökülmüş teşhis alanındaki bu girişimlerle birlikte gelen sağlık riskleri, bütün teorik faydalardan daha etkili olmaktadır. Bir zavallılık göstergesi olarak, sadece bu tür bir elemenin farkına varabileceği cinsten belirti göstermeyen ciddi rahatsızlıklar ise, erken tedavinin hastanın marazi durumunu ağırlaştırdığı türden tedavi edilemez hastalıklar olmaktadır sıklıkla. Fakat öç(nemesis), ölümle sonuçlanan işkenceyi de aşmaktadır.

Modern tıbbın, bir noktaya kadar terapik mühendislikle - hasta olan veya olması muhtemel kimselerin hayatlarını hedefleyen cerrahi, kimyasal ve davranışsal müdahaleler için strateji geliştirilmesi gibi- ilgilenmesi sağlandı. Bu müdahaleler, yalnızca çok pahalı hale geldikleri için pek fazla tesir icra etmiyorlar gibi görünürken, sağlık mühendisliğinin yeni bir düzeyi ön plana çıkarıldı. Sağlık sistemleri şimdi sağaltıcı ve hastalık önleyici tıptan yana; yani sağlık sistemleri, çevresel sağlığa ilişkin kullanım taraftarı şeyler olarak düşünülüyor. Bağışıklık saplantısı, yerini bir sağlık kabusuna bırakıyor. Sağlık dağıtım sistemi, kendisine yönelik talepleri karşılamada sürekli olarak yetersiz kalırken, şartlar şimdilerde, hastalığın da yakında pekala sınıflandırılabileceği gibi, cinai nitelikte toplum düzenine aykırılık olarak sınıflamaya tabi tutuluyor. Zoraki tıbbi müdahalenin, zorunlu bir yeniden - eğitim veya kendi kendini eleştiri ile yer değiştirmesi ihtimal dahilindedir. Bireysel ve çevresel sağlık mühendisliğinin birbirine yakınlaşması, insanlığı şimdi devamlı aksi sonuçlar veren karşı tedbirlerin veba içinde eritildiği yeni bir salgın hastalıkla tehdit ediyor. Tıbbın teknik ve teknik dışı işlevlerinin bu hasta edici birlikteliği, benim sıhhi, tıbbi veya özendirip de vermeyerek kıvrandırıcı nitelikteki öç(nemesis) olarak adlandırdığım şeydir.

Endüstrinin Öcü (Nemesis)

Çoğu acı ve ızdırap, daima insan ürünü şeyler olagelmiştir. Bütün bir tarih kölelik ve sömürü vesikası durumundadır. Tarih, peşinde bıraktığı savaşlardan, yağmalardan, kıtlık ve salgın hastalıklardan bahseder. Uluslar ve sınıflar arasındaki savaş, şimdiye kadar başlıca planlı ve insan ürünü acı ve ıstırab faaliyeti oldu. Bu çerçevede insan, evrimi iki cepheye adaptasyonla daha iyi bir duruma getirilen tek hayvandır. O, eğer çevresini kuşatan unsurlara yenilmezse kendi türünün diğer üyelerinin istismarı ve hor kullanımıyla başa çıkmak zorunda kalıyordu. İki huduttaki bu mücadeleye güç yetirebilmek için o, içgüdülerini karakter ve kültürle değiştirdi. Muhtemel kötü akıbetin üçüncü bir cephesi de Homerden bu yana farkedilir oldu; ama sıradan ölümlüler onun tehdidine bağışıklık sahibi şeyler olarak görülüyorlardı. Öç(Nemesis), -yani bu üçüncü istikametten gelen tehdit olarak kötü akıbete verilen Yunanca isim- tanrıları kıskanmaya kurban giden birkaç kahramanın alın yazısıydı. Sıradan insan, büyüyüp olgunlaşıyor, doğa ve çevresindeki diğer canlılarla mücadelesi içinde ölüp yokoluyordu. Doğanın insan için koyduğu sınırlara sadece seçkin kimseler karşı koyuyordu.

Prometheus, *Sıradan İnsan* değil, fakat toplum düzenine aykırı bir kişiydi. *Pleonekia* ya da radikal hırsla harekete geçirilmiş olmakla o, beşer oluşun sınırlarını çiğnedi. Hubris ya da ölçüsüz bir cüret içinde göklerden ateşi getirdi ve bu suretle de Nemesis'i kendi üzerine çekti. Kafkasya'daki bir kayaya zincirler içinde bağlandı. Bir kartal karaciğerini yerken, şifa tanrıları da acımasızca her gece ciğerinin yaralı kısmını onararak onu canlı tutuyorlardı. Nemesis ile mücadele etmek, bu klasikleşmiş kahramanı, kaçınılmaz kozmik intikamın ölümsüz bir hatırlatıcısı yaptı. O, epik trajedinin bir konusu haline geldi; fakat elbette günlük hayattaki şiddetli istek için bir model olmadı. Şimdi Nemesiz, her yerde görülen birşey olup çıktı; bu şey, ilerlemenin şiddetli bir şe-

kilde geri tepişidir. Paradoksal bir biçimde o, ayrıcalık, öğretim, makinesel süratlilik ve tıbbi bakım kadar uzaklara ve geniş olarak yayılmıştır. Sıradan insan, tanrıları kıskanmaya kurban gitmiştir. Eğer insan türü hayatiyetini devam ettirecekse, bunu, bu üçüncü hudutta mücadele etmeyi öğrenerek gerçekleştirebilir ancak.

Günümüzde çoğu acı-ıstırap, esasen çevrenin acımasızlığıyla olan mücadelesinde de elitin yolaçtığı sorumsuzca bir adaletsizliğe karşı sıradan kişiyi korumak gayesiyle tasarlanmış olan teşebbüslerin yan ürünüdür. Bugünkü acı, sakatlık ve ölümün ana kaynağı -her ne kadar kasıtlı olmasa da- mühendisliklerce planlanmış rahatsızlıktır. Hüküm sürmekte olan hastalıklar, çaresizlik ve adaletsizlik, şimdi ilerleme stratejilerinin yan etkileridir. Bugün Nemesis öylesine yaygın bir hale geldi ki, beşer oluşun bir parçası ile birbirine seve seve karıştırılmaktadır. Bütün eski ahlak anlayışlarının müşterek olan yanı, beşerin eylem alanının dar bir şekilde sınırlandırılması fikriydi. Hüner, ihtiyaca karşı ölçülü bir karşılık idi; insanlığın tercihli eylemine giden yol değil. Beşer oluşa, endüstriden gelen tecavüze karşı alternatif düşünme konusunda çağdaş insanın yaşadığı ümitsiz zaaf, onun acı çektiği gazabın tamamlayıcı bir parçasıdır.

Nemesis'i politik veya biyolojik bir sürece indirgeme girişimi, halihazırdaki kurumsal bunalıma dair herhangi bir teşhisi boşa çıkarmaktadır. Sözde büyüme sınırları tartışmasına dair herhangi bir çalışma, eğer nemesisi iki geleneksel hudutta göğüs gerilebilecek bir tehdite indirgerse, beyhude bir şey olacaktır. Öç spesifik karakterini yitirmemektedir; bunun basitçe sebebi, onun endüstrileştirilmiş olmasıdır. Bir sınıfın diğer bir sınıfa karşı kasıtlı bir biçimde sömürücü olan saldırısı ile, insanlık halini değiştirmeye yönelik ifrata kaçan herhangi bir girişimi birbirinden ayırdetmeksizin endüstri toplumunun çağdaş bunalımı anlaşılamaz. Bizim açmazımız, insan ürünü şiddet ile, evrenin yıkıcı mahiyetteki bir kıskanılmasını, insanın kulluğu ile insanın tanrıları-

nı -ki kuşkusuz aletlerinden başkası değildir- esaretini birbirinden tefrik etmedikçe kavranamaz. Nemesis, mühendis ve siyasi yöneticilerin yeteneği dahilindeki bir probleme irca edilemez.

Hasıl edilen hayal kırıklığına uğrama olayının nasıl cereyan ettiğini resmetme konusunda öğretim, ulaştırma, hukuk sistemi, modern tarım ve tıp eşit biçimde ve ziyadesiyle yardımcı olmaktadır. Öğrenimin, amaçlı öğretimin bir sonucuna indirgenmesi, belirli bir noktadan sonra yoksul çoğunluğun yeni bir tür güçsüzlüğü ile bu insanlara karşı ayırım gözeten yeni bir çeşit sınıf yapısını birbiriyle meczetmektedir. Bu süreç içinde ne kadar çok para, iyi niyet, politik anlamda düzelme veya pedagojik manada tumturaklı sözler sağlanır veya sarfedilirse edilsin isterse dünya sınıflarla doldurulmuş veyahut da kendiliğinden bir tek sınıfa dönüşmüş olsun, zorunlu ve planlı öğretimin bütün çeşitleri bu gizli yan etkileri taşır.

Trafikte herhangi bir şahsın hızlılığı için harcanan enerjinin belirli bir düzeyinden sonra, ulaştırma endüstrisi, ismi meçhul yolcuların büyük bir çoğunluğunu kımıldayamaz hale getirip esirlere dönüştürür ve sadece bir Olimpos Dağı'nın seçkinlerine, tartışılabilir marjinal yararlar sağlar. Toplumun gittikçe artan hareket etme kabiliyetini, gittikçe dozunu artıran bir rahatsız edilmişlik, felç olma ve eşitsizlik üretmekten hiçbir akaryakıt, teknoloji veya devlet kontrolü alıkoyamaz.

Tarıma ve yiyecek yetiştirmeye yönelik sermaye yatırımının belirli bir düzeyinden sonra, yetersiz ve kötü beslenme yaygın hale gelir ve yeşil illüzyon tüketicisinin karaciğerine, Zeus'un kartalından çok daha etkili bir şekilde işkence eder.

Belirli bir noktadan sonra, tıbbi bakımın üretim ve dağıtımı, sağaltabildiklerinden de fazla hastalık üretir. Sosyal güvence, acı dolu bir şekilde hayatta kalmayı, çoğu acımasız yapıdan çok daha demokratik ve etkili bir biçimde garanti eder.

İlerleme, bedel olarak isimlendirilemeyecek bir şiddetle birlikte geldi. Peşin ödeme, etiket üzere idi ve ölçülebilir terimlerle

ifade edilebiliyordu. Bileşik taksitler, "bedel, fiyat" kavramını aşan ıstırap biçimleri altında ziyadeleşmektedir. Bunlar, bütün toplumları bir borçluluk hapishanesine, çoğunluk için gittikçe artan işkencenin her yeri kapladığı ve hala birkaç kişiye yararı dokunabilecek bir kazanç ihtimalini ortadan kaldırdığı bir hapishaneye sürüklemiştir.

Kendi kumaşını dokumayı, evini inşa etmeyi ve aletlerini imal etmeyi bir kenara bırakıp hazır elbiseler, beton kirişler ve traktörler almaya koyulan köylü, artık, dünya çapındaki nemesise iştirak etmedikçe asla tatmin edilemez. Bu kimsenin geleneksel kumaş, barınak ve üretim üzre yaşamaya çalışmaya devam eden komşusu ise, endüstriyel öcün (nemesis) hüküm sürmeye başladığı bir dünyada bundan böyle artık yaşayamaz. Bu çift yönlü bağ, benim incelemek arzusunda olduğum meseledir. Öfkelendirici açgözlülük ve şuursuz cesaret, kahramanca şeyler olmaktan çıkıp endüstrileştirilmiş *Sıradan İnsan*'ın toplumsal görevinin bir parçası haline geldi. Yolu genellikle öğretim sayesinde katetmek suretiyle çağdaş pazar ekonomisine dahil olurken vatandaşlar, "nemesis"i çağıran koroya katılmaktadırlar. Fakat o, aynı zamanda, sistem dışında kalanların üzerine salıverilen şiddet sürüsüne de iştirak etmektedir. Pazar ekonomisine tam olarak dahil olmayan sözde marjinal iştirakçiler, kendilerini, doğa ve çevresiyle başetmenin geleneksel vasıtalarından mahrum edilmiş bulurlar.

Ana kurumlarımızın büyümesindeki belli bir noktada, bu kurumların müşterileri-kaçınılmaz olarak daha da fazla bir acı çekeceklerinin besbelli olmasına rağmen- devam eden tüketimleri için her geçen gün daha yüksek bir ücret öderler. Gelişmenin bu noktasında toplumun hakim tavrı, tiryakiler arasında geleneksel olarak tanınan şeye tekabül eder. Azalan kazanç, gittikçe artmakta olan marjinal faydasızlıklara kıyasla sönük kalır. Homo economicus, Homo religiosus'a (religiosus: dinsel (Ç.)) dönüşür. Beklentileri kahramanlara özgü şeyler haline gelir. Ekonomik ge-

lişmenin intikamı (vengeance) sadece bu intikamın satın alındığı fiyattan daha ağır basmakla kalmaz, fakat aynı zamanda doğa ve çevredeki unsurlar tarafından verilen zarara da galebe çalar. Klasik Nemesis, bir ayrıcalığın uluorta suistimalinin cezalandırılmasıydı. Endüstrileştirilmiş nemesis ise, topluma itaatkarca bir iştirakin cezalandırılmasıdır.

Savaş ve açlık, bulaşıcı hastalık ve ani ölüm, işkence ve delilik, halen insanoğlunun yoldaşları olarak durmaktadır; fakat onlar şimdi, üzerlerinde bir kemer oluşturan nemesis tarafından yeni bir Gestalt* haline getirilmektedirler. Herhangi bir toplumun ekonomik gelişmesi ne kadar büyük olursa, bu toplum üyelerinin çektiği ıstırap, ayrım gözetilme ve ölümde, endüstriyel nemesis o kadar büyük rol oynamaktadır. Bundan dolayı öyle görünüyor ki, nemesisin ayırıcı özelliğine dair disipline edilmiş çalışma, tıbbi bakım, sağaltım ve teselli etme hadiseleriyle ilgilenen kimseler arasındaki araştırmanın anahtar mevzuu olmalıdır.

Endüstriyel nemesis, kaçınılmaz bir surette yanlış-sezgisel felaketler doğuran politika oluşturma ve karar vermenin ve planlamacılar için muamma olarak duran bir yönetim tarzının neticesidir. Bu felaketler bilim ve iktisat diliyle tanımlandıkları sürece tuhaf sürprizler olarak kalmaya devam edeceklerdir. Endüstriyel nemesise yönelik araştırmanın dili, ağır ağır da olsa ilerleme kaydetmelidir; o, ameli nitelikteki kanıtlamayı sezgisel tanıklığın üstünde tutan bir toplumun düşünüş tarzlarında doğal olarak mevcut olan çelişkileri tarif etmeye muktedir olmak zorundadır.

Kral Tantalus'un Aşırı Cüreti

Tıbbi (medical) nemesis, endüstri toplumunun çok daha genel olan "yanlış-sezgisel felaketler" karakteristiğinin yalnız bir yönünden başka bir şey değildir. O, aklın son derece spesifik bir rü-

* Bütünü oluşturan parçalardan veya ilişkilerinden çıkarılamaz mahiyette olan birleşik tecrübe modeli anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gestalt Psikolojisi. (Çev.)

yasının, yani "özendirip de mahrum bırakan (tantalizing)" gururun korkunç bir sonucudur. Tantalus, yemeklerinden birini paylaşmak üzere tanrıların Olympus dağına davet ettikleri ünlü bir kraldır. O, yemeği, yani tanrılara ölümsüz hayatı bahşeden tanrısal ilacı çalar; ceza olarak da Hades'te* ölümsüzleştirilir ve bitip tükenmeyen bir susuzluk ve açlıktan acı çekmeye mahkum edilir. Her ne zaman içinde bulunduğu suya doğru eğilse, su çekilivermekte ve ne zaman başının üzerinde sallanan meyvalara uzansa, dallar hemen ulaşamayacağı bir yere hareket etmektediler. Etoloji (ethelogy)** ile uğraşan bilim adamları sağlığa ilişkin "nemesis"in onu, zorunlu yanlış-sezgisel davranış için programladığını söyleyebilirler.

Günümüzde ölümsüzlük ilacı, sıradan insanlara kadar yaygınlaştı. Bilimsel ve politik optimizm, tiryakiliği yaymak için birleşti. Onu beslemek için, bir Tantalus rahipliği, insan sağlığının sınırlandırılmamış tıbbi ıslahını vaadederek kendi kendine örgütlendi. Bu locanın üyeleri, hakikatte ölümsüzlük ilacının seyyar satıcılığını yaparlarken, kendilerini şifa dağıtan Asklepios'un*** talebeleri diye satarlar. İnsanlar onlardan hayatın iyileştirilmesini, uzatılmasını, makinalarla uyuşur hale getirilmesini ve süratliliğin, çarpık-çurpukluğun ve stresin bütün biçimlerinin ömrünü uzatmaya muktedir kılınmasını talebetmektedirler. Sonuçta sağlık, sıradan insanın, kendi sıhhatini ölümsüzlük ilacının tüketimine bağımlı hale getirileceği dereceye kadar nadir bulunur bir olgu haline gelmiştir.

Beşerin tekamül etmesinin tek sebebi, onun üyelerinin ipek böceğinin krizalit devresinde yaptığı türden bir ipekli mahfazanın gözle görülür veya görünmez çeşitleri tarafından korunmuş

* Yunan mitolojisine göre Hades, ölüler diyarının tanrısı Pluton'un diğer bir adı olup, burada geçtiği üzere cehennem veya ölülerin ruhlarının bulunduğu yer anlamlarına da gelmektedir.(Çev.)

** Doğal çevreleri içinde hayvanların bireysel ve grup halindeki davranışlarını inceleyen bilim dalı.(Çev.)

*** Eski Yunan ve Roma'da Hekimlik tanrısı. (Çev.)

olarak varlık sahnesine çıkmasıdır. Her bir kimse geldiği rahmi bilir ve altında doğduğu yıldızlarla yönünü doğrultur idi. İnsan olmak ve insaniyetli hale gelmek için, bizim türümüzün bireyi, kaderini, doğa ve çevresindeki canlılarla olan yegane mücadelesinde bulmak zorundaydı. O, mücadele içinde kendi başınaydı; fakat içinde doğup büyüdüğü kültür tarafından ona silahlar, kanunlar ve yöntem verildi. Her biri kendi yaşama kabiliyetine göre olmak üzere kültürler tekamül etti; kültürle birlikte de insanlar inkişaf etti, yine her biri müşterek bir ipekli mahfaza içinde hayatta kalmayı öğrenerek, her bir kültür, bireyin acı, hastalık ve ölümle uzlaşmasını, onları yorumlamasını ve aynı tehditlere maruz kalan diğer insanlara karşı şefkat göstermesini sağlayan kuralların toplamıydı. Her kültür, hayatın zayıflığıyla başetmek üzere mitler, ritüeller, tabular ve ahlaki standartlar vazedegelmişti.

Kozmopolitik tıp medeniyeti, insanın bu dertleri kabul ihtiyacını reddetmektedir. Tıbbi medeniyet acıyı öldürmek, hastalığı ortadan kaldırmak ve ölümle mücadele etmek üzere planlanmakta ve düzenlenmektedir. Bu saydıklarım, toplumsal hayat için daha önce asla kılavuz kural ve prensipler olmamış olan ve kendisi sözde yoksullar üzerine bu insanların ekonomik gelişmesinin bir yanı ve parçası olarak dökülüp boşaltıldığı zaman tıbbi medeniyetin çarpışmaya koyulduğu kültürlerin her birine göre gayri ahlaki olan hedeflerdir. İşte böylece, tıbbi medeniyetin sağlıktan yoksun bırakıcı etkisi, zengin ve yoksul ülkelerde aynı oranda kudret sahibi bulunmaktadır; hatta mezkur ikinci ülkeler onun daha da meşum olan bazı yönlerinden mahrum bırakılsa da.

Acı ve Istırabın Öldürülmesi

Herhangi bir tecrübenin tam anlamıyla acı ve ıstırap olması için, bir kültüre uygun düşmesi gerekir. Tamamen her bir kültür bir

ıstırap şekli sunduğu içindir ki, kültür, nev-i şahsına münhasır bir sağlık modelidir. Acı çekme olayı, kültür tarafından ifade edilebilir ve paylaşılabilir bir mesele haline getirilir.

Tıbbi medeniyet, ıstırap konusunda kültürel olarak belirlenmiş olan yeteneğin yerine, kendi acısının kurumsal olarak bertaraf edilmesi için her bir ferdin bulunduğu gittikçe artan bir talebi geçirmektedir. Her biri birtakım tahammül çeşitlerinin ifadesi demek olan sayısız farklı his, anestezi tüketicilerinin politik baskısı şeklinde homojenize edilmektedir. Istırap, şikayetler listesindeki bir madde haline gelmektedir. Sonuç olarak yeni bir tür dehşetli şey zuhur etmektedir. O, kavramsal olarak hala ıstıraptır; fakat bu değersiz, kolay anlaşılmaz ve kişisel olmayan ağrı-sızının hissiyatımız üzerinde yaptığı tesir, tamamiyle yeni bir şeydir.

Bu yolla acı ve ıstırap, endüstri insanı için teknik bir sorun gibi görünmeye başlamıştır: Ben, çektiğim acıyı yatıştırtmak veya öldürtmek konusunda hangisini başa alarak bir sıralama yapmalıyım? Eğer ıstırabım devam ederse, kabahat evrende, Tanrı'da, günahlarımda veya şeytanda değil, fakat tıbbi sistemdedir. Artık ıstırap, gittikçe çoğalan tıbbi ürünlere yönelik tüketici talebinin bir ifadesidir. Lüzumsuz bir hale gelmek suretiyle acı ve ıstırap, dayanılmaz şeyler olup çıkmıştır. Kendisine bu görünüm kazandırılmış olmakla, şimdi tiryakilik pahasına da olsa acıyla yüzyüze gelmek yerine, ondan kaçmak akla uygun görünmektedir. Hatta sağlık pahasına da olsa acıyı defetmek mantıklı bir davranış gibi gelmektedir. Tortu niteliğindeki acının kurbanlarını zararsız hale getirme pahasına da olsa. Istırabın gündeme getirdiği bütün teknik dışı konuların meşruluğunu reddetmek aydınca bir tavır gibi görünür. Bir süreliğine, toplum içinde uyuşturulmuş bulunan acının toplam miktarının, yeni bir biçimde üretilenlerin yekûnundan daha fazla olduğu ispatlanabilir. Fakat belirli bir noktaya gelindiğinde ise, gittikçe artan marjinal yararsızlık kapıya gelip dayanır. Yeni ıstırap sadece yatıştırılamazlıkla kalmamış,

kavramsal karakterini de yitirmiştir. O, anlamsız, sorgusuz-sualsiz bir işkence haline gelmiştir. Halbuki acı çekme durumundaki sağlığı, yalnızca acı çekme istek ve kabiliyetinin yeniden elde edilmesi onarabilir.

Hastalığın Vücuttan Kovulması

Bugüne kadar tıbbi müdahalelerin toplam ölüm oranlarına herhangi bir tesiri görülmedi; bu müdahaleler, olsa olsa, hayatta kalmayı toplumun bir parçasından alıp bir diğer parçasına taşıdı. Son yüzyıl boyunca Batı toplumlarını kırıp geçiren hastalığın doğasındaki dramatik değişiklikler sağlam belgelerden takip edilebilir. İlk endüstrileşme, o zamanlar yatıştırılmış bulunan enfeksiyonları şiddetlendirdi. Tüberküloz ya tüberkül basillerinin keşfedilmesinden ya da antitüberküloz programlarının başlatılmasından önce, elli veya yetmişbeş yıllık bir süre zarfında eriyip zayıfladı ve gücünü yitirdi. İngiltere'de ve ABD'de tüberküloz, yerini, zayıflatılan ve azaltılan, erken çocukluğun hastalıklarıyla yer değiştiren ve gider ayak genç kesimde onikiparmak bağırsağı ülserine yolaçan büyük, kötü ve yetersiz beslenme sendromuna- raşitizm* ve pelegra** bıraktı. Bu hastalık azaltılırken, modern salgılar köprüden geçiş iznini aldı: Damarsal kalp hastalığı, hipertansiyon, kanser, arterit (mafsal iltihabı Ç.) diyabet ve aklî hastalıklar. Hiç olmazsa ABD'de hipertansiyona yolaçıcı kalp hastalığından kaynaklanan ölüm oranları düşüyor gibi görünmektedir. Yapılan yoğun araştırmalara rağmen, hastalık kalıplarındaki bu değişikliklerle, tıbbın profesyonelce tatbiki arasında hiçbir bağlantı ortaya çıkarılamamaktadır. Gözle görülür bir biçimde zarardan ziyade fayda sağlayan modern teşhis ve terapi müdahale-

* Kalsiyum ve fosfor metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelen ve çocuklarda görülen, kol, bacak ve omurga kemiklerinin çarpılması hastalığı.(Çev.)

**Alınan gıdadaki nikotinik asit eksikliğinden kaynaklanan, mide rahatsızlıkları, deri döküntüleri ve sinir bozukluklarıyla kendini gösteren hastalık.(Çev.)

lerinin ezici bir çoğunluğu, iki karakteristiğe sahiptir: Gerekli maddi kaynakları ziyadesiyle ucuzdur ve kendi kendine bir kullanım veya aile mensupları tarafından tatbik için paketlenip düzenlenebilirler. Kanada tıbbındaki önemli oranda sağlık ilerletici veya iyileştirici teknoloji öylesine ucuza malolmaktadır ki, bütün Hindistan kıtasında, bugünlerde modern tıp uğruna çarçur edilen paralarla temin edilebilir hale getirilebilirdi. Diğer taraftan, teşhis ve tedaviye ilişkin yardımlarda kullanılan en genel uygulama için gerekli olan beceriler o kadar basittir ki, talimatların bireysel bir bakımda bulunan kimseler tarafından dikkatle bir incelemesi, tıbbi uygulamanın temin edebileceğinden çok daha etkili ve itimada layık bir kullanımı garanti edecektir.

Ne öldürücü hastalıkların büyük salgınlarındaki azalma, ne nüfusun yaş yapısındaki büyük değişiklikler ve ne de işe devamsızlık oranındaki düşüş ve yükselme bugüne kadar önemi haiz bir biçimde hasta bakımına ve hatta bağışıklamaya bağlanmadı. Tıbbi servisler, ne uzun ömürlülükten dolayı itibar görmeyi, ne de tehdit edici nitelikteki nüfus baskısından ötürü kusur bulmayı haketmiştir. Uzun ömürlülük, demiryollarına ve suni gübrelerle böcek öldürücü ilaçların terkibine, yeni ilaç ve şırıngalara olduğundan daha fazla borçludur. Profesyonel uygulama hem etkisiz kalmakta, hem de gitgide daha da çok aranıp bulunmaktadır. Tıbbın prestijindeki bu teknik bakımdan haksız yükselme, teknik ve politik olarak ulaşılamaz durumdaki hedefler için düzenlenmiş bir sihirli ritüel olarak izah edilebilir ancak. Ona, ancak tıbbi bakımın deprofesyonelizasyonu, şifa dağıtmaya yönelik kamu fonlarının iptali anlamına gelmeyip, böylesi fonların reçete yoluyla ve tüketici kontrolünden ziyade dernek mensuplarının denetimi altında harcanışının karşısında olan eğilimi ifade etmektedir. Deprofesyonelizasyon, ne modern tıbbın safdışı bırakılmasını, ne yeni bir tıbbın icadına engel olmayı, ne de eski programlara, ritüellere ve aygıtlara zorunlu dönüşü ifade etmektedir. O, hiçbir profesyonelin, diğer herhangi bir kişinin talep et-

tiğinden daha büyük bir şifa dağıtıcı imkanlar paketini hastalarından herhangi birisi için bol bol harcamaya yetkisi olmayacağı anlamına gelmektedir. Nihayet tıbbın deprofesyonelizasyonu, hayatlarının özel anlarında insanların göstereceği özel ihtiyaçların önemsenmeyeceği anlamına gelmez: Doğdukları, evlendikleri, çocuk doğurdukları, bacakları vs. kırıldığı, sakatlandıkları veya ölümle yüzyüze geldikleri zaman. O, sadece şuna delalet etmektedir ki, insanlar, tecrübelerinin bu türden şiddetli olduğu anlarda kendilerine karşı misafirperverce davranacak bir çevre içinde yaşama hakkına sahip olacaklardır.

Ölümle Mücadele

Tıbbi nemesisin nihai etkisi, ölümün istimlakidir. Her toplumda ölüm imajı, belirsiz bir anın kültürel olarak şartlandırılmış bir beklenişidir. Bu bekleyiş, hayat esnasındaki bir dizi davranış normunu ve bazı kurumların yapısını belirler. Modern tıp medeniyetinin geleneksel bir tıp kültürüne nüfuz ettiği heryerde, yeni bir kültürel ölüm ideali beslenir. Bu yeni ideal, kendisine tekabül eden teknoloji ve profesyonel karakteristiklerin vasıtaları tarafından yayılır.

İptidai toplumlarda ölüm, daima bir failin müdahalesi olarak algılanır: Bu bir düşman, bir cadı, bir ata, veya tanrı olurdu. Hristiyanî ve İslamî Orta Çağlarda ölüm, Tanrı'nın bir dahli olarak görüldü. Batılı tarzdaki ölüm, 1420'lere kadar yüzünü göstermez. Herkese eşit olarak doğal nedenlerden ulaşan Batılı ölüm ideali, bütünüyle yeni bir kökene sahiptir. Sadece XVI. yy. esnasında Avrupalılar, "Ölüm İsteği"ni tanıma sanat ve hünerini" geliştirmişlerdir. Sonraki üç yüzyıl zarfında köylü ve soylu, rahip ve fahişe kendi ölümlerine nezaret etmek üzere bütün bir hayat boyunca kendilerini hazırladı. Tiksindirici ölüm, acı ölüm, yaşantının gayesinden ziyade bir son haline geldi. Doğal ölümün sadece sağlıklı yaşlılık döneminde gelmesi gerektiğine dair düşünce,

burjuvazinin bir sınıf-özellikli fenomeni olarak yalnızca XVIII.yy'da kendisini gösterdi. Doktorların ölüme karşı mücadele etmelerine ve müzmin hastaları korumalarına dair talebin, böylesi hizmetleri sunma konusundaki onların kabiliyetiyle hiçbir ilişkisi yoktur: Koç Burcu (aries) göstermiştir ki, hayat süresini uzatmaya yönelik pahalı girişimler, ilk olarak, nüfuzları masa başında geçirdikleri yıllarıyla artan bankacılar arasında görülmüştür.

Biz çağdaş toplumsal örgütlenmeyi, onu kötü ölümün bütün şekillerini çok yönlü bir dualarla kovma vakası olarak görmedikçe, tam olarak anlayamayız. Ana kurumlarımız, halen ölüme dair sosyal adaletsizlik olarak algılanmakta olan şeyle ilgisi olabilecek insanlara karşı, "insanlık" yararına yürütülen muazzam bir savunma programı teşkil etmektedirler. Sadece tıbbi acentalar değil, fakat refah, uluslararası yardım ve kalkınma programları da bu mücadeleye destek vermektedirler. Bütün renklerden ideolojik bürokrasiler bu kampanyaya katılmaktadırlar. Hatta savaş bile, hastalık ve ölüme karşı düşüncesizce bir müsamaha göstermekle suçlanan kimselerin yenilgisini mazur göstermek için kullanılmıştır. Bütün herkes için "doğal ölüm" üretimi, toplumsal denetim için nihai bir mazeret haline gelme aşamasındadır. Tıbbi ritüellerin tesiri altında çağdaş ölüm, yine bir cadı avı için bir temel oluşturmaktadır.

Sağlığın Geri Alınışı

Gün geçtikçe daha da artan onarılamaz nitelikteki hasar, bütün sektörlerdeki mevcut endüstriyel büyümeye eşlik etmektedir. Tıp sahasında bu zararlar yeni tıbbi oluşumlar şeklinde tezahür etmektedir. Yeni tıbbi oluşum, acı, hastalık ve ölüm, tıbbi bakımdan kaynaklandığı zaman doğrudan doğruya; veya sağlık politikaları, yetersiz sağlığı doğuran endüstriyel bir kuruluşu güçlendirdiği zaman da dolaylı olabilir: O, tıbbi olarak desteklenen davranış ve vehim, insanların hayati özerkliğini kısıtladığı ya da bu

insanların acılarından, maluliyetlerinden ve şiddetli kederlerinden zuhur eden kişisel itirazı geçersiz kıldığı zaman yapısal bir nitelik kazanabilir. Özerkliğin bu kısıtlanışı insanların büyüyüp olgunlaşma, kendi bakımlarını yapma ve yaşlanma konusundaki yeteneklerini baltalamak suretiyle gerçekleşir.

Tıbbi oluşumu kısıtlamak için önerilen çoğu çareler, bireye, gruba, kuruma veya çevreye yaklaşımları içinde terapetik olarak tasarlanan mühendislik müdahaleleridir. Vatandaşın özerkliğine karşı yeni bir peşin hüküm yaratmak suretiyle bu sözde önlemler, ikinci derecede tedavi ürünü hastalıklar üretir.

Tıbbi tekno-strüktürünün en derine işler mahiyetteki tedavi ürünü etkileri, onun teknik dışı toplumsal işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Tıbbın kurumsallaştırılışının hasta edici teknik ve teknikdışı sonuçları, yeni bir ıstırap türü doğurmak üzere birarayа gelmektedirler: Dünya çapında bir hastahane koğuşunda uyuşturucu madde ile duyumsuzlaştırılmış münzevi bir hayatta kalış.

Tıbbi nemesis, işleyiş tarzı olarak tesbit edilememektedir. Çok az bir miktarda ölçümü yapılabilmektedir. Onun tecrübe edildiği yoğunluk derecesi, her bir ferdin bağımsızlığına, yaşama gücüne ve ilişkililiğine bağlıdır. Kuramsal bir kavram olarak o, günümüz tıbbi bakım sistemlerinin başına dert olan aykırılıkları izah eden genel bir teorinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Benim endüstriyel nemesis olarak adlandırdığım ve kurumsal olarak yapılanmış endüstriyel bir aşırı cüretin geri tepişi demek olan çok daha genel bir fenomenin farklı bir vechesidir o. Bu aşırı cüret, içinde insan fenomeninin yaşayabilir nitelikte kaldığı sınırlara aldırış etmemekten ibarettir. Günümüzde yapılan araştırmalar, erişilemez nitelikteki "yeni atılımlara" doğru yönlendirilmektedir. Dipkoçanı araştıması adını verdiğim şey, böylesi geritepişlerin kaçınılmaz bir şekilde insana zarar vermek zorunda olduğu düzeylerin disipline edilmiş analizidir.

Herşeyi kuşatıcı bir nemesis anlayışı bizi, toplumsal bir seçi-

me götürür. Ya insan çabasının doğal sınırları hesaplanmalı, farkedilmeli ve politik olarak belirlenmiş sınırlamalara irca edilmelidir; ya da aksi takdirde yokolup gitmenin alternatifi, planlanıp yönetilen bir cehennemde zorunda bir beka olacaktır.

Kimi ülkelerde halk, tıbbi bakım sistemlerini yeniden gözden geçirmeye hazırdır. Özel teşebbüs sistemlerinde ve toplumsallaştırılmış bakım konusunda apaçık hale gelen hüsrana uğrama vakalır, korkunç bir şekilde bir diğerine benzemeye başlamıştır. Rusların, Fransızların, Amerikalı ve İngilizlerin eleştirileri arasındaki farklılıklar önemsiz şeyler haline gelmiştir. Ciddi bir tehlike varsa o da, bu değerlendirmelerin, Kartezyen ötesi yanılsamalar tarafından tayin edilen koordinatlar dahilinde yapılacak olmasıdır. Zengin ve yoksul ülkelerde ulusal tıbbi bakımın reforme edilmesine yönelik talep; mesleki teşekküllerin mallarına eşit olarak ulaşabilme hakkı, profesyonel büyüme, ikinci derecede profesyonelizasyon, ilerlemenin eklam edilişinde çok daha dürüst olunması ve Tantalus'un mabedinin halkça denetimi için yapılan taleplere yenilmektedir. Sağlık bunalımının halk tarafından yapılan tartışması, biosağlık mühendis ve tasarımcılarına hatta daha da çok nüfuz, itibar ve para akıtmak üzere kolaylıkla kullanılabilir de.

Hüsrana uğratıcı bir sistemi takviye edecek olan bir tartışmadan sarfı nazar etmek için hala vakit vardır. Gelecek tartışma, sağlıkla ilgili nemesisin ana sorun haline getirilmesi suretiyle yeniden yönlendirilebilir. nemesisin izahı, tıbbın teknik ve teknik dışı vechelerinin beraberce bir değerlendirmesini gerektirirken, onun üzerinde hem endüstri, hem de bir din olarak da durmak zorundadır. Tıbbın endüstriyel bir aşırı cüret olarak suçlanması, tam da eleştirmeni tıbbi bakıma bağımlı hale getiren kişisel yanılsamaları gün yüzüne çıkarır.

Bundan dolayıdır ki, nemesisi kavrayış ve idrak ediş, günümüzde davacının, dava ettiği sağlık mühendislik ve planlama acentalarına ola bağımlılığını pekiştiren şikayetlerin sihirli daire-

sini kırabilecek politikalara bizi götürme gücüne sahiptir. Bütün bu hastalıklara karşı verilen bir savaşa yönelik alternatif teşkil eden şey, güçlü bir barış için yapılacak araştırmadır.

Sağlık, bir adaptasyon sürecine işaret etmektedir. O, içgüdünün değil, tecrübe edilmiş bir realiteye karşı özerk ve aktif reaksiyonun bir sonucudur. O, değişen çevreye, büyüyüp olgunlaşmaya, ihtiyarlamaya, hasara uğratıldığı zaman şifa bulmaya, acı ve ıstıraba ve ölümün sükun dolu beklenişine adapte olma yeteneğine işaret etmektedir. Sağlık, geleceği de aynı oranda kuşatmaktadır; ve bundan dolayı şiddetli ıstırabı ve onunla birlikte yaşamak için gereken deruni kaynakları da içermektedir.

İnsanın bilinçli olarak yaşanan dayanıksızlığı, bireyselliği ve ilişkililiği, acı, hastalık ve ölüm tecrübesini, hayatının tamamlayıcı bir parçası haline getirir. Bu üçlüyle başetme yeteneği, sağlığının temelini oluşturur. Mahremiyetinin idare altına alınmasına bağımlı hale geleceği dereceye kadar o, zayıflayıp gücünü yitirmesi gereken özerklik ve sağlığından feragat eder. Modern tıbbın asıl mucizesi şeytanca birşeydir. Bu tıp, sadece bireyleri değil, hatta topyekün nüfusları, kişisel sağlığın insanlığa yakışmaz nitelikteki düşük düzeyleri üzre hayatta tutarak varlığını devam ettirmektedir. Gittikçe artan sağlık hizmeti dağıtımıyla birlikte sağlığın azalmak zorunda olduğu konusu, sadece sağlık yöneticisi tarafından önceden görülmez nitelikte bir olgudur ki, bunun mutlak nedeni ise, onun stratejilerinin, sağlığın devrolunamazlığına karşı olan körlüğünün bir sonucu olmasıdır.

Halk sağlığının düzeyi, hastalıklarla düzeyi, hastalıklarla başa çıkma vasıtalarının ve sorumluluğunun bütün nüfus içinde dağıtıldığı dereceye tekabül eder. Bu başa çıkma kabiliyeti arttırılabilir ama, insanların hayatlarına ve çevrenin sağlığa ilişkin karakteristiklerine yönelik tıbbi müdahale ile asla değiştirilemez. Profesyonel müdahaleyi minimum bir dereceye kadar kısıtlayan bir toplum, sağlık için en uygun şartları temin edecektir. Bireyin kendisine, etrafındakilere ve çevreye özerk bir adaptasyonu için,

daha büyük bir potansiyele ve adaptasyonun daha az bir yönetimine ihtiyaç duyulacak veya müsamaha gösterilecektir.

Hastalığa karşı sağlıklı bir yaklaşımın geri getirilmesi, ne Luddite* ne romantik, ne de ütopik bir şeydir; o, asla tam olarak ulaşılamayacak olan, fakat tarihte daha önce asla görülmemiş bir şekilde modern aygıtlarla başarılabilecek olan saldırgan nemesisi önlemesi için politikayı yönlendirmesi gereken yol gösterici bir idealdir.

* Luddite, İngiltere'de bilhassa 1811-16 yılları arasında, işsizliğe yol açtıklarını düşünerek yeni makinaları imha eden işçiler gürûhunun üyelerine verilen isimdir.(Çev.)

Enerji ve Eşitlik

Bu deneme ilk olarak 1973 başlarında, *Le Monde*'da yayınlandı. Paris'teki öğle yemeği esnasında bu gazetenin saygıdeğer editörü, müsveddemi kabul etmekle beraber sadece bir tek değişiklik tavsiyesinde bulunmuştu. O "enerji krizi" kadar az bilinen ve teknik olan bir kavramın, ilk sayfasında gözgezdiriyor olacağı bir yazının giriş cümlesinde yeri olmaması gerektiği kanaatindeydi. Şimdi metni tekrar okurken, beş yıldan daha az bir zaman zarfında dilde ve diğer konulardaki değişimin hızıyla çarpılmaktayım. Fakat endüstriyel topluma dair radikal alternatifin -yani düşük enerji, şenlikli (convivial) modernlik-taraftarlar edindiği yavaş fakat daimi ilerlemeyle de aynı derecede şaşkınlığa uğratılmaktayım.

Bu makalede, bazı şartlar altında bir teknolojinin toplumun değerlerine maddi bir şekil verdiğini göstermeye çalışmaktayım -ki burada bu teknoloji kendisini tatbik eden her toplumda bu değerlerin hakim hale geleceği bir oranda üretilmiştir. Üretim aygıtlarının maddi yapısı böylece, çare bulunamaz bir biçimde sınıf önyargısına maddi bir suret kazandırabilmektir. En azından trafiğe uygulanan yüksek enerji teknolojisi, bu konuda güzel bir örnek sunmaktadır. Apaçık ortadadır ki, bu tez, böylesi teknolojilerin çalışma tarzını tekellerine alan profesyonellerin meşruluğunu baltalamaktadır. Günümüzde kurumsal politikayı kontrol altında tutan "kapitalistler"in yerine, profesyonel standartları benimsemeyen sıradan kimseleri ve profesyonel akranlarını geçirme hedefiyle birlikte, sınıf mücadelesi dilini kullanmak suretiyle halka hizmet etme yollarını araştıran uzmanlıklar dahilindeki bireyler için bu tez bilhassa can sıkıcı bir şey-

dir. Esasen böylesi "radikal" profesyonellerin tesiri altında bu tez, sadece beş yıl zarfında, acayiplik olmaktan çıkıp, bir engelleme hücumunu harekete geçiren genel inanışlara aykırı bir düşünce haline geldi.

Bununla beraber, burada önerilmekte olan tefrikte bulunma konusu yeni birşey değildir. Ben, kullanım değerlerinin ortaya çıkarılması için tatbik edilecek olan aletleri, eşya üretimi dışında kullanılamayacak durumda olanlarının karşısına dikmekteyim. Son zamanlarda bu ayrımın üzerinde toplumsal eleştirmenlerin büyük bir kısmı tarafından tekrar duruldu. Şenlikli (convivial) ve endüstriyel aletler arasındaki bir denge ihtiyacı üzerindeki vurgu, aslında, radikal politikayla meşgul olan gruplar arasında ortaya çıkmakta olan oybirliğinde müşterek özel bir unsurdur. Bu sahadaki bibliyografya için gerekebilecek harika bir kılavuz, Undercurrents'in editörleri tarafından *Radikal Tecnology* (Londra ve New York, 1976)da yayınlandı. 1978'de basılmak üzere programa alınan, kullanım değeri merkezli modern aletler konusundaki başvuru materyallerine yönelik bir kütüphanecilik kılavuzu üzerinde çalışmakta olan Valentina Borremans'a kendi arşivimi devrettim. (Bu kılavuzun münferit bölümlerinin ön hazırlık niteliğindeki müsveddeleri, Valentina Borremans'a APDO 479, Cuernavaca, Meksika adresine yazmak suretiyle temin edilebilir.) Bu denemede yakalamaya çalıştığım ulaşımdaki toplumsal bakımdan kritik enerji dönüm noktalarına dair spesifik argüman, iki meslektaş tarafından Jean-Pierre Dupuy ve Jean Robert tarafından, müşterek olarak hazırladıkları iki kitapta, *La Trahison de L'opulence* (Paris, 1976) ve *Les Chronophages* (Paris,1978)'de büyük bir titizlikle incelenmiş ve belgelenmiştir.

Enerji Krizi

Son zamanlarda elikulağında bir enerji krizinden ısrarla bahsetmek modaya uygun bir hale geldi. Hüsnütabir (örtmece) kabilinden olan bu kavram, bir çelişkiyi gizlemekte ve bir illüzyonu kutsamaktadır. O, eşitliğin ve endüstriyel gelişmenin beraberce peşinden koşturuluşunun tabiatında varolan çelişkiyi maskelemektedir. Makina gücünün, insan gücünün yerini sınırsız biçimde alabileceği yanılsamasını himaye etmektedir. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmak ve bu illüzyonu defetmek

için, dilin gözlerden sakladığı realiteyi açıklığa kavuşturmak ivedilik arzetmektedir: Yüksek enerji miktarı, tıpkı kaçınılmaz bir surette fizik çevreyi mahvettiği gibi, toplumsal ilişkilerin değerini de azaltmaktadır.

Bir enerji krizini savunan kimseler, tuhaf bir insan görüşüne inanmakta ve yaymaya devam etmektedirler. Bu düşünceye göre insan, hükmetmeyi meşakkatli bir şekilde öğrenmek zorunda olduğu kölelere daimi bir bağımlılık içinde doğar. Eğer o, esirleri istihdam etmezse, bu takdirde işlerinin çoğunu yapmaları için makinalara ihtiyaç duyar. Yine bu doktrine göre herhangi bir toplumun refahı, mensuplarının okula devam ettiği yılların sayısı ve bu surette buyruk vermeyi öğrendikleri enerji kölelerinin miktarıyla ölçülebilir. Bu inanış, bugünlerde revaçta olan birbiriyle çatışma halindeki ekonomik ideolojilerin hepsi için geçerlidir. O, enerji kölelerinden oluşan obur sürülerin, belirli bir oranda insanlara sayıca galebe çaldığı anda hemen her yerde kendisini gösteren eşitsizlik, mağdur edilmişlik ve güçsüzlük tarafından tehdit edilir. Enerji krizi, dikkatleri, bu köleler için gerekli olan yemdeki sıkıntıya dair bir endişeye toplamaktadır. Ben ise özgür insanlara, onlara ihtiyaç duyup duymadıklarını sormayı tercih ederim.

İçinde bulunduğumuz onyıl zarfında* benimsenen enerji politikaları, herhangi bir toplumun 2000 yılına doğru kullanabilme yeteneğine sahip olacağı sosyal ilişkilerin tür ve karakteristiğini belirleyecektir. Bir düşük-enerji politikası, hayat tarzlarının ve kültürlerin şümullü bir tercihine imkan tanıyacaktır. Diğer taraftan, yine bir toplum yüksek enerji tüketimini yeğleyecek olursa, onun sosyal ilişkilerinin teknokrasi tarafından dikte ettirilmek zorunluluğunun yanında, ister kapitalist, isterse sosyalist etiketi taşısın aynı oranda değeri düşürülüyor olacaktır.

Bu aşamada, çoğu toplum -özellikle de yoksul olanları- enerji politikalarını üç kılavuz prensipten yola çıkarak vazetme konu-

* Kitap, 1978'de basılmıştır.(Çev.)

sunda hala özgürdür. Refah, kişi başına düşen enerji kullanımının yüksek miktarlarıyla, enerji dönüşümünün yüksek verim oranıyla, veya toplumun en güçlü mensupları tarafından mekanik enerjinin mümkün olan asgari kullanımıyla özdeşleştirilebilir. İlk yaklaşım, az bulunur ve tahrib edici nitelikteki yakıtların endüstri yararına sıkı bir idare edilişini vurgulayacakken, ikincisi, termodinamik tutumluluğun lehinde olmak üzere, endüstrinin aletlerle yeniden biçimlendirilmesine ağırlık verecektir. Bu ilk iki yaklaşım, zorunlu olarak dev kamu harcamalarını gerektirmektedir; her ikisi de, kompüterize edilmiş bir Leviathan'ın* zuhurunu akla uygun hale getirmekte ve yine her ikisi de halen etraflı bir biçimde tartışılmaktadır.

Üçüncü bir tercih imkanı, pek nadir olarak zikredilmektedir. İnsanlar, fiziksel bekanın bir şartı olarak, kişi başına düşen maksimum enerji kullanımına dair ekolojik sınırlamaları kabul etmeye başlarken, henüz, hem modern, hem de arzu edilir olacak çeşitli düzenler için bir temel olarak uygun olan minimum gücün kullanımını düşünmüyorlar. Yine de enerji kullanımındaki bir tavan, eşitliğin yüksek düzeyleriyle karakterize olunan sosyal ilişkilere götürebilir. Şu an pek aldırış edilmeyen tek seçenek, bütün ulusların imkanları dahilinde olan tek tercihtir. O aynı zamanda, politik bir sürecin, hatta en motorize edilmiş bürokratların dahi gücü üzerine sınırlar koymak için kullanılabilmesini sağlayacak tek stratejidir. Katılımcı demokrasi, düşük-enerji teknolojisini gerektirmektedir. Makul bir teknoloji için gereken şartları, yalnızca katılımcı demokrasi oluşturur.

Genellikle gözden kaçırılan birşey varsa o da, eşitlik ve enerjinin, sadece bir noktaya kadar birliktelik içinde gelişme gösterebileceğidir. Kişi başına düşen vat miktarının belli bir dönüm noktasına varmasından evvel motorlar, toplumsal ilerlemenin

(*) Tevrat'ta adı geçen dev bir su canavarıdır. Günümüzde, muazzam bir büyüklüğe ve güce sahip olan herhangi bir şeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.(Çev.)

şartlarını daha iyi bir hale getirir. Bu dönüm noktasından sonra ise, enerji, eşitliğin zararına olacak şekilde büyüme gösterir. O zaman daha fazla bir enerji bolluğu, bu enerji üzerindeki kontrolün azalan dağılımı demek olur.

Temiz ve bol enerjinin toplumsal hastalıklar için her derde deva cinsinden bir ilaç olduğu şeklindeki yaygın kanaat, hiç değilse kimi ideal politik şartlar altında eşitlik ve enerji tüketiminin sınırsız biçimde aralarında uygunluk sağlanabileceğini varsayan politik bir safsatadan kaynaklanmaktadır. Bu illüzyonun gölgesinde hareket etmekle biz, enerji tüketimindeki büyümeye dair herhangi bir toplumsal sınıra aldırış etmemeye meyledeniz. Eğer ekolojistler, metabolik olmayan enerjinin kirliliğe yolaçtığını ileri sürmekle iyi ediyorlarsa, bu aslında, belli bir dönüm noktasından sonra mekanik enerjinin ifsat etmesi kadar kaçınılmaz bir şeydir. Yüksek enerji oranı dolayısıyla gelen toplumsal parçalanmanın dönüm noktası, enerji dönüşümünün fiziksel tahribi doğurduğu aşamadan bağımsızdır. Beygir gücü olarak ifade edilmiş olmakla o, su götürmez bir biçimde daha düşüktür. Bu, herhangi bir toplumun, kendi mensuplarını sınırlandıracağı kişi başına düşen vat miktarı konusunda politik bir sorunun yorumlanabilmesinden önce teorik olarak kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

İfsat edicilikten uzak bir enerji mümkün ve bol miktarda olsa bile, muazzam miktarlardaki enerji kullanımı, topluma, fizik olarak zararı olmamakla birlikte psikolojik anlamda köleleştirici mahiyette olan bir uyuşturucu ilaç etkisi yapar. Bir halk, Methadone* ve uyuşturucusuzluk sarhoşluğu- yabancı enerjiye olan tiryakiliğini sürdürme veya onu acı dolu adale kasılmaları içinde geri tepme- arasında bir tercihte bulunabilir; fakat, sayıları gittikçe daha da fazlalaşan enerji kölelerine müptela olan ve aynı za-

* Ağrı dindirici olarak veya eroin alışkanlığının tedavisinde bu maddenin yerine geçmek üzere kullanılan sentetik uyuşturucu ilaç.(Çev.)

manda mensupları özerk olarak hareket eden bir nüfusa hiçbir toplum sahip olamaz.

Daha önceki tartışmalarda, kişi başına düşen GSMH'nın belirli bir düzeyinden sonra, toplumsal denetimin maliyetinin toplam üretimden daha hızlı bir şekilde artması gerektiğini ve bir ekonomi dahilinde başlıca kurumsal aktivite olması lazım geldiğini göstermiştim. Eğitimciler, psikiyatristler ve sosyal araştırmacılar tarafından salık verilen terapi, planlamacıların, idarecilerin ve satıcıların tasarımlarıyla ve güvenlik kuruluşlarının, askeri kuvvetlerin, polisin hizmetlerinin toplamıyla bir noktada birleşmek zorundadır. Şimdi ben, niçin artan enerji miktarının halk üzerinde artan bir denetimi gerektirdiğine dair tek bir sebep göstermek istiyorum. Kişi başına düşen enerjinin belirli bir mutedil düzeyinden sonra, politik sistem ve kültürel koşulların çökmeye yüz tuttuğunu öne süreceğim. Kişi başına düşen enerjinin kritik miktarı bir kez aşılınca, bürokrasinin soyut hedefleri için eğitim, kişisel ve somut girişimin yasal garantisinin ayağını kaydırıp yerine geçmektedir. Bu miktar, sosyal düzenin sınırıdır.

Burada, mekanik gücün metabolik enerjiye olan oranı, belirli ve tesbit edilebilir bir dönüm noktasını aşar aşmaz teknokrasinin egemen hale gelmesi gerektiğini tartışacağım. Bu dönüm noktasının yarattığı yoğunluk noktası, tatbik edilen teknoloji düzeyinden büyük ölçüde bağımsızdır; bununla beraber onun kendi varlığı zengin ve orta zengin ülkelerdeki toplumsal muhayyilenin kör noktasına sokuşturulmuştur. ABD ve Meksika'nın her ikisi de, kritik ayrım noktasını geçmiştir. Bu ülkelerdeki kişi başına düşen gelir birisinde 500 dolar, ötekisinde ise neredeyse 5.000 dolar olmasına rağmen, bir endüstriyel altyapıdaki büyük menfaat, her ikisini de, enerji kullanımını daha da arttırmaya zorlamaktadır. Sonuçta, hem Kuzey Amerikalı, hem de Meksikalı ideologlar, hüsrana uğrayışlarına "enerji krizi"etiketini yapıştırmaktadırlar; ve her iki ülke, toplumsal çöküş tehlikesinin ne yakıt kıtlığına, ne de elde mevcut vat miktarının savurganca ifsat

edici ve akıldışı bir şekilde kullanımına değil de, kaçınılmaz bir şekilde halkın çoğunun haysiyetini kıran, yoksun bırakan ve hüsrana uğratan bir enerji miktarını topluma tıka basa yedirmeye yönelik endüstrilerin girişimine hamledilebileceği gerçeğine karşı körleştirilmektedirler.

Bir halk, aletlerinin vat miktarıyla, -tıpkı yiyeceklerinin kalori muhtevası dolayısıyla olduğu gibi- tehlikeli bir şekilde etkisiz hale getirilip kahredilebilir; fakat ulusal nitelikli bir aşırı müptelalığı itiraf edip günah çıkartmak, bunu hasta edici gıdalar konusunda yapmaktan daha zordur. Sosyal refah için tehlike arzeden kişi başına vat miktarı, insanlığın 4/5'ince bilinen beygir gücünden çok yukarıda, bir Volkswagen sürücüsü tarafından kumanda edilen gücün çok altında bulunan bir yoğunluk noktasında yatmaktadır. O, yetersiz-tüketicilerle aşırı tüketicilerin gözünden aynı şekilde kaçmaktadır. Ne ki gerçeklerle karşı karşıya gelme isteği de söz konusu değildir. Mezkur ilk gruptakiler için esaret ve angaryadan kurtulmak, uygun modern bir teknolojiyle tanışmaya bağlı olurken ikinciler için, hatta daha da dehşet verici bir alçalmadan kaçınmak ise, daha ötesine ulaştığında teknik sürecin toplumsal ilişkileri dikte ettirmeye başladığı enerji tüketimindeki bir dönüm noktasının bilfiil tanınmasına bağlıdır. Kaloriler gerek biyolojik gerekse toplumsal olarak sağlıklı şeylerdir, ancak sadece, yeterli olanı haddinden fazla olandan ayıran dar alan içinde kaldıkları sürece.

Şu halde, sözde enerji krizi, muğlaklık arzeden politik bir meseledir. Enerji kullanımı üzerine egemenliğin dağılımı ve güç miktarındaki kamu yararı iki zıt istikamete yönlendirilebilir. Bir taraftan, endüstri ötesi, emek-yoğunluklu, düşük enerjili yüksek eşitlikli ekonomiye yönelik araştırmanın önündeki engelleri kaldırmak suretiyle, politik anlamdaki yeniden yapılanmanın yolunu açacak olan teklifler ortaya atılabilir. Diğer taraftan, makina yemine dair çılgınca bir endişe, sermaye ağırlıklı kurumsal büyümenin mevcut ilerleyişini takviye edebilir ve bizi bir aşırı endüst-

riyel Armageddon'undan* önceki son çıkışın ötesine sürükleyebilir. Politik anlamdaki yeniden yapılanma, daha ötesine geçildiğinde, enerjinin artık politik süreçle kontrol altına alınamayacağı nitelikte kişi başına düşen kritik bir miktarın mevcud olduğu gerçeğinin kabul ve tasdikini önceden gerektirir. Evrensel nitelikte toplumsal bir deligömleği, endüstriyel üretimi oldukça kuramsal bir maksimum düzeyde tutmaya kararlı endüstri zihniyetli planlamacılar tarafından dayatılan toplam enerji kullanımına ilişkin ekolojik sınırlamaların kaçınılmaz bir sonucu olacaktır.

ABD, Japonya veya Fransa gibi zengin ülkeler, oburluklarıyla boğulacakları noktaya belki asla ulaşmayacaklardır; fakat bunun tek sebebi, bu ülkeler halklarının bir sosyo-kültürel enerji koması ile halihazırda yığılıp kalmış olacak olmasıdır. Hindistan, Birmanya ve -hiç değilse kısa bir süreliğine- Çin, bir enerji felcini önlemeye yetecek oranda hala adale ağırlıklı güçle donatılmış olmakla bunun zıttı bir konumdadırlar. Bu ülkeler, hemen şimdi, zengin ülkelerin özgürlüklerini topyekün kaybederek gerisin geriye iteklenecekleri bu sınırlar içinde kalmaya karar verebilirlerdi.

Minimum-enerji ekonomisini tercih, yoksulları fantastik beklentilerden vazgeçmeye, zenginleri de korkunç bir ihtimalde bulunan çıkarlarını idrak etmeye zorlar. Her iki grup da, daha fazla enerji için ideolojik olarak tahrik edilmiş bir açlıkla sık sık teşvik edilen köle sahibi şeklindeki tahrib edici insan imajını bir tarafa atmalıdır. Endüstriyel gelişmeyle zenginleşen ülkelerde enerji krizi, vergileri arttırmak için bir bahane olarak işe yarar; ki bu vergiler, verimli olmayan aşırı bir büyümeyle modası geçmiş hale getirilenlerin yerine yeni, daha "rasyonel" ve toplumsal bakımdan daha öldürücü endüstriyel süreçlerin ikamesi için gerekli olacaklardır. Aynı endüstrileşme sürecinin henüz hükmü altı-

* İncil'de bahsedilen, iyilik ve kötülük orduları arasındaki son ve en büyük savaşa sahne olacağı düşünülen meydan.(Çev.)

na almadığı halk liderlerine göre enerji krizi, daha yüksek enerjiye sahip olanlara yetişmek için son anına kadar gösterilen bir çaba içinde üretimi, kirliliği ve bunların kontrolünü bir merkeze bağlayacak olan tarihsel bir zorunluluk vazifesi görmektedir. Krizlerini ihraç etmek ve püriten enerji tapınmasının yeni İncil'ini öğütlemek suretiyle zenginler, yoksullara, şimdi modası geçmiş fabrikaların ürünlerini satarak verdikleri zarardan daha fazlasını gerçekleştirirler. Daha dikkatlice yönetilen daha çok enerjinin daima daha fazla insan için daha çok yarar sağlayacağı doktrinini kabul eder etmez yoksul bir ülke, kendisini, maksimum endüstriyel ürünlere dair bir kölelik kafesine kilitler. Yoksullar, enerjiye olan bağımlılıklarını daha da arttırmak suretiyle yoksulluklarını modernize etmeyi tercih ettikleri zaman, makul bir teknoloji seçeneğini kaçınılmaz bir şekilde yitirirler. Yoksullar, mümkün maksimum toplumsal denetimi kabul ettikleri gün, kendilerini, özgürlükçü teknoloji ve katılımcı siyaset imkanından kaçınılmaz bir surette mahrum bırakırlar.

Enerji krizi, daha fazla enerji gücü miktarıyla bastırılamaz. O ancak, refahın bir insanın emri altındaki enerji kölelerinin oranına bağlı olduğu şeklindeki yanılsamayla birlikte bertaraf edilebilir. Bu gayeye ulaşabilmek için, daha ötesine geçildiğinde enerjinin ifsad ediciliğe başladığı dönüm noktalarını teşhis etmek ve bunu da, sınırların araştırılması esnasında topluma eşlik edecek bir politik süreç vasıtasıyla yapmak gerekir. Bu tür bir araştırma, günümüzde uzmanlar tarafından ve kurumlar için yapılan araştırmaya ters düştüğü için onu, dipkoçanı araştırması olarak isimlendirmeye devam edeceğim. Bu araştırma üç basamaktan müteşekkildir. İlk olarak, kişi başına düşen enerji kullanımına ilişkin sınırlara duyulan ihtiyaç, toplumsal bir zorunluluk şeklinde, teorik olarak kabul edilmelidir. Daha sonra, içinde kritik yoğunluğun bulunma ihtimali olan nokta saptanmalıdır. Son olarak da, her bir toplum, güçlü aygıtlara tapınmaktan ve bu aygıtların işleyişini kontrol altında tutan profesyonellerin yönettiği ritüellere

katılmaktan neşet eden tatmine karşılık olarak mensuplarının kabul etme arzusunda olduğu eşitsizliğin, taciz edilmenin ve hareketsel sınırlandırılmanın düzeylerini tesbit etmek zorundadır.

Toplumsal olarak en uygun enerji miktarı üzerine politik araştırma ihtiyacı, modern trafikten alınacak bir örnekle açık ve özlü bir biçimde gösterilebilir. Birleşik Devletler, toplam enerjisinin %25 ila %45 arasındaki miktarını (bu oran, yapılan hesaplamaya göre değişebilir) ulaşım vasıtalarına tahsis etmektedir: Onları imal etmek, işletmek ve yol alacakları veya uçacakları veya parkedecekleri zaman bir geçiş hakkı sağlamak için. Sadece halkın ulaşımı amacına matuf olarak, 250 milyon Amerikalı, bütün sahalarda olmak üzere 1.3 milyar Çinli ve Hindistanlının harcadığından çok daha fazla miktarda yakıt sarfetmektedir. Bu yakıtın hemen hepsi, zaman tüketici hızlılıktan müteşekkil bir yağmur dansında yakılmaktadır. Yoksul ülkelerde kişi başına daha az bir enerji harcanmakla beraber, Meksika veya Peru'da trafiğe tahsis edilen toplam enerji yüzdesi, Birleşik Devletler'dekinden muhtemelen daha azdır ve nüfusun daha küçük bir yüzdesine fayda sağlamaktadır. Bu yatırımın hacmi, toplumsal bakımdan kritiklik arzeden enerji miktarının varlığını, kişisel hareket kabiliyeti örneğiyle göstermeyi hem kolay hem de anlamlı kılmaktadır.

Trafikte, spesifik bir zaman dilimi (güç) zarfında kullanılan enerji, sürate dönüştürülür. Bu durumda, kritik miktar, bir sürat sınırı olarak kendisini gösterir. Bu sınırın aşıldığı her yerde yüksek enerji oranı vasıtasıyla gelen toplumsal bozulmanın temel modeli ortaya çıkmıştır. Herhangi bir kamu kurumu bir kez saatte 15 milden daha süratli olarak yol aldı mı, eşitlik azalmış, zaman ve yer kıtlığı artmıştır. Motorize ulaşım, trafiği tekeline alıp, self-enerjili yol katetmeyi engellemektedir. Her Batılı ülkede, ilk demiryollarının yapıldığı elli yıl içinde, bütün nakil çeşitlerinin mil olarak yolcu mesafesi yüz kat arttı. Kendi başlarına düşen güç üretiminin oranı belirli bir değeri aşınca, madeni yakıtların me-

kanik dönüştürücüleri, (transformer), insanları, metabolik enerjilerini kullanmaktan menetti ve ulaşım olayının esir tüketicileri haline gelmeye zorladı. İnsanların özerkliği üzerinde süratin bu etkisi, istihdam edilen motorlu taşıtların teknolojik karakteristikleri tarafından veya havaalanlarına, otobüslere, demiryollarına ya da arabalara dair yasal tasarruf hakkına sahip şahıslar veya şeyler tarafından sadece marjinal olarak icra edilmektedir. Yüksek hız, ulaşımı toplumsal nitelikte yıkıcı bir şey haline getiren kritik bir faktördür. Uygulanabilir politikalar arasında gerçek bir seçim ve arzu edilir toplumsal ilişkilerin tercihi, sadece süratin sınırlandırıldığı yerlerde imkan dahilindedir. Katılımcı demokrasi, düşük-enerjili teknolojiyi gerektirmektedir; ve özgür insanlar ise, yaratıcı toplumsal ilişkilere giden yolu, bir bisiklet hızıyla katetme durumundadırlar.*

Trafiğin Endüstrileştirilmesi

İnsanları hareket ettirmek içinn e tür bir enerji kullanılacağına dair tartışma, trafiğin iki tamamlayıcı parçası olarak ulaşım(transport) ile yol alma (transit) arasında kesin bir ayrımı gerektirmektedir. Trafikle kastettiğim şey, insanların, evleri dışındayken bir yerden başka bir yere herhangi bir hareketleridir. Yol alma (transit) ile kastettiğim, insan metabolik enerjisinin kullanıldığı hareketler, ulaşımdan (transport) kastım ise, diğer enerji

* Toplumsal bakımdan en uygun enerji kullanımının çok daha genel bir meselesini tarif etmek amacıyla trafikten bahsediyorum. Ben kendimi, bireylerin hareketi ile sınırlandırıyorum. -onların kişisel eşyalarını, taşıt için kullanılan yakıt, materyaller, donanım ve yolları da dahil ederek- Trafiğin iki türünü (ticari eşya ve haberleşme) tartışmaktan bilinçli olarak uzak duruyorum. Her ikisi için de benzer bir argüman ortaya atılabilir, fakat bu, değişik bir muhakeme tarzını gerektirmektedir ve ben onu başka uygun zamana bırakıyorum. Not: Yukarda bana ait olan not orjinal metinde bulunuyordu. O zamanlar bu metni tamamlamak üzere iki çalışma hazırlamaktaydım. Bunlardan ilki posta hizmetlerinin tarihçesi üzerine, ikincisi de tarih boyunca tayfalar ve yükler üzerineydi. Daha sonra ise, Medical Nemesis'i yazmak üzere her ikisinden de vazgeçtim.

kaynaklarına bağlı olan hareket tarzıdır. Merkepler ve develer gibi devedikeni ot yiyicilerden olmadıkça hayvanlar, aşırı-nüfuslu bir dünyada yiyecekler için insanlarla şiddetle rekabet ettiklerinden dolayı, bu enerji kaynakları genellikle motorlar olacaktır bundan böyle.

İnsanlar, sadece kimi zamanlardaki yolculukları sırasında değil, aynı zamanda günlük gezintilerinde de ulaşıma bağımlı hale gelir gelmez, sosyal adalet ile motorize güç işe yarar hareket ile yüksek hız, kişisel özgürlük ile mühendislerce planlanmış rota arasındaki çelişkiler, kuvvetle bariz şeyler haline gelmektedir.

O zaman otomobillere zoraki bir bağımlılık, kendi enerjisiyle yürütülen insanlardan müteşekkil bir toplumu, tam da geliştirilmiş ulaşımın kazandırdığı farzedilen değerlerden mahrum eder.

İnsanlar ayakları üzerinde gereği gibi hareket ederler. Gezip dolaşmanın bu ilk vasıtaları, daha titiz bir analizle, modern şehirlerdeki veya endüstrileştirilmiş çiftliklerdeki halkın çoğunluğu ile mukayese edildiğinde bütünüyle işe yarar olarak görüneceklerdir. Bu durum, modern Amerikalıların ortalama olarak ataları kadar fazlaca bir mil katettikleri -çoğu tünellerde, koridorlarda, parklarda ve mağazalarda olmak üzere- anlaşıldığı zaman bilhassa cazip gelecektir.

Ayaklarını kullanan insanlar az ya da çok eşittirler. Yalnızca ayaklarına bağımlı olan insanlar, istedikleri anda hareket edebilirler; saatte üç veya dört millik bir süratle, yasal veya fiziksel olarak menedilmedikleri herhangi bir istikamet ve yere olmak üzere. Hareket kabiliyetinin bu fıtri tarzının yeni bir ulaşım teknolojisiyle geliştirilmesinden, bu değerleri koruması ve onlara daha büyük mesafe, zaman tasarrufu, rahatlık ve sakatlar için daha çok fırsat gibi yenilerini eklemesi beklenmelidir. Bu, şimdiye kadar vuku bulmamış olan şeydir. Onun yerine, ulaşım endüstrisinin gelişmesi, her yerde aksi tesir icra etti. Makinaları, herhangi bir yolcuya belirli bir beygir gücünün üstünde bir güç verebildiği zamandan bu yana bu endüstri, insanlar arasındaki eşitliği

azalttı; bu insanların hareket kabiliyetini, endüstriyel olarak tayin edilmiş rotalar sistemiyle kısıtladı ve eşi benzeri görülmemiş şiddette bir zaman darlığı yarattı. Sahiboldukları taşıtların hızı belli bir dönüm noktasını aşarken, vatandaşlar, kendilerini tekrar evlerine geri getiren günlük bir turun müşterisi olup çıkmaktadırlar; bir tur ki, Birleşik Devletler Ticaret Bakanlığı, Amerikalıların evden bir diş fırçası ile donanmış olarak ayrıldıkları "seyahat"in (travel) karşıtı diye "kısa tur" (trip) şeklinde adlandırmaktadır.

Ulaşım sistemine yedirilen daha fazla enerji, daha çok insanın her gün daha büyük mesafede daha hızlı hareket etmesi anlamına gelir. Herkesin günlük çevresi, bir tanıdığa uğrayabiliyor, veya işe giden yol üzerindeki bir parktan yürüyerek geçebiliyor olmak pahasına büyümektedir. Ayrıcalığın uç noktaları, evrensel nitelikte bir esaret pahasına yaratılmaktadır. Büyük bir çoğunluk istenmeyen turlara varlıklarının daha fazla bir kısmını sarfederken, bir grup elit, sınırlandırılmamış mesafeyi, lüksleştirilmiş seyahatten oluşan bir ömür şeklinde paketlemektedir. Çoğu insan daha uzak mesafeye ve daha hızlı bir şekilde yolculuk etmeye ve yolculuklarına hazırlık için olsun, ondan kurtulmak için olsun daha fazla zaman harcamaya zorlanırken, seçkin kişiler, doğaları gereği hem az bulunur hem de cazip hale gelen mesafe noktaları arasında seyahat etmek üzere sihirli halılarına binmektedirler.

A.B.D.'de toplantılara ve gezinti yerleri gibi sık sık gidilen yerlere uçulan mesafe miktarının 4/5'i her sene genellikle ya varlıklı olan, ya da böyle hareket etmek üzere profesyonellerce eğitilmiş olan nüfusun aynı %1.5'luk kısmı tarafından katedilirken, saat başına yolda yapılan bütün işin 4/5'i, bir uçağa hemen hemen hiç binmeyen abonman kartı sahipleri veya alışverişe çıkan kimselere aittir. Araç ne kadar süratli olursa, geri dönen vergiden aldığı devlet yardımı o kadar büyük olur. Kendi kendine tercih ediliş hava yolculuğunu ABD'nin bütün nüfusunun ancak %2'si yılda bir kereden fazla kullanabilmektedir; pek az sayıda başka

ülke, bu büyüklükte bir jet takımının altından kalkabilir.

Esir turcu ve kayıtsız yolcu ulaşıma aynı derecede bağımlı hale gelirler. Zira, onun dışında hiçbir şey yapılamaz. Acapulco veya bir parti kongresine arasıra yapılan ani hamleler, her zamanki yolcunun, dünyayı güçlü bir saldırıyla küçülen bir yer haline getirdiği inancına kapılmasını sağlar. Yüksek enerjili koltuklara bağlanmış olarak birkaç saat harcamak için arasıra bulunan şans, bu kimseyi, beşer alanının tahribi konusunda bir suç ortağı yapar ve ülkesinin coğrafyasının insanlar çevresinde değil de taşıtlar çevresinde düzenlenmesine razı olmaya teşvik eder. İnsanoğlu, fizik ve kültürel olarak kozmik konumuyla birlikte tekamül edegelmiştir. Hayvanların doğal çevresi olan şeyi ev haline getirmeyi öğrenmiştir. Onun kendi bilincinde oluşu, hareket etme süratiyle bütünleştirilmiş tamamlayıcı unsurlar olarak bir yaşam alanı ve bir yaşam süresini gerektirir. Eğer bu ilişki, insanların hareketinden ziyade araçların çabukluğuyla belirlenirse, mimarlıkla uğraşan kimse, yalnızca bir değiştirici konumuna getirilir.

Tipik bir Amerikalı, arabasına yılda 1.600 saatten daha fazla bir zaman ayırır. O, araba hareket ederken ve boşta beklerken içinde oturur. Onu parkeder ve arayıp bulmaya çalışır. Ona yatırmak ve aylık taksitlerini ödemek için para kazanır. Benzine, köprü-yol geçiş ücretine, sigortaya, vergilere ve para cezalarına para yetiştirmek için çalışır. Uyanık olduğu oniki saatin dördünü yola ya da arabası için gereken kaynakların devşirilmesine harcar. Ve bu hesap, ulaşım tarafından dayatılan aktivitelerle tüketilen zamanı gözönünde tutmamaktadır: Hastahanelerde, trafik mahkemelerinde ve garajlarda harcanan, otomobil reklamlarını seyrederken veya bir dahaki alışverişin kalitesini arttıracak tüketici eğitim toplantılarına devam ederken tüketilen zaman. Tipik Amerikan vatandaşı 7.500 millik bir mesafeyi katetmek için 1.600 saat harcar: Saat başına beş milden daha az bir mesafedir bu. Ulaşım endüstrisinden yoksun bırakılmış olan ülkelerdeki

halk bu aynı şeyi yapmayı her nereye isterlerse yürüyerek başarmaktadırlar. Onlar trafiğe toplumlarının zaman bütçesinin %28'ini değil, sadece %3 ila 8'ini tahsis ederler. Zengin ülkelerdeki trafiği yoksul ülkelerdekinden ayıran şey, hayat müddetinin saati başına düşen daha fazla mil oranı değil, fakat ulaşım endüstrisi tarafından paketlenip gayri adilane bir biçimde dağıtılan yüksek enerji dozlarının zorunlu tüketimiyle geçen saatlerinin daha fazla olmasıdır.

Süratlilikle Sersemletilmiş Muhayyile

Enerji tüketimindeki belli bir nokta aşılınca, ulaşım endüstrisi toplumsal çevrenin görünümünü dikte ettirir. Motorlu taşıt yolları, komşular arasına engeller koyarak, tarlaları bir çiftçinin yürüyerek ulaşamayacağı uzaklığa atarak büyüyüp gelişir. Ambulanslar klinikleri, hasta bir çocuğun taşınamayacağı bir uzaklığa alıp götürür. Doktorlar bundan böyle eve gelmezler; zira taşıtlar hastahaneleri, hasta olmak için en uygun yerler haline getirmiştir. Bir kez ağır nakil vasıtaları Ant Dağları'ndaki bir köye ulaştı mı, artık mahalli pazarın rolü ortadan kalkar. Daha sonra, yüksekokul, kaldırım döşenmiş bir otoyolla birlikte merkeze ulaştığında, gitgide daha da çok genç insan, şehre hareket eder; ta ki, yüzlerce mil uzakta, deniz kenarında bulunan gençten birilerine kavuşmak için can atmayan tek bir aile kalmayıncaya kadar.

Dış görünüşte farklılık olma ihtimaliyle birlikte, eşit hızlar, zengin ve yoksul ülkelerde yaşam alanı, zaman ve kişisel enerji anlayışı üzerinde aynı derecede tahrif edici etkiler yapmaktadır. Bütün her yerde ulaşım endüstrisi, kendi imalatı olan yeni bir coğrafyaya ve yeni programlara uygun düşecek yeni bir insan türü biçimlendirmektedir. Guetemala ile Kansas arasındaki başlıca farklılık, Orta Amerika'da bazı bölgelerin hala motorlu taşıtlarla bağlantılanmaktan muaf ve bundan dolayı da henüz bu taşıtlara bağımlılıkla dejenerasyona uğramamış olmalarıdır.

Ulaşım endüstrisinin ürünü, gedikli yolcudur. Bu insan, insanların hala kendi kendilerine hareket ettikleri bir dünyanın yukarısına kaldırılmış ve kendi dünyasının ortasında dikili durduğu duygusunu yitirmiştir. Gedikli yolcu, kendisini yol katetmeye, genellikle beş milden daha az bir alan dahilinde çapraz çizgiler çizerek hergün yaklaşık yirmi mil yolalmaya zorlayan arabalara, trenlere, otobüslere, metrolara ve asansörlere günlük müracaattan kaynaklanan, çileden çıkarıcı zaman darlığının farkındadır. İster metroyu kullansın, isterse bir jet uçağını, kendisinin başka birilerinden daha yavaş ve yoksul olduğunu hisseder ve trafiğin hüsrana uğratıcılığından kurtulabilen birkaç ayrıcalık sahibi kimsenin katettiği kestirme yollara içerler. Eğer abonman kartı sahibi olduğu trenin tarifesiyle yolu engellenirse, bir araba hayal eder. Eğer araba kullanıyorsa, izdiham saatleriyle bitap düşmüş bir halde, trafiğin hilafına yolalan sürat kapitalistine gıpta eder. Eğer arabası için kendi cebinden para harcamak zorunda ise, şirket filolarının amirlerinin yakıt faturasını şirkete gönderdiklerini ve kiralanmış bir arabayı görev gideri diye çiziktirdiklerini çok iyi bilir. Gedikli yolcu, büyüyen eşitsizliğin, zaman kıtlığının ve kişisel güçsüzlüğün yanlış ucundan yakalanır; fakat o, bu zor durumdan kurtulmak için aynı şeyden daha fazlasını talebetmekten başka yol da göremez: Ulaşım yoluyla daha çok trafik. O, taşıtların, yolların ve tarifelerin tasarımındaki teknik değişiklikleri beklemeye koyulur; yoksa devlet kontrolü altındaki toplu hızlı ulaşım üretecek bir devrim umar. Hiçbir durumda, daha iyi bir geleceğe doğru çekilip götürülmenin bedelini hesaplamaz. Gerek yol ücretlerinde, gerekse vergilerde faturayı ödeyecek olan kişi olduğunu unutur. Özel arabaları, aynı derecede hızlı olan kamu ulaşımıyla değiştirmenin gizli maliyetlerini gözünden kaçırır.

Gedikli yolcu, ezici bir biçimde ulaşıma bağlı olan trafiğin akılsızlığını kavrayamaz. Bu insanın, mesafe, zaman ve kişisel sürate ilişkin miras olarak alınmış anlayışları, endüstriyel olarak

çarpıklaştırılmıştır. Kendisini, yolcu rolü dışında algılama gücünü kaybetmiştir. Devamlı taşınmaya karşı tiryakilik kesbetmiş olmakla o, insanoğlunun ayaklarında mevcudolan fiziksel, toplumsal ve manevi güçler üzerindeki kontrolü yitirmiştir. Yolcu, ülkeyi içinden hızla geçirilip götürüldüğü dokunulmaz nitelikteki bir peyzaj ile bir tutmaya başlamıştır. Kendi ülkesini kurma, onu kendi damgasıyla damgalama ve üzerinde otoritesini sağlama konusunda güçsüz bir hale gelmiştir. Başkalarını kendi yanına kabul etme ve yaşam alanını onlarla paylaşma gücüne olan güvenini yitirmiştir. Yalnız başına uzak yerlerle karşı karşıya gelemez. Kendi başına bırakıldığı anda, hareket kabiliyeti kaybolup gitmiş hisseder.

Eğer, birleşmelerin ve yalnızlıkların, araçların ürünü olduğu yabancı bir dünyada kendisini eminlikte hissedecekse, gedikli yolcu, yeni bir inançlar ve beklentiler takımını benimsemek zorundadır. Onun için toplanıp biraraya gelmek, taşıtlar sayesinde biraraya getirilmek demektir. Siyasi iktidarın, ulaşım sisteminin kabiliyetinin bir sonucu olduğuna, onun yokluğunda ise, televizyon ekranına ulaşabilmenin getirdiği bir şey olduğuna inanmaya başlar. Hareket etme özgürlüğünü, vasıta kullanmak için talebedilen bir özgürlük gibi görür. Demokratik sürecin seviyesinin, ulaşım ve komünikasyon sistemlerinin gücüyle karşılıklı ilişki içinde olduğuna inanır. Ayak ve dilin politik gücüne olan güvenini yitirir. Sonuçta bu kimsenin istediği şey, bir vatandaş olarak daha fazla özgürlük değil, bir müşteri olarak daha iyi hizmettir. Hareket etme ve insanlarla konuşma özgürlüğü üzerinde durmaz; nakledilme ve medya tarafından bilgilendirilme talebi üzerinde ısrar eder. Daha iyi bir ürün ister, bu ürüne olan kölelikten kurtaracak bir özgürlükten ziyade. Hayati önemi haiz bir vakadır ki o, talebettiği süratliliğin kendiliğinden hezimete uğratıcı birşey olduğunu ve eşitliğin, boş zamanın ve özerkliğin daha fazla azaltılması sonucunu doğurmak zorunda olduğunu anlamaya başlamaktadır.

Hayat Süresinin Net Transferi

Kontrol altına alınmamış hız, pahalıdır ve gittikçe daha az sayıda kişi ona maddi bakımdan güç yetirebilmektedir. Bir taşıtın süratindeki her artış, vasıtanın kullanım ve yol yapımı maliyetindeki artışla ve hareket halindeyken taşıtların yuttuğu yaşam alanındaki büyümeyle -en dramatik olanı da budur- sonuçlanmaktadır. En hızlı yolcu için gerçekleşen enerji tüketiminin belli bir dönüm noktası aşılınca, dünya çapında bir sürat kapitalistleri sınıfı doğurulur. Zamanın mübadele değeri hakim hale gelir ve bu olgu dilde yankısını bulur: Zaman harcanır, tasarruf edilir, yatırılır, israf edilir ve istihdam edilir. Toplumlar zamana fiyat etiketi iliştirdikleri zaman, eşitlik ve taşıtlara ait sürat birbirleriyle ters orantılı bir ilişkiye girer.

Yüksek hız, birkaç kişinin zamanını muazzam bir oranda kapitalize eder; fakat bunu, paradoksal bir biçimde, herkesin zamanı bakımından yüksek bir pahaya yapar. Bombay'da pek az sayıda kimse arabaya sahiptir. Bu kimseler bir sabahlık yolculuktan sonra herhangi bir il merkezine ulaşabilirler ve haftada bir kez kısa bir seyahat yapabilirler. İki nesil önce bu, yılda bir kez olmak üzere bir hafta süren öküz arabası yolculuğu demekti. Onlar şimdi, daha çok tura, daha çok zaman harcıyorlar. Paris, Londra veya New York'un alışveriş merkezindekinden daha iyi durumda olan fiili bir hareketlilik derecesiyle Bombay çarşısında dolaşmakta olan binlerce bisiklet ve padikap'ın (pedallı taksi Ç.) oluşturduğu trafik akışını arabalarıyla sekteye uğratmaktadır bu kimseler aynı zamanda. Bir toplum içindeki ulaşıma ilişkin toplam zaman gideri, birkaç kişinin hızlı yolculuklarında yaptıkları zaman tasarruflarından daha hızlı bir şekilde büyümektedir. Trafik, yüksek süratli ulaşımların temin edilebilirliği ile birlikte sınırsız bir büyüme göstermektedir. İnsanları hareket ettirmek için tesis edilmiş endüstri kompleksinin ürünü, kritik bir dönüm noktasının ötesinde topluma kurtardığından da fazla zamana

malolmaktadır. Halkın küçük bir kesiminin süratindeki bir artışın getirdiği marjinal fayda, kendisinin bir bedeli olarak, büyük bir çoğunluk açısından bu süratliliğin gittikçe artan marjinal yararsızlığına sahiptir.

Kritik bir süratin ötsinde, hiçkimse zamanı, başkalarını onu kaybetmeye zorlamaksızın kurtaramaz. Daha süratli giden bir taşıtta koltuk sahibi olduğunu iddia eden bir şahıs, zamanın, daha yavaş olan bir araçta bulunan yolcununkine göre daha değerli olduğunu vurgular. Belli bir süratin ötesinde yolcular, diğer insanların zamanının tüketicileri haline gelir ve hızlanan araçlar, hayat süresinin bir net transferini gerçekleştirmenin vasıtaları olurlar. Transfer derecesi, hız miktarıyla ölçülür. Bu zaman gaspı, geride bırakılan kimselere zarar vermektedir; ve bu insanlar çoğunluğu oluşturduğu için, bu durum, böbrek diyalizini veya organ naklini tayin eden bir lotaryadan çok daha genel karakteri sahip ahlaki konuları gündeme getirmektedir.

Belirli bir hızdan sonra, motorlu taşıtlar, ancak kendilerinin kapatılabileceği uzaklıkta mesafeler yaratırlar. Onlar bu mesafeleri herkes için açarlar, fakat sadece birkaç kişi için kapatırlar. Kırlık arazi boyunca yapılan yeni bir toprak yol, şehri, Brezilyalı geçim tarımı çiftçileri için görülebilir -fakat erişilemez- kılar. Yeni ekspres yol, Chicago'yu geliştirir; fakat taşıtla gidip gelme imkanı olanları da, artık bir gettoya dönüşmeye yüz tutan iş merkezinden uzaklara alıp götürür.

Genellikle iddia edilenin aksine, insanoğlunun sürati Cyrus* Dönemi'nden Buhar Çağı'na kadar değişmeksizin kalmıştır. Mesajın taşınma şekli ne olursa olsun, haberler günde yüz milden daha fazla yol almıyordu. Ne İnka'nın koşucuları, veya Venedik kadırgaları, ne Persli atlılar veya XIV. Lui zamanındaki düzenli posta arabaları bu sınırı geçmedi. Askerler, kaşifler, tüc-

* Pers İmparatorluğu'nu kuran ve M.Ö. 558-529 yılları arasında kırallık eden kişidir.(Çev.)

carlar ve hacılar, günde 20 millik bir hızla yolaldılar. Valery'nin deyişiyle, Napolyon hala Sezar'ın yavaşlığıyla hareket etmek zorundaydı: *Napoleon va à mèmè lenteur que Cesar.* İmparator, halkın refahının faytonların geliriyle ölçüldüğünü biliyordu: *On mesure la prospèritè publique aux comptes des diligences;* fakat, kendisi onları pek az hızlandırabildi. Paris-Toulouse arasını katetmek, Romalılar zamanında yaklaşık 200 saati gerektiriyordu; ve yeni Kraliyet Yolları'nın hizmete sunulmasından önce ise, 1740'ta, tarifeli posta arabası seferi, hala 158 saat sürüyordu. Sadece ondokuzuncu yüzyılda hızlandı insanoğlu. Mezkur yolculuk, 1830'ta 110 saate düşürüldü; fakat yeni bir maliyete olmak üzere. Aynı yıl, binden fazla kişinin ölümüne neden olacak şekilde, 4.150 posta arabası devrildi. O sıralarda demiryolu ani bir değişiklik getirir. 1855'te, Napolyon III., Paris ile Marseilles arasındaki bir yerlerde trenle saatte 96 kilometreye ulaştığını iddia eder. Bir tek nesil boyunca, her bir Fransız başına düşen katedilmiş ortalama mesafe yüzotuz kat artar ve İngiltere'nin demiryolu ağı azami büyümesine ulaşır. Yolcu trenleri, bakım ve kullanımları için harcanan zaman bağlamında hesaplanan optimal maliyetine erişir.

Daha ileri safhadaki süratlilikle birlikte ulaşım, trafiğe hükmetmeye ve sürat, bir gidilecek yerler hiyerarşisi kurmaya başladı. Şimdi, her bir gidilecek yer grubu, spesifik bir sürat düzeyine tekabül etmekte ve belirli bir yolcu sınıfını tayin etmektedir. Terminal noktalarının her bir dairesi, saat başına daha az bir mil miktarıyla tespit edilmiş olanları derece itibariyle alçaltmaktadır. Kendi enerjileriyle dolaşmak, yolalmak zorunda olan kimseler, geri kalmış ahali olarak yeniden tanımlanmıştır. Bana kaç kilometre hızla yolaldığını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. Eğer siz, Concorde'a yakıt olacak aidatlar ödeyebiliyorsanız, mutlaka zirvedesinizdir.

Tıpkı okulun, avantajın bir belirtisi haline gelmesi gibi, son iki nesil boyunca taşıt da mesleki başarının bir alameti olup çık-

tı. Her bir düzeyde gücün yoğunlaşması, kendi mantık türünü üretmek zorundadır. Böylece örneğin, milletin parasının, bir kimsenin her yıl daha az zamanda daha çok yol almasını sağlamak için harcanmasına gösterilen neden, bu kimseyi okulda daha çok sene tutmak için gösterilenden daha büyük bir yatırımdır. Bu kimsenin sermaye ağırlıklı bir tüketim aleti olarak farazi değeri, biryerden bir yere nakledilme hızını tayin eder. "İyi bir eğitim"den başka diğer ideolojik etkenler, tıpkı başkalarına ödetilmiş lükslere götüren bir kapıyı açar gibi işe yaramaktadır. Eğer Başkan Mao'nun Düşüncesi Çin'in her yanında jet uçağıyla süratle yerine getirilmeliyse, bu ancak şu anlama gelebilir ki, onun geldiği durumu beslemek için birisi halk kitleleri coğrafyasında, diğeri de kadrolar coğrafyasında yaşayan iki sınıfa ihtiyaç duyulacaktır. Halk Cumhuriyeti'nde orta sürat düzeylerinin zaptı, gücün toplanmasını daha verimli ve rasyonel kıldı; fakat aynı zamanda öküz sürücüsünün zamanı ile jet sürücüsünün zamanı arasında değer bakımından yeni bir farklılığın altını da çizdi. Süratlenme, kaçınılmaz bir biçimde beygir gücünü bir kaç kişinin koltuğu altında toplar ve gittikçe artan bir geride kalmışlık duygusuyla, abonman kartı sahibi çoğu yolcunun gittikçe büyüyen zaman kıtlığını terkibeder.

Bir endüstri toplumundaki eşit olmayan imtiyaza yönelik ihtiyaç, iki taraflı bir argümanın imkanlarıyla savunulur genellikle. Bu argümanın iki yüzlülüğü, süratlilik tarafından açık seçik bir şekilde ifşa edilir. İmtiyaz, gittikçe büyüyen toplam nüfusun çoğunluğunun durumunu iyileştirmenin zorunlu bir önşartı olarak kabul edilir; veyahut da, mahrum bir azınlığın standartlarını yükseltmenin bir vasıtası diye reklam edilir. Fakat nihayet hızlandırılmış ulaşım, hiçbirini gerçekleştirmez. O, sadece motorize taşıma için evrensel bir talep yaratır ve değişik ayrıcalık katmanları arasına, önceden tahayyül edilemez mesafeler koyar. Belli bir noktadan sonra daha fazla enerji, daha az eşitlik demek olup çıkar.

Süratliliğin Etkisizliği

Birkaç kişi için sağlanan azami süratlerin, herkese temin edilen yüksek hızlardan farklı bir maliyeti dayattığı hususu görmezlikten gelinmemelidir. Sürat düzeyleriyle gelen toplumsal sınıflaşma, gücün bir net transferini dayatır: Yoksullar, geride bırakılmış olmak için çalışır ve para öderler. Fakat eğer bir sürat toplumunun orta sınıfları, ayrım gözetme olayına aldırmamaya ikna edilebilirlerse bile, onlar, ulaşımın gittikçe artan marjinal yararsızlıklarını ve kendi zaman kayıplarını boşlamamalıdırlar. Herkese yönelik yüksek hızlar şunu ifade eder ki, bütün bir toplum, zaman bütçesinin gittikçe büyüyen bir kısmını insanları hareket ettirmeye harcarken, herkes kendisi için daha az bir zamana sahip olacaktır. Kritik süratin üzerinde işleyen taşıtlar, sadece eşitsizliği empoze etmeye meyletmekle kalmazlar, fakat aynı zamanda, görünürdeki teknolojik karmaşıklık altında etkisiz bir nakil sistemini gizlemekte olan bir kendi kendine hizmet eden endüstri tesis eder, kaçınılmaz bir biçimde. Ben şunu tartışacağım: Bir sürat sınırı, sadece eşitliği korumak için gereken bir şey değildir; bu sınır, ulaşım olayının gerektirdiği toplam hayat müddeti miktarı beraberinde azalırken, bir toplum içinde katedilen toplam mesafenin artmasının da aynı derecede bir şartıdır.

Bireylerin ve toplumların yirmidört saatlik zaman bütçeleri üzerinde taşıtların yaptığı etki üzere elde mevcut pek az araştırma vardır.* Ulaşıma dair çalışmalardan biz, mil başına zamanın maliyetine ve dolarlarla veya yolculukların uzunluğuyla ölçülen zamanın değerine ilişkin istatistikler temin etmekteyiz. Fakat bu istatistikler bize, ulaşımın gizli maliyetlerinden yana pek birşey söylemezler: Trafiğin, hayat müddetini nasıl kemirdiğinden, taşıtların yaşam alanını nasıl yuttuğundan, bu taşıtların varlığıy-

* Bu denemenin 1973'teki basımından bu yana pek çok araştırma yapıldı ve yayınlandı. Bu sahadaki çalışmalara dair eleştirmeli bir kılavuz için bkz. Jean Pierre Dupuy ve Jean Robert, *Les Cronophages* (Paris,1977).

la gereklilik haline gelen turların çoğalışından veya gezintiye hazırlık için doğrudan ya da dolaylı olarak harcanan zamandan bahsetmezler. Dahası, trafik akışına uygun bölgelerde yaşamak için daha yüksek kira ödemesi, ya da, bu bölgeleri taşıtların meydana getirdiği gürültü, kirlilik, hayata ve organlara yönelik tehlikeden uzak tutmanın maliyeti gibi hatta daha da derinlerde gizlenmiş olan ulaşımın bedellerine dair hiçbir işe yarar ölçü mevcut değildir. Bununla beraber, toplumsal zaman bütçesinden giderlere dair yapılmış bir hesabın yokluğu, bizi, böyle bir hesaplamanın imkansız olduğuna inanmaya sevketmemesi gerektiği gibi, bildiğimiz az miktardaki şeyden yola çıkarak kimi sonuçlara varmamıza da bir mania teşkil etmemelidir.

Sınırlı orandaki malumatımızdan anlaşılmaktadır ki, dünyanın her yerinde, herhangi bir taşıt saatte 15 millik hız sınırını aştıktan sonra trafiğe ilişkin zaman darlığı büyümeye başlamaktadır. Endüstri, kişi başına ürünün bu dönüm noktasına ulaştıktan sonra, ulaşım, insanı yeni bir tür kayıp kişi haline getirmektedir: Kendi başına ulaşamayacağı, fakat aynı gün içinde varması gerektiği bir yerden sürekli uzak bir varlık. Günümüzde insanlar, günlerinin hemen hemen tamamı boyunca, yokluğunda hatta işe dahi gidemeyecekleri parayı kazanmak için çalışıyorlar. Herhangi bir toplumun ulaşıma sarfettiği zaman, onun en hızlı kamu taşımasının sürati oranında bir artma gösterir. Japonya her iki alanda da ABD'ye öncülük etmektedir. Taşıtlar, insanları yerinden edilmekten ve yaşam alanını tahrif edilmekten koruyan sınırlar içinde gürültüyle çarpışır çarpışmaz, hayat müddeti, trafiğin doğurduğu aktivitelerle karmakarışık hale gelir.

Kamu ekspres yolunda süratle giden taşıt, ister bir şahsa, isterse devlete ait olsun, hızdaki her artışla birlikte büyüyen zaman darlığı ve aşırı programlamaya ilişkin yapacak birşeyi yoktur. Otobüsler, arabaların belli bir mesafede bir kişiyi taşımak için yaktıkları yakıtın üçte birini kullanır. Tarifeli trenler, arabalardan on kat daha fazla verimlilik gösterebilmektedir. Her ikisi de, da-

ha çok etkili ve daha az ifsadedici olabilirdi. Eğer kamuya ait ve akıllıca idare edilmiş olsalardı, bu vasıtalar öyle programlanabilirdi ki, bugün özel sahiplik ve yetersiz düzenleme altında sağladıkları ayrıcalıklar, hatırı sayılır bir oranda azaltılırdı. Fakat herhangi bir taşıt sistemi, halka kendisini politik denetimden uzak azami süratlerle empoze ettiği sürece halk, daha fazla insanın istasyondan istasyona taşınmasının maliyetini karşılamak için daha çok zaman harcamak ile, daha az kimsenin başkalarına göre daha az zamanda ve daha ileride yolculuk yapabilecekleri şekilde daha az vergi ödemek arasında bir tercihle başbaşa bırakılacaklardır. Bir ulaşım sistemi içinde izin verilen azami süratin yükseklik derecesi, bütün bir toplumun trafiğe harcadığı zaman bütçesindeki payı belirler.

Endüstrinin Radikal Tekeli

Kendinden enerjili hareket (transit) ile motorlu ulaşım (transport) arasındaki ayırıma dokunulmaksızın ve bu iki parçadan herbirinin, benim trafik olarak adlandırdığım halkın toplam nakline dair yaptığı katkı karşılaştırılmaksızın, hareketin süratliliği üzerinde arzu edilebilir bir tavan işe yarar bir biçimde tartışılamaz.

Transport, trafiğin sermaye ağırlıklı tarzını simgeler; transit ise, emek yoğunluklu olanını. Transport, müşterileri yolcular olan bir endüstrinin ürünüdür. O, endüstriyel bir eşyadır ve bundan dolayı, tanım gereği nadir bulunur bir şeydir. Transportun gelişimi daima dar şartlar altında gerçekleşir ki bu darlık, hizmetin sürati -ve beraberinde maliyeti- arttığı zaman daha da şiddetlenir. Yetersiz trafiğe ilişkin mücadele, birinin ancak değer kaybettiği takdirde birşeyler kazandığı elde -var-sıfır oyununa dönüşmeye meyleder. Böyle bir çatışma, olsa olsa, Mahkumun Çıkmazı'ndaki en elverişli duruma imkan tanır: Gardiyanlarıyla işbirliği yapmış olmakla, her iki mahkum da, hücreden daha az za-

man içinde kurtulur.

Transit, bir endüstri ürünü değil, fakat kısa süreli misafirlerin bağımsız girişimidir.Tanım gereği o, kullanım değerine sahiptir; fakat herhangi bir mübadele değerine sahibolması gerekmez. Transit ile meşgul olma kabiliyeti insanoğlunda doğuştan mevcuttur ve aynı yaştaki sağlıklı kimseler arasında az ya da çok eşit bir şekilde dağılmıştır. Bu yeteneğin tatbiki, kimi halk tabakasının dümdüz bir rota takib etmekten yoksun bırakılması suretiyle veya bir halkın ayakkabılara ya da kaldırımlara sahib olmayışından dolayı kısıtlanabilir. Bundan dolayı, tatmin edici olmayan transit koşulları, herkesin -sadece vaktiyle duvarla çevrilmiş bir mülkten geçme hakkına sahip olanlar değil, fakat yol boyunca yaşayan kimselerin de -ileri hareket ettiği, elde -var- sıfır- olmayan bir oyuna dönüşmeye yüz tutar.

Toplam trafik, üretimin son derece farklı iki tarzının sonucudur. Bunlar, ancak özerk ürünler endüstriyel mamüllerin tecavüzüne karşı korunduğu sürece uyum içinde birbirlerini takviye edebilirler.

Çağdaş trafiğin verdiği zarar, ulaşımın (transport) tekeline hamledilebilecek niteliktedir. Süratin cazibesi, yolcuyu, sermaye yoğunluklu trafiği üreten endüstrinin vaatlerine kanması suretiyle aldatır. Bu kimse, yüksek sürat taşıtının ona, kendi enerjisiyle hareket ettiği zaman kullanılabildiği sınırlı özerkliği aşma imkanı tanıdığına inandırılır. Fiziksel çevrenin tahribi, bu tavizin en az zararlı olan etkilerindendir. Çok daha acı olan sonuçlar ise, psikolojik gerilimin artması, devamlı üretimin büyüyen yararsızlıkları ve gücün gayri adilane bir transferine boyun eğmedir ki, bunların hepsi de, hayat müddeti ile yaşam alanı arasındaki tahrif edilmiş bir ilişkinin dışa vurumlarıdır. Ulaşım tarafından tekelleştirilmiş bir dünyada yaşamayı kabul eden yolcu, artık bundan böyle biçimine ve uzunluğuna hükmedemez olduğu mesafelerin bezdirilmiş ve taşıyamayacağından fazla yük yüklenmiş bir müşterisi haline gelir.

Zorunlu sürati dayatan her bir toplum, transiti, transportun kazancı içinde boğar. Yüksek hızlı taşımayı kullanmayan kimselerin sadece kimi ayrıcalıklardan değil, fakat aynı zamanda temel ihtiyaçlardan da mahrum bırakıldığı her yerde, kişisel ritimlerin istenmeyen süratliliği dayatılır. Günlük hayat, motorlu turlara bağımlı hale gelir gelmez, endüstri, trafiği tahakkümü altına alır.

Ulaşım endüstrisinin doğal hareket yeteneği üzerindeki bu güçlü denetimi, Ford'un otomobil piyasası üzerindeki ticari tekelinden veya araba imalatçılarının, trenlerin ve otobüslerin geliştirilmesi konusundaki siyasi tekellerinden çok daha istila ve nüfuz edici bir tekel oluşturmaktadır. Gizli, muhkemleştirilmiş ve bütünüyle planlanmış olan doğasından dolayı ben buna bir radikal tekel adını veriyorum. Bu türden bir derinlere kök salmış tekeli, endüstri, vaktiyle kişisel bir cevaplamaya neden olan ihtiyaçların tatmininin egemen vasıtası haline geldiği zaman gerçekleştirir. Yüksek enerjili bir eşyanın (motorlu ulaşım) zorunlu tüketimi, bereketli bir kullanım değerinden (transit için doğuştan gelen yetenek) yararlanmak için gerekli olan şartları sınırlandırır. Burada trafik, genel bir ekonomik yasanın bir numunesi gibi vazife görür: Kişi başına miktarın belirli bir yoğunluğunun ötesine ulaşan herhangi bir endüstriyel ürün, bir ihtiyacın karşılanması üzerine radikal bir tekel oluşturur. Belli bir noktadan sonra zorunlu öğretim, öğrenim için gerekli olan ortamı yokeder; tıbbi dağıtım sistemi, terapetik olmayan sağlık kaynaklarını kurutur ve ulaşım, trafiği boğup öldürür.

Radikal tekel, daha büyük bir miktarı elde edebilme gücüne sahip olan kimselerin yararına olmak üzere toplumun yeniden bir düzenlenişiyle tesis edilir başlangıçta; daha sonra ise, herkesin, ürünün üretildiği minimum biri miktarı tüketmeye zorlanması yoluyla sağlamlaştırılır. Zorunlu tüketim; eğitim ya da tıp gibi danışmanın söz konusu olduğu endüstriyel alanlarda, iskan, giyim veya ulaşım gibi, oranın İngiliz ısı birimleriyle ölçüldüğü alanlardakinden daha farklı bir görünüme bürünecektir. Değer-

lerin endüstriyel olarak paketlenişi, kritik yoğunluğa, değişik ürünlerle, değişik noktalarda ulaşacaktır; fakat, her ana ürün sınıfı için dönüm noktası, kuramsal olarak teşhis edilebilir nitelikte olan bir yoğunluk derecesince bulunur. Ulaşımın trafik üzerinde radikal bir tekel oluşturduğu sürat sınırını belirlemenin teorik olarak gayri mümkün olduğu gerçeği, herhangi belirli bir toplumun böylesi bir tekelin tam da ne kadarına müsamaha göstereceğinin kuramsal olarak saptanamayacağı anlamına gelmez. Görerek ve tatbik ederek öğrenmenin azaldığı bir zorunlu eğitim düzeyini saptamanın mümkün olmadığı gerçeği, bir kültürün tolerans göstereceği iş bölümüne dair spesifik pedagojik sınırları teşhis etme imkanını kuramcının elinden almaz. Belirli bir toplumda, sürat veya zorunlu eğitimin gerçekten sınırlandırılacağı - geçici de olsa- spesifik ölçülere ancak ve ancak hukuki ve hepsinden öte siyasi sürece başvuru hadisesi götürebilir. İradeye bağlı sınırların büyüklüğü, politik bir meseledir; radikal tekelin tecavüzü, toplumsal analizle tam olarak saptanabilir.

Bir endüstri şubesi, radikal tekeli bütün bir topluma, az bulunur ürünler ürettiğine veya rakip endüstrileri piyasa dışına ittiğine dair bir basit gerçekle değil, fakat daha ziyade, ancak kendisinin tatmin edebileceği nitelikteki ihtiyacı yaratma ve biçimlendirme konusundaki kazanılmış yeteneğinin etki gücüyle empoze eder.

Ayakkabılar, bütün Latin Amerika'da nadir bulunur şeylerdir ve çoğu kimse onları asla giymez. Bu insanlar ya ayaklarının çıplak tabanları üzerinde yürürler, veyahut da bir el işçileri sınıfı tarafından imal edilen dünyanın en çeşitli ve mükemmel sandaletlerini giyerler. Onların ulaşımı (transit) ayakkabılarının olmayışıyla hiçbir surette kısıtlanamaz. Fakat Güney Amerika'nın bazı ülkelerinde halk, yalın ayaklığın kabul edilmediği okullara, işlere ve kamu hizmetlerine ulaşabilmeye başladıkları zamandan beri ayakkabı giymeye zorlanmaktadır. Öğretmenler veya siyasal parti görevlileri, ayakkabısızlığı, "ilerleme"ye karşı bir kayıtsızlık ala-

meti olarak tanımlamaktadırlar. Ulusal kalkınmanın ve ayakkabı endüstrisinin müteşebbislerinin herhangi bir maksatlı komplosu söz konusu olmaksızın, bu ülkelerdeki yalınayaklı kimseler şimdi bütün memuriyetlerden ihraç ediliyorlar.

Ayakkabılar gibi okullar da bütün zamanlar boyunca nadir görülür şeyler olagelmişti. Fakat okulu öğrenim karşısında bir engele dönüştürenler, ayrıcalık sahibi az sayıdaki öğrenci değildi. Ancak ve ancak okulları hem zorunlu hem parasız yapan yasalar kabul edildiği gün, eğitimci, eğitsel tedavileri yeterince tüketmeyen tüketicileri iş üzerinde öğrenim fırsatından mahrum bırakma yetkisini kazandı. Sadece ve sadece okula devam mecburi hale getirildiği zaman, okul görmemiş ve programlanmamışların uygun düşmediği ve gittikçe daha da kompleks bir hale gelen suni bir çevreyi herkese zorla kabul ettirmek imkan dahiline girdi.

Bir radikal tekelin gizli gücü (potential), trafik vakasında hakkında yanılgıya düşülemez mahiyette olan bir olgudur. Eğer ulaşım endüstrisi bir yolunu bulup da ürününü çok daha yeterli bir derecede dağıtabilirse neler olurdu şöyle bir tasavvur ediniz: Herkes için özgür hızlı ulaşıma ilişkin bir trafik ütopyası, trafiğin beşer hayatındaki nüfuz alanının daha fazla bir büyümesine götürürdü. Peki böyle bir ütopya neye benzerdi? Trafik, münhasıran kamu ulaşım sistemleri çevresinde düzenlenirdi; finansmanı ise, gelire göre ve kişinin ikametgahının en yakın istasyona ve işe olan mesafesine göre hesaplanan, tedrici olarak artan vergilerden sağlanırdı. Öyle düzenlenirdi ki, herkes, ilk hizmet edilen kişi oluş temeline dayalı olarak herhangi bir koltukta oturabilirdi: Doktora, turiste ve başkana herhangi bir öncelik hakkı tanınmazdı. Bu yalancı ve geçici cennette bütün yolcular eşit olacaklardı, fakat tıpkı ulaşımın eşit derecede tutsak tüketicileri gibi. Motorlu ütopyanın her bir vatandaşı, ayaklarını kullanmaktan eşit oranda yoksun bırakılacak ve ulaşımın çoğalan ağlarının tutsaklığına eşit derecede mecbur edilecektir.

Mimar suretine bürünmüş kimi sözde mucize üreticileri, sü-

ratin çelişkisinden sahtece bir kaçışı takdim ederler. Onların standartlarına göre, süratliliğin eşitsizlikleri, zaman kaybını ve denetlenmiş tarifeleri dayatmasının tek sebebi, insanların, araçların kendilerini en iyi bir şekilde yerleştirebileceği kalıplar ve yörüngeler içinde henüz yaşamamalarıdır. Bu çok ileri mimarlar, insanları, yüksek hız kapsülleri için yapılmış yollarla birbirlerine bağlanmış kendi kendine yeterli kule birimleri içine yerleştirip zaptedeceklerdir. Soleri, Doxiadis ve Fuller, yüksek hızlı ulaşımın doğurduğu problemi, bütün beşer doğal ortamını problemle özdeşleştirerek çözecektir. Bu kimseler insanlar için dünya yüzeyinin nasıl korunabileceğini araştırmaktan ziyade, endüstriyel ürünlerin hatırı için yeniden biçimlendirilmiş olan bir yeryüzünde, insanların bekası için gerekli olan hangi yer tahsisatlarının gerçekleştirilebileceğini soruşturmaktadırlar.

Yakalanması Zor Dönüm Noktası

Paradoksal bir biçimde, ulaşım için trafiğe ayarlı bir azami sürat fikri, kronik yolcuya gelip geçici veya fanatikçe bir şey gibi gelir; halbuki bu durum, merkep binicisine bir kuşun uçması gibi gelmektedir. Ayaklarını kullanan bir kimsenin dört veya altı kat daha süratliliği, gedikli yolcu tarafından kıymeti haiz bir şekilde nazarı dikkate alınamayacak kadar düşük, hala kendi enerjileriyle hareket eden insanlığın dörtte üçüne ise bir sınır duygusunu ifade edemeyecek kadar yüksek gelir.

İnsanların iskanını, ulaşımını ya da eğitimini planlayan, finanse eden veya yöneten bütün herkes yolcu sınıfına mensuptur. Bu kimselerin enerji talebi, işverenlerin süratliliğe verdiği değerden köken alır. Sosyal bilimciler, Kalküta veya Santiago'daki trafiğin bir kompüter modelini yapabilirler; ve mühendisler, soyut trafik akışı kavramlarına uygun olarak tek-ray ağları tasarlayabilirler. Bu planlamacılar, endüstriyel tasarım yoluyla problem çözmenin hakiki inananları oldukları içindir ki, trafik tıka-

nıklığına yönelik gerçek çözüm, idraklerinin ötesinde kalan birşeydir. Onların, enerjinin işe yararlığına olan inançları, onun kullanımından imtina etmenin oransız biçimde daha büyük olan tesirliliğine karşı kendilerini körleştirmektedir. Trafik mühendisleri hala, insanların hareket kabiliyeti ile taşıtlarınkini yalancıktan bir model içinde terkibetmek zorundadırlar. Ulaştırma (transportation) mühendisi, zaman ve mesafe açısından en uygun trafik akışına imkan tanıyabilmek uğruna süratten feragat etme ve yavaşlama ihtimalini idrak edemez. O, herhangi bir şehirde bulunan hiçbir motorlu taşıtın bir bisiklet hızını aşmaması gerektiği şartı üzre bilgisayarını programlama düşüncesini asla gönlünden geçirmez. Hindistan'da domuzlarını pazara götüren köylüye Land-Rover'ından şefkat dolu olarak tepeden bakan kalkınma uzmanı, ayağın görece üstünlüğünü kabul ve itiraf etmeye yanaşmaz. Uzman, bu adamın, köyündeki on kişiyi zamanını yola harcamaktan kurtardığını unutma eğilimindedir; oysa kendisi ve ailesinin her bir üyesi, günlerinin büyük bir kısmını ayrı ayrı ulaşıma ayırmaktadır. İnsan hareket kabiliyetinin sınırsız bir ilerleme bağlamında algılanması gerektiğine inanan bir kişi için, trafiğin en uygun herhangi bir düzeyi olamaz; fakat sadece, ulaşımın belirli bir teknik düzeyine dair geçici bir anlaşma söz konusu olabilir.

Çoğu Meksikalı -Hindistanlılardan ve Çinlilerden bahsetmiyorum- kronik yolcununkine göre ters bir pozisyondadır. Kritik dönüm noktası, onların birkaçı dışında hemen hepsinin bildiği veya umduğu şeyin tamamiyle ötesindedir. Onlar hala kendinden enerjililerin sınıfına mensupturlar. Kimileri motorlu bir maceranın silinip gitmeyen bir hatırasına sahiptir; fakat çoğu ise, kritik süratte veya daha yukarısında yolculuğun kişisel ve tecrübesini yaşamamıştır. Guerrero ve Chispas gibi tipik Meksika eyaletlerinde, 1970'de, nüfusun yüzde birinden de az bir kısmı bir seferde bir saatten de az bir zaman zarfında on milden fazla yolalıyordu. Bu bölgedeki halkın bazen içine doldurulduğu taşıtlar,

aslında trafiği daha kullanışlı hale getirmiş, fakat bir bisikletten açıkça daha hızlı da yapmıştır. Üçüncü sınıf otobüs, çiftçiye domuzunu birbirinden ayırmaz ve onların her ikisini de herhangi bir yük kaybına uğramaksızın pazara götürür, fakat motorize "konfor"la bu taşıma, yıkıcı nitelikteki sürate bağlılık derecesinde değildir.

Süratin kritik dönüm noktasının bulunabileceği yoğunluk derecesi yolcu tarafından ciddiye alınamayacak kadar düşük, köylüyü ilgilendirmeyecek kadar da yüksektir. O, kolaylıkla görülemeyecek kadar apaçık ortadadır. Bu yoğunluk derecesi dahilinde bir sürat sınırı için yapılan öneri, inatçı bir muhalefete neden olur. Hala ayık kalmış olanların, henüz tatma durumunda oldukları bir şeyden kaçınmalarını isterken o, endüstrileştirilmiş kişilerin enerjinin hep daha yüksek dozlarına olan müptelalıklarını ifşa eder.

Dipkoçanı araştırmasını teklif etmek sadece bir skandal değil, fakat aynı zamanda bir tehdittir de. Tarifeli trenin niçin 8:15 ve 8:41'de işlediği ve bu trenin, belirli katkı maddeleriyle yakıtı niçin daha iyi kullanması gerektiğini anladığı varsayılan uzmanı tehdit eder, yalınlık. Politik sürecin, hem kaçınılamaz, hem de sınırlı bir doğal boyut saptayabileceği hususu, yolcunun hakikatler dünyasının dışında yatan bir fikirdir. Onun hatta tanıması bile sözkonusu olmadığı uzmanlara gösterdiği itibar, düşüncesizce bir itaate dönüşür. Eğer trafik sahasında uzmanların yarattığı problemlere yönelik politik bir çözüm bulunabilirse, o takdirde belki aynı çare, eğitim, tıp veya kentleşmenin sorunlarına da tatbik edilebilir. Eğer trafik için en uygun taşıtsal hız yoğunluk noktası, devam eden bir politik sürece aktif olarak iştirak eden sıradan kimseler tarafından belirlenebilirse, o zaman, her endüstri toplumunun çatısının dayandığı temel yıkılacak demektir. Böyle bir araştırmanın teklifi politik olarak altüst edici bir şeydir.

Bugünlerde kamu mülkiyetinin savunucularına, kendilerini

özel teşebbüs taraftarlarının rakipleri olarak tanımlama imkanı veren daha fazla bir ulaşım üzerinde koruyucu bir kemer oluşturan oybirliğinin doğruluğunu kabul etmez bu araştırma.

Kendinden Enerjili Hareketin Düzeyleri

Bir yüzyıl önce bilyeli yatak bulundu. Bu icat, sürtünme katsayısını bin kat azalttı. İki Neolitik değirmen taşı arasında iyi ayar edilmiş bir bilyeli yatak kullanmak suretiyle bir kimse şimdi, atalarının bir haftasını alan buğday öğütme işini bir günde yapabilmektedir. Bilyeli yatak aynı zamanda, tekerleğe -büyük Neolitik icatların muhtemelen sonuncusudur- sonunda kendinden enerjili hareket için yararlı hale gelme imkanı tanıyarak bisikleti mümkün kıldı.

Herhangi bir aletin yardımına başvurmaksızın insanoğlu, tamamiyle yeterli bir şekilde dolaşıp yolalır. On dakika içinde bir kilometreden fazla olmak üzere, ağırlığının bir gramını, 0.75 kalori harcayarak taşır. Ayakları üzerindeki insan, herhangi bir motorlu taşıt ve çoğu hayvana oranla, termodinamik olarak çok daha yeteneklidir. Ağırlığından dolayı, hareket esnasında fareler veya öküzlerden daha fazla atlar veya mersin balıklarından daha az iş yapar. Bu yeterlik düzeyiyle insanoğlu dünyaya çeki düzen verdi ve onun tarihini yaptı. Bu düzeyle, evlerinin veya çadırlarının dışında zaman bütçelerinin köylü toplumla %5'inden, göçebeler de % 8'inden az bir miktarını sarfederler.

Bisiklet üzerindeki kişi, yaya olana nazaran üç veya dört kez daha hızlı gidebilir; yine de buna rağmen, aynı süreç içinde beş kez daha az enerji sarfeder. Ağırlığının bir gramını, düz yolun bir kilometresi boyunca, sadece 0.15 kalori harcama pahasına taşır. Bisiklet, insan metabolik enerjisini hareketin direnciyle eşlemek için mükemmel bir enerji nakil aletidir. Aletiyle donanmış olarak insan, sadece bütün makinaların değil, fakat hatta bütün diğer hayvanların da yeteneğini aşar.

Birlikte düşünülen bilyeli yatağın, teğet (tanjant) parmaklı tekerleğin ve şişirilmiş otomobil lastiğinin bulunuşu, ulaşım tarihinde üç olayla karşılaştırılabilir. Medeniyetin şafağında tekerleğin icadı, yükü insanoğlunun sırtından alıp el arabasına yükledi. Avrupa Orta Çağı esnasında üzenginin, koşum takımının ve at nalının bulunuşu ve beraberinde tatbiki, atın termodinamik yeteneğini beş kat arttırdı ve Orta Çağ Avrupası'nın ekonomisini değiştirdi: Sık tarla sürümünü mümkün hale getirdi ve her yıl değişik ürün yetiştirme tarımını başlattı; çok daha uzak tarlaları, köylünün ulaşabileceği mesafe içine taşıdı ve böylece, tarla sahiplerine altı-aileli küçük köylerden kalkıp, kilisesi, meydanı, hapishanesi ve -sonraları- okulu olan yüz-haneli köylere taşınma imkanı verdi; kuzey memleketlerinde ziraata imkan tanıdı ve güç merkezini soğuk iklimlere kaydırdı. XV. Yüzyılda, gelişen Avrupa kapitalizminin himayesi altında Portekizliler tarafından ilk denizaşırı gemilerin inşası, dünya çapında kültür ve pazar için sağlam temeller vazetti.

Bilyeli yatağın bulunması, dördüncü bir devrimin işareti oldu. Bu devrim, üzenginin getirdiği ve şövalyenin atına binmesini sağlayandan ve kalyonun yolaçtığı ve kralın kaptanlarının ufkunu genişletenden daha farklı bir devrim idi. Bilyeli yatak, gerçek bir krizi, gerçek bir politik tercihi haber veriyordu. O, eşitlik içinde daha fazla bir özgürlük ile daha fazla bir sürat arasında tercih olayını doğuruyordu. Mil yatağı, bisiklet ve araba ile sembolize edilen hareketin iki yeni tarzının eşit derecede temel terkip maddesiydi. Bisiklet, insanoğlunun kendiliğinden hareket etme yeteneğini daha ötesine ilerlemenin teorik olarak mümkün olmadığı bir düzeye çıkardı. Buna karşılık, gittikçe daha da felcedici olan bir sürat ritüeliyle meşgul olma imkanı verdi.

Potansiyel olarak yararlı bir aygıt üzerinde ritüel bir uygulamanın tekeli, yeni birşey değildir. Binlerce yıl önce tekerlek, yükü, yük taşıma kölesinin sırtından aldı; fakat bunu sadece Avrasya kıtasında yaptı. Meksika'da tekerlek, iyi bilinirdi; fakat ulaşım

sahasında kullanılmamıştı. Cortes'ten* önce Amerika'daki tekerlekli el arabalarına ilişkin tabu, modern trafikteki bisikletlere dair tabudan daha fazla şaşırtıcı değildir.

Bilyeli yatağın icadının, enerji kullanımının artışına hizmet etmeye devam etmesi ve dolayısıyla da, zaman darlığı, yaşam alanı tüketimi ve sınıf ayrıcalığı doğurması hiçbir suretle zorunlu birşey değildir. Eğer bisikletin sunduğu kendinden enerjili hareketin yeni düzeyi, değersizleşmeye, felç olmaya ve sürücünün organlarına yönelik riske karşı korunursa, bütün insanlar için en uygun şekilde paylaştırılmış hareket kabiliyetini garanti etmek ve, maksimum ayrıcalık ve sömürüye bir son vermek mümkün olacaktır? Kentleşme modellerini denetim altına almak da mümkün olacaktır; eğer, yaşam alanının düzenlenişi, insanın kendisiyle hareket etmek zorunda olduğu enerji tarafından dayatılırsa.

Bisikletler, termodinamik olarak etkili aletler değildirler sadece; onlar aynı zamanda ucuz şeyledir de. Bir Amerikalı'nın, modası mutlaka geçecek olan arabasını satın almak için ayırdığı iş saatlerinin küçücük bir kısmıyla, son derece düşük olan maaşıyla Çinli, dayanıklı olan bisikletine kavuşur. Bir altyapıyı yüksek hızlara uyarlamanın bedeline karşın bisiklet trafiğini kolaylaştırmak için gerekecek kamu kurumlarının maliyeti, orantılı bir biçimde, iki sistemde kullanılan araçların fiyat farklılığına nazaran hatta daha da azdır. Bisiklet sisteminde, planlı olarak düşünülmüş yollar, sadece trafiğin yoğun olduğu belli noktalarda gerekli olacaktır; ve düzleştirilen yoldan uzakta yaşayanlar, arabalara ve trenlere bağımlılaştıkları zaman oldukları gibi otomatik olarak tecrid edilmiş olmayacaklardır. Bisiklet insanın alanını, onun yürüyemeyeceği yollara aktarmaksızın genişletmiştir. Bisikletini kullanamayacağı bir yerde o, genellikle itekleyebilmektedir.

Bisiklet aynı zamanda az bir yer kaplar. Tek bir arabanın kapladığı bir alanda onsekiz adet bisiklet parkedilebilir ve bir tek otomobilin yuttuğu yaşam alanı boyunca otuz tanesi yolalabilir.

* İspanya ve Portekiz'in yasama meclisi. (Çev.)

Kırkbin kişiyi bir köprüden, bir saat içinde otomatik trenlerle geçirmek için belirli genişlikte üç ayrı yol; otobüslerle geçirmek için dört, kendi arabalarıyla bunu sağlamak için oniki ve bisikletler üzerinde geçirebilmek için ise sadece iki yol gerekir. Bütün bu araçlar içinde sadece bisiklettir, insanlara, yürümeye başvurmaksızın bir kapıdan öbürüne kadar gitme imkanı tanıyacak olan. Aleti, kendisinin menedildiği yeni yerler yaratmaksızın bisikletçi, tercih ettiği yeni uzaklıklara ulaşabilir.

Bisikletler, dar yaşam alanı, enerji ve zamanın büyük miktarlarını işgal ve sarfetmeksizin insanların daha yüksek bir hızla hareket etmelerine imkan tanırlar. Bu araçlar, her bir milde daha az saat harcayabilirler ve herşeye rağmen bir yılda daha fazla mil yapabilirler. Tarifelere, enerjiye veya diğerlerinin yaşam alanına dair uygunsuz talepler getirmeksizin teknolojik atılımların getirdiği faydaları sağlayabilirler. Emsallerinin geçişini engellemeksizin kendi hareketlerini devam ettirebilirler. Onların yeni aracı, aynı zamanda kendisinin tatmin edebileceği sadece şu talebleri yaratır. Motorize süratteki her bir artış, alan ve zaman üzerinde yeni talepler yaratır. Bisikletin kullanımı kendi kendini sınırlayıcı bir özelliği sahiptir. Aralarındaki miras olarak alınmış dengeyi ortadan kaldırmaksızın yaşam alanlarıyla hayat müddetleri, ülkeleriyle mevcudiyetlerinin verdiği heyecan dolu çarpıntı arasında yeni bir ilişki yaratma imkanı verir bu araç insanlara. Modern bir kendinden enerjili trafiğin yararları apaçık ortadadır; ve fakat görmezlikten gelinir. Daha iyi trafiğin daha hızlı giden bir sistem olduğu iddia edilir durur; fakat bir türlü kanıtlanamaz. Süratliliği öneren kişiler halktan onun için daha fazla para sarfetmelerini istemeden önce, iddiaları için delil göstermeye çalışmalıdırlar.

Bisikletlerle motorlar arasındaki korkunç yarış, hemen hemen son bulmak üzeredir. Vietnam'da yüksek endüstrili bir ordu, bisiklet hızıyla örgütlenmiş bir halkı yenmeye çalıştı; fakat başarılı olamadı. Bu ders, ayan beyan bir şey olmalı. Yüksek enerjili ordular insanları imha edebilir -hem savunduklarını hem de

kendilerine karşı savaş verdiklerini- fakat onlar, savundukları bir halk için çok sınırlı bir yararlığa sahiptirler. Vietnamlıların savaşta öğrendikleri şeyi bir barış ekonomisine uygulayıp uygulamayacakları; zaferlerini mümkün kılan değerleri korumak arzusunda olup olmayacakları hususu anlaşılmayı beklemektedir. Üzücü bir ihtimal varsa o da, zafer sahiplerinin, Amerikan bombardıman uçaklarının kendilerini yakıtlardan, motorlardan ve yollardan mahrum ederek zorladığı eşitlik, makulluk ve özerklik yapısını, endüstriyel ilerleme ve arttırılmış enerji tüketimi uğruna ortadan kaldırmak suretiyle kendilerini mağlup etmeleridir.

Yardımcı Motorlara Karşı Egemen Motorlar

İnsanlar hemen hemen eşit bir hareket kabiliyetine sahip olarak doğarlar. Onların doğal yeteneği, erkek veya kadın olarak istedikleri herhangi bir yere gitmelerine dair her birinin kişisel özgürlüğünü simgeler. Eşitlik kavramı üzre kurulan bir toplumun üyeleri, bu hakkın herhangi bir kısıtlamaya karşı korunmasını taleb edeceklerdir. Hangi vasıtalarla olursa olsun kişisel hareket kabiliyetinin tatbikinden mahrum edilmek onlara münasebetsizce gelmelidir; bu, ister kişiyi bir ulaşım tüketicisi yapmak için hareket etmeye yönelik fıtri yeteneğine tecavüz eden bir çevre içine kapanma, isterse mahkumluk veya bir malikanede kölelik, veyahut da bir pasaportun iptali yoluyla olsun farketmez. Bu başkasına devrolunamaz nitelikteki özgür hareket hakkı zaman aşımına uğramaz; bunun tek sebebi, çağdaşlarımızın kendilerini ideolojik emniyet kemerleri içinde bağlamalarıdır. Yolalmak (transit) için insanın doğal yeteneği, ancak ulaşımın trafiğe yapabildiği katkıyı ölçecek olan yarda şeklinde ortaya çıkar. Sadece trafiğin kaldırabileceği kadar çoklukta ulaşım vardır. Hareket etme gücünü zayıflatan ulaşım biçimlerini, onu arttıranlardan nasıl ayırabileceğimiz konusu, taslağının çizilmesini beklemektedir.

Ulaştırma (transportation) trafiği üç şekilde kısıtlayabilir:

Onun akışını engelleyerek, tecrit edilmiş mesafe grupları meydana getirerek ve trafiğe bağlanabilecek zaman kaybını arttırarak. Ben, ulaşım ile trafik arasındaki ilişkinin anahtarının, araçların hızı olduğunu halihazırda tartışmış bulunmaktayım. Süratin belli bir dönüm noktasından sonra ulaşımın trafiği bu üç yolla nasıl tıkadığını tarif ve tasvir etmiştim. Bu ulaşım, çevreyi taşıtlar ve yollarla karmakarışık ederek hareket kabiliyetini ortadan kaldırır. Coğrafyayı, süratliliğin düzeylerine uygun olarak birinden diğerine kadar doldurulmuş daire şeklindeki seferler piramidine dönüştürür. Süratin emrinde hayat müddetini istimlak eder.

Eğer belirli bir dönüm noktasından sonra ulaşım trafiği engelliyorsa, bunun aksi de doğrudur: Belli bir sürat seviyesinin altında motorlu taşıtlara, insanlara, ayaklarıyla veya bisikletle yapamadıkları şeyleri yapma imkanı vererek trafiği tamamlayabilirler veya geliştirebilirler. Saatte 25 millik bir süratle işleyen iyi geliştirilmiş bir ulaştırma sistemi Fix'e, Phileas Fogg'u* seksen günün yarısı kadar bir zaman zarfında dünyanın çevresinde yakalama imkanı tanımış olacaktır. Motorlar hastaları, topalları, yaşlıları ve açıkçası yavaş kimseleri taşımak için kullanılabilir. Motorlu makaralar insanları yüksek noktalara çıkarabilir; fakat bunu, ancak dağcıyı yolun dışına atmadıkları takdirde barış dolu bir biçimde yapabilirler. Trenler, yolculuk mesafesini uzatabilirler; fakat bunu adaletli bir şekilde, ancak insanlar eşit ulaşıma değil de, birbirlerine ulaşmak için eşit boş zamana sahip olurlarsa yapabilirler. Yolculukla geçen zaman, mümkün olduğu oranda yolcunun kendisinin olmalıdır: Ancak ve ancak motorlu ulaşım, onu özerk harekete (transit) yardımcı olarak bırakan süratlerle sınırlı olarak kaldığı sürece, trafik için en uygun bir ulaştırma sistemi geliştirilebilir.

Güç ve dolayısıyla da motorların hızı üzerinde bir sınır, hala daha iyi yerleşmiş adreslerde yaşamak ve çalışmak, lüks arabalar içinde bir maiyetle birlikte yolculuk etmek, doktorlar ve merkez

* Jules Verne'in ünlü Seksen Günde Devrialem romanının kahramanları.

komite üyeleri için özel yollar tahsis etmek için vasıtalar düşünüp bulabilen zengin ve güçlülerin sömürüsüne karşı daha zayıf olanları kendiliğinden emniyet altına almaz. Fakat yeterli derecede sınırlandırılmış bir maksimum süratte bu, politik imkanlarla azaltılabilecek veya hatta giderilebilecek bir haksızlıktır: Toplumdaki vergileri, istikametleri, taşıtları ve onların tarifelerini halkın denetlemesi ile. Sınırsız bir azami sürat dahilinde, ne ulaşım vasıtalarının kamuya ait oluşu, ne de bu araçların denetimindeki teknik ilerlemeler, gittikçe büyüyen ve eşit olmayan bir sömürüyü asla bertaraf edemez. Bu ulaştırma endüstrisi, trafiğin en uygun üretimi için bir anahtar mesabesindedir; fakat ancak o, özü itibariyle (ve herşeyden önce) kullanımda olan bir değer olan kişisel hareket kabiliyeti üzerinde radikal bir tekel oluşturmadığı takdirde.

Yetersiz Donatılmışlık, Aşırı Gelişmişlik ve Olgun Teknoloji

Trafiği oluşturan ulaştırma (transportation) ve yolalmanın (transit) terkibi, bize, toplumsal bakımdan en uygun vat miktarına ve onun üzerindeki politik olarak tercih edilmiş sınır ihtiyacına dair bir örnek sunmaktadır. Fakat trafik aynı zamanda, dünya çapındaki kalkınma hedeflerinin bir noktada birleşmesi için yegane bir model olarak ve fena halde yetersiz donatılmış olan ülkelerle, yıkıcı bir biçimde aşırı endüstrileşmiş olanlarını birbirinden tefrik etmek için bir kriter olarak da görülebilir.

Bir ülke, eğer her bir vatandaşını bir bisikletle donatamaz veya diğer insanları pedal kullanmak suretiyle dolaştırmak isteyen birisi için bir ikramiye olarak beş -vitesli bir taşıma temin edemezse, yetersiz donanıma sahip olarak sınıflandırılabilir. Bu ülke yetersiz donatılmıştır; eğer o, peşpeşe birkaç saatten fazla yolculuk etmek isteyen kimselere, ücretsiz motorlu kamu ulaşımı (bisiklet hızıyla da olsa!) veya bisikletler için güzel yollar temin ede-

miyorsa. 1975'te, herhangi bir yerde böylesi bir geri kalmışlığa müsamaha gösterilmesi gerektiğine dair hiçbir teknik, ekonomik ya da ekolojik mazeret mevcut değildir. Eğer halkın doğal hareket yeteneği, arzusuna rağmen, bisiklet -altı bir düzeyde kalmaya zorlansaydı bir skandal olurdu.

Bir ülkedeki toplumsal hayata; sınıf ayrıcalıklarını belirlemeye başlayan, onun zaman darlığını arttıran ve halkını, bu halk için yere serdiği yollara sımsıkı bağlayan bir ulaşım endüstrisi tarafından hükmedildiği zaman, o ülke aşırı endüstrileşmiş olarak sınıflamaya tabi tutulabilir.

Yetersiz donanma ve aşırı endüstrileşmenin ötesinde, endüstriyel üretim tarzının diğer özerk üretim biçimlerini tamamladığı bir yer olarak, endüstri-ötesinin dünyası için bir yer mevcuttur. Diğer bir deyişle teknolojik olgunluğun bir dünyası için bir yer vardır. Trafik bağlamında bu, kendilerini bisikletlerin üzerine çıkarak günlük ufuklarının genişliğini üç kat arttıran insanların dünyasıdır. Bu dünya, fazladan bir girişimin eşitlik veya özgürlüğü sınırlandırmayacağı ve bir bisikletin yeterli olmadığı zamanki durumlar için işe yarayan çeşitli yardımcı motorlarla damgalanmış bir dünyadır da. Ve o, aynı zamanda uzun yolculuğun da dünyasıdır: Bir dünya ki, orada, kişinin kendi isteği ve hızıyla, acele veya korku sözkonusu olmaksızın ve insanoğlunun yüzbinlerce yıl ayaklarıyla dolaştığı dünya ile ilişkisini kesmeden mesafeleri aşan taşıtlar vasıtasıyla her bir yer her bir kimseye açıktır.

Yetersiz donanmışlık, insanları yetersiz emekle hayal kırıklığına uğratılmış olarak tutar ve insanın insan tarafından köleleştirilmesine neden olur. Aşırı endüstrileşme insanları, tapmakta oldukları aletlere tamamen köleleştirir, bilgi, iletim ve vat birimlerindeki profesyonel hiyerarşinin zirvesinde bulunanları semirtir ve gayri adilane yetkinin, dev gelir farklılıklarına dönüşmesini sağlar. O, her bir toplumun yaratıcı ilişkileri konusunda gücün aynı net transferini dayatır; idarecilerin hangi inancı iddia ettik-

leri, nasıl bir yağmur dansını, nasıl bir kefaret ritüelini yönettikleri önemli değildir. Teknolojik olgunluk herhangi bir topluma, her iki kölelikten de aynı derece uzak bir rota takibetme imkanı verir. Fakat dikkat ediniz: Bu rota planlanmamaktadır. Teknolojik olgunluk, bir politik tercihler ve kültürler çeşitliliğine izin verir. Kuşkusuz bir toplum, özerk üretim pahasına endüstrinin gelişmesine fırsat tanırken, çeşitlilik azalacaktır. Bir başına muhakeme, somut bir topluma uygun endüstri-ötesi işe yararlık ve teknolojik olgunluğun düzeyi için sarih bir ölçü sunamaz. O sadece, teknolojik karakteristiklerin uygun düşmesi gerektiği boyutsal anlamdaki yoğunluk derecesini gösterir. Programlamanın, yaşam alanı tahribinin, zaman darlığının ve eşitsizliğinin, ne zaman kendi zamanının değerliliğine son verdiğine karar vermek için kendi politik süreciyle meşgul olan tarihi nitelikteki bir topluma bırakılmalıdır bu ölçü. Muhakeme, sürati, trafikteki kritik faktör olarak teşhis edebilir. Tecrübe etme olayıyla birleşen muhakeme, taşıtlara ait süratin bir sosyo-politik belirleyiciye dönüştüğü yoğunluk derecesini saptayabilir. Hiçbir dahi, veya uzman ya da hiçbir seçkinler kulübü, endüstriyel ürünlere yönelik olarak politik anlamda mümkün sınırlar vazedemez. Felakete karşı bir alternatif olarak böylesi sınırlara duyulan ihtiyaç, radikal teknoloji lehinde en güçlü bir argümandır.

Yalnızca taşıtların sürat limiti, politik bir topluluğun aydınlanmış kendi çıkarını yansıttığı zamandır ki, bu sınırlar etkin hale gelebilir. Apaçık bir şekilde bu çıkar, bir tek sınıfın sadece ulaşımı değil, fakat komünikasyon, tıp, eğitim ve silahları bile tekeline aldığı bir toplum içinde hatta ifade dahi edilemez. Bu gücün, yasal sahiplerinin elinde olması veya yasal olarak işçilere ait olan bir endüstrinin yeri sağlam yöneticilerince şahiplenilmesi bir şey değiştirmez. Bu yetki, sıradan kişinin sağlam yargısına yeniden maledilmeli ve sunulmalıdır. Yetkinin yeniden fethi, uzmanlık bilgisinin, -tıpkı Vietnam'daki savaşa dair çözüme

karşı körleştiği gibi- sırrını saklayan bürokratı enerji krizini çözmenin apaçık yoluna karşı körleştirdiğinin sezilip kabul edilmesiyle başlar.

Bizi teknolojik olgunluğa götürecek iki yol mevcuttur: Bunlardan birisi servetten kurtulma yoludur; diğeri de bağımlılıktan kurtulma yolu. Her iki yolun da varmak istediği hedef aynıdır: Herkese, dünyanın merkezinin, ayakta durduğu, yürüdüğü ve yaşadığı yer olduğunun sürekli olarak yinelenen tecrübesini sunan yaşam alanının toplumsal olarak bir yeniden düzenlenişi.

Servetten kurtuluş, zenginlerin birbirlerine ulaştıkları trafik adalarıyla başlar. Sürati iyi olanlar, bir adadan diğerine fırlatılır ve kendilerine sadece başka herhangi bir yere giderken yoldaşlarının arkadaşlığı sunulur. Trafik adaları, tedrici bir şekilde büyütüldüğü ve insanlar yaşadıkları ortamda hareket etmelerini sağlayacak fıtri enerjilerini geri getirmeye başladıkları zaman bu servet yalnızlığı sona erecektir. Şu halde trafik adası çevresinin yoksullaştırılışı, toplumsal anlamdaki yeniden yapılanmanın başlangıcını somutlaştırılabilir ve şimdilerde kendilerini zengin olarak vasıflandıran kimseler, günümüzde bütünüyle gelişen trafik adalarının ufkuna değer vermeye ve evlerinden sıklıkla gönderilmekten korkmaya başladıkları gün, aşırı etkili ulaşıma esaretten kurtulacaklardır.

Bağımlılıktan kurtuluş ise, diğer uçta başlar. O, köy ve vadinin sınırlamalarını ortadan kaldırır ve kendiliğinden kuşatan bir dünyanın dar ufuklarının ve boğucu baskısının sıkıntısı ötesine götürür. Hayatı, son süratliliğin rüzgarına vermeksizin geleneğin sahası ötesine taşımak, herhangi bir yoksul ülkenin birkaç yıl içinde ulaşabileceği bir hedeftir; fakat bu hedef, sadece ve sadece, bir sınırsız enerji tüketim ideolojisi adına gerçekleştirilen kontrolsüz endüstriyel gelişmenin teklifini reddedenlerin ulaşabileceği bir şeydir.

Ulaşım endüstrisinin radikal tekelinden kurtulma, sürat üzerindeki esrar perdesini ve resmiliği kaldıran ve karşılıklı eşit

elde ediş amacı peşinde para, zaman ve yaşam alanına dair trafiğe ilişkin kamu harcamalarını sınırlayan politik bir süreç kurumu sayesinde mümkün olabilir ancak. Böylesi bir süreç, üretim araçları üzerinde, bu araçları çoğunluk için bir fetişe, birkaç kişi için de bir uç noktaya dönüşmekten korumak için mevcut olacak bir kamu vasiliği anlamına gelir. Yine politik süreç, kendisinin hedefleri açıkça ve işlevsel olarak doğruluğu kanıtlanabilen bir standarda göre vazedilmedikçe büyük bir çoğunluğun desteğini asla alamayacaktır. Yolcu mesafesi gibisinden bir eşya olarak tecessüm eden enerji miktarının toplumsal anlamda kritik dönüm noktasının tanınması, bu tür bir standart temin eder. Bu dönüm noktasının geçirilmesine müsamaha gösteren bir toplum, imkanlarını eşit olarak paylaşılabilir olan vasıtaların üretiminden kaçınılmaz olarak başka yöne çevirip, çoğunluğu kurban eden bir kurbanlık ateşine yakıt haline getirir. Diğer taraftan taşıtlarının azami süratini bu dönüm noktası mucibince sınırlayan bir toplum da, eşitliğin politik kovalamacası için - yeterli bir vasıtayla olmasa da- zaruri bir şartı yerine getirir.

Yoksullara ucuza malolacak olan bu kurtuluş, zenginlere pahalıya patlayacaktır; fakat onlar ulaşım sistemlerinin süratliliği bir kez trafiği durma noktasına getirince bunun bedelini ödeyeceklerdir. Trafiğin somut bir analizi, enerji krizinin altında yatan gerçeği açığa çıkarır: Endüstriyel biçimde paketlenmiş enerji miktarının toplumsal çevre üzerindeki darbesi, değersizleştirici, yıptarıcı ve köleleştirici bir şey olma yolunu tutar; ve bu etkiler, fizik çevrenin kirlenmesini ve hayat süresinin imhasını haber verenlerinden daha önce oyun sahnesine çıkarlar. Bununla beraber, bu etkilerin tersine çevrilebileceği nihai nokta, bir istidlal ve istintaçtan ziyade bir karar verme meselesidir.